

דוח מחקר
אוקטובר 2026

הפוליטיקה של ערכי המשפחה בין שמרנות לליברליזם

גיא בן-פורת | יריב פניגר | יולי פופוב | יונתן יפה

הפוליטיקה של ערכי המשפחה - בין שמרנות לליברליזם

דוח מחקר

גיא בן-פורת | יריב פניגר | יולי פופוב | יונתן יפה

אוקטובר 2026

The Politics of Family Values: Between Conservatism and Liberalism

Guy Ben-Porat | Yariv Feniger | Yuli Popov | Yonatan Yaffe

עריכת הטקסט: לילך צ'לנוב

עיצוב הסדרה והעטיפה: סטודיו Alfabees

ביצוע גרפי: נדב שטכמן פולישוק

הדפסה: גרפוס פרינט, ירושלים

מסת"ב: 1-536-519-965-978

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר ידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכני או אחר – כל חלק שהוא מהחומר בספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

© כל הזכויות שמורות למכון הישראלי לדמוקרטיה (ע"ר), 2026

נדפס בישראל, תשפ"ז/2026

המכון הישראלי לדמוקרטיה

רח' פינסקר 4, ת"ד 4702, ירושלים 9104602

טל': 02-5300888

אתר האינטרנט: www.idi.org.il

הדברים המובאים במחקר זה אינם משקפים בהכרח את עמדת המכון הישראלי לדמוקרטיה.

כל פרסומי המכון ניתנים להורדה חנם, במלואם או בחלקם, מאתר האינטרנט.

המכון הישראלי לדמוקרטיה

המכון הישראלי לדמוקרטיה הוא מוסד עצמאי א-מפלגתי, מחקרי ויישומי, הפועל בזירה הציבורית הישראלית בתחומי הממשל, הכלכלה והחברה. יעדיו הם חיזוק התשתית הערכית והמוסדית של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית, שיפור התפקוד של מבני הממשל והמשק, גיבוש דרכים להתמודדות עם אתגרי הביטחון מתוך שמירה על הערכים הדמוקרטיים וטיפול שותפות ומכנה משותף אזרחי בחברה הישראלית רבת הפנים. לצורך מימוש יעדים אלו חוקרי המכון שוקדים על מחקרים המניחים תשתית רעיונית ומעשית לדמוקרטיה הישראלית. בעקבותיהם מגובשות המלצות מעשיות לשיפור התפקוד של המשטר במדינת ישראל ולטיפול חזון ארוך טווח של תרבות דמוקרטית נכונה לחברה הישראלית ולמגוון הזהויות שבה. המכון שם לו למטרה לקדם בישראל שיח ציבורי מבוסס ידע בנושאים שעל סדר היום הלאומי, ליזום רפורמות מבניות, פוליטיות וכלכליות ולשמש גוף מייעץ למקבלי ההחלטות ולציבור הרחב.

תוכן העניינים

7	תקציר
13	הקדמה: ערכי משפחה
16	מבוא. ערכי משפחה – בין דת, לאום וכלכלה
22	פרק א. ישראל: דת, מדינה ואזרחים
29	פרק ב. המשפחה כזירת מחלוקת
32	פרק ג. בין ליברליזם לשמרנות – המשפחה בישראל
36	פרק ד. מתודולוגיה ושאלות מחקר
38	פרק ה. ערכי משפחה ומעמדה של הדת בישראל
96	מסקנות
99	רשימת המקורות

ת ק צ י ר

המאבק על "ערכי משפחה" ברחבי העולם, וגם בישראל, מובל בידי קבוצות דתיות ושמרניות המבקשות לשמר את התא המשפחתי המסורתי, שבו הן רואות את הבסיס ליציבות חברתית ולסדר מוסרי. דרישות אלו כוללות, בין השאר, התנגדות להכרה בנישואים בין בני הזוג מאותו המין, להורות שאיננה במסגרת נישואים מוכרים ולהפלות. מנגד פועלים תהליכים של חילון, המתבטאים בהיחלשות הסמכויות הדתיות ובתביעות, המתממשות בחלקן, לשוויון ולהכרה בגיוון הזהויות המגדריות ובתאים משפחתיים לא מסורתיים. מציאות זו מניחה לפתחם של מוסדות המדינה מגוון דילמות בנוגע לשאלות של ילודה והורות, של הכרה בתאים משפחתיים אחרים, ובזכויות הנגזרות מכך. בישראל זכו סוגיות הקשורות בערכי משפחה לבולטות פוליטית בשנים האחרונות בעיקר סביב יוזמות של ארגוני חברה אזרחית ופוליטיקאים שמרנים-דתיים לחזק את המשפחה ולהתנגד למגמות שעל פי תפיסתן יביאו לפירוק המשפחה. את פירוקה של המשפחה הקבוצות האלה מייחסות להשפעות חיצוניות ולערכים "פוסט-מודרניים" שהם משייכים לאליטות. לטענתן, המאבק על ערכי המשפחה מייצג את עמדת רוב הציבור היהודי בישראל. אולם, כאמור, לצד מגמות של התחזקות דתית מתחוללים בישראל גם תהליכים מנוגדים – להט"בים נוכחים יותר ויותר בזירה הציבורית, אחוזי הגירושים בעלייה ברוב הקבוצות בחברה, ומספר המשפחות שבראשן לא עומדים גבר ואישה דווקא עולה בהתמדה וזוכה בהכרה חברתית. מגמות אלו מוכרות במדינות מערביות רבות בעולם. ואולם, משפחתיות, ובעיקר הורות, הן עדיין חלק מרכזי בהוויה ובאורח החיים בישראל. מכאן שההבחנה בין ליברלים לשמרנים-דתיים במקרה הישראלי, כפי שמחקר זה מראה, עלולה להיות כוללנית מדי ולהחמיץ את המורכבויות.

מחקר זה בוחן את הדיון בערכי משפחה בישראל, לצד סקירת השינויים שהתחוללו בשנים האחרונות בכל הנוגע לחיי משפחה, להורות ולזהויות מיניות ומגדריות בקרב אזרחים יהודים ומוסלמים. המחקר מבקש לבחון את התפיסה הרווחת כלפי המגמות האלה, ואת הניסיונות להרחיב, לצמצם או להעניק להן לגיטימציה. המחקר מבקש לבחון את ההסדרים הקיימים בסוגיית ערכי המשפחה, את השינויים המאתגרים אותם, את הניסיונות של פוליטיקאים ושל ארגוני חברה אזרחית לעצב את המציאות, ואת עמדות הציבור בשאלות הנוגעות בערכי משפחה. המחקר מתמקד בשלוש סוגיות: (1) הסדרת נישואים וגירושים, (2) נישואי להט"ב ומשפחות אלטרנטיביות ו-(3) הפלות. המחקר מבקש להרחיב את הדיון המושגית-תאורטי בהיבטים הפוליטיים של משפחה ומשפחתיות, להסביר את המגמות ולשרטט את האפשרויות הקיימות להכרה ולרגולציה של משפחה ומשפחתיות.

הסקר שעליו מתבסס המחקר פותח במיוחד עבורו. לשם ניסוח שאלון הסקר, פיקוח על איסוף הנתונים וניתוחם נעזרנו בצוות מרכז ויטריבי לחקר מדיניות ודעת קהל במכון הישראלי לדמוקרטיה. הנתונים נאספו בחודשים נובמבר-דצמבר 2024 על בסיס מדגם מייצג של האוכלוסייה הבוגרת בישראל. לצד הסקר המחקר מתבסס על מקורות נוספים, ובהם דוחות ומחקרים שנערכו בעבר, סקירת עיתונות וראיונות שערכנו עם פעילים בארגוני חברה אזרחית העוסקים בשאלות של ערכי משפחה.

בישראל, קבוצות ליברליות חותרות לחזק את חופש הפרט ואת זכות הבחירה, ולצמצם לשם כך את הסמכות הדתית. לעומתן, קבוצות דתיות ושמרניות רואות בדת יסוד בלתי נפרד מהמדינה היהודית ומבקשות לחזק את הסמכות הדתית מול מה שנחשב בעיניהם חילון המערער מוסכמות יסוד. ובתווך, יש גם מי שמאמינים שהסדרי הפשרה שגובשו בעבר תואמים גם את המציאות של ימינו. ביקשנו לבחון עמדות כלליות בנוגע למעמדה של הדת בישראל. רוב הציבור היהודי (56%) סבור שהחיים הציבוריים אינם צריכים להתנהל לפי כללי ההלכה, או רק במידה מועטה. לעומתם, 39% סבורים שהחיים בישראל צריכים להתנהל על פי כללי וערכי ההלכה. בקרב מוסלמים שיעור ההסכמה עם הטענה עומד על כ-60%, ובסך הכול קבוצה זו נוטה יותר להסכים עם הכפפת החיים הציבוריים לערכי ההלכה הדתית וכלליה.

נישואים ממשיכים להיות חלק ממסלול החיים המקובל בישראל, ורק מיעוט מקרב היהודים והמוסלמים בישראל (22% ו-12% בהתאמה) מסכימים ש"נישואים הם מוסד מיושן שאינו מתאים לזמננו", וגם בקרב יהודים המגדירים את עצמם חילונים יש רוב (57%) לדוחים את הטענה. אולם, שאלת הסמכות הדתית להסדיר את הנישואים והגירושים מצביעה דווקא על הסכמה רחבה בקרב יהודים בישראל להנהגת נישואים אזרחיים – 65% תומכים לעומת 31% מתנגדים. בקרב המוסלמים התמיכה נמוכה יותר, רק 37%, לעומת 45% מתנגדים. ל-49% מהיהודים בישראל חשובה חתונה אורתודוקסית, לעומת 46% שאינם רואים חשיבות בכך. עבור מוסלמים ישראלים, נישואים בידי איש דת מוסמך חשובים יותר (כ-70%). לבסוף, בנוגע לגירושים, בקרב חרדים ודתיים לאומיים יש הסכמה מסוימת (44% ו-58%) שמספיק שאחד מבני הזוג ירצה לסיים את הנישואים כדי לאשר גירושים, לעומת זאת, בקרב מסורתיים לא-דתיים וחילונים ההסכמה לכך גורפת (75% ו-78%). עמדה זו מעידה על שינויים רחבים בתפיסת הנישואים, הדומה למתחולל במקומות אחרים בעולם, ולהפיכתם ממוסד יציב וקבוע למערכת יחסים המבוססת על הדדיות, שהמשכיותה תלויה ברצונם של בני הזוג ובסיפוק שהם שואבים ממנה.

ההכרה במשפחות של זוגות מאותו המין שנויה במחלוקת – בין הטוענים ש"אבא ואימא=משפחה", לבין מי שמבקשים להרחיב את הגדרת המשפחה להגדרה התואמת לתפיסתם למציאות שבה מספר המשפחות שאינן מורכבות מאב ואם גדל וגלוי. אכן, בקרב הציבור היהודי בישראל רק מיעוט הצהיר שלא ירצה להתגורר לצד משפחה חד-מינית, לרבות בקרב הדתיים הלאומיים, או שיפריע לו שבן משפחה או חבר קרוב "יצא מהארון" (25%). מוסלמים ישראלים וחרדים יהודים מגלים עמדות שמרניות יותר. רוב מובהק – 66% מהציבור היהודי בישראל – תומך במתן האפשרות לזוגות מאותו המין להתחתן בארץ. כצפוי, רוב מי שמגדירים את עצמם חרדים או דתיים לאומיים מתנגדים (87% ו-72% בהתאמה), ולעומתם, רוב מוחלט בקרב החילונים (91%) והמסורתיים הלא-דתיים (82%) תומכים. בקרב מסורתיים דתיים התמונה מאוזנת יותר, ושיעורי התמיכה וההתנגדות זהים כמעט. בקרב מוסלמים ניכרת התנגדות גורפת (81%) לנישואים חד-מיניים.

החשיבות שמייחסים ישראלים למשפחה ולהורות משפיעה גם על הנכונות לאפשר גם למי שאינם משפחות של גבר ואישה למסד את היחסים ולהביא ילדים לעולם. כך, נמצאה הסכמה רחבה שהמדינה צריכה לספק טיפולי פוריות ולממן אותם גם לנשים לסביות בזוגיות ולנשים לא נשואות הרוצות להביא ילדים לעולם, ולאפשר היריון בפונדקאות גם להורים יחידניים ולזוגות מאותו המין. התמיכה בכך גם בקרב חלק מהקבוצות הדתיות מעידה שהזכות להורות וחשיבות המשפחה בעיניהן גוברת על תפיסות שמרניות. אומנם, רוב הציבור הישראלי מסכים שרצוי שילדים יגדלו בתא משפחתי של הורים הנשואים כחוק, כלומר משפחה מסורתית היא עדיין האופציה המועדפת. אולם, כאשר שאלנו אם הורה יחידני כשיר לגדל ילדים כמו זוג הורים ההסכמה הייתה רחבה: כ-74% בקרב יהודים (רק 37% בקרב מוסלמים). ולבסוף, בניגוד לטענה השמרנית שילד "זקוק לאימא ואבא", רוב מכריע בציבור היהודי בישראל (75%) חושב שזוגות מאותו המין יכולים להיות הורים טובים כמו זוגות הטרוסקסואליים.

נישואים נתפסים, כפי שצוין לעיל, כמסלול החיים הנורמטיבי, אבל בחברה היהודית בישראל חיים משותפים ללא נישואים (או לפני הנישואים) מקובלים על רובו המכריע של הציבור היהודי, ובהם גם חלקים לא מבוטלים (30%) מהציבור המגדיר את עצמו דתי-לאומי. הסכמות דומות נמצאו בנוגע לקשרים אינטימיים בין בגירים שאינם נשואים. יחסים אלו מקובלים על רוב הציבור היהודי, וכצפוי התמיכה או ההתנגדות קשורה בהגדרה הדתית. רוב גדול של היהודים בישראל (85%) סבורים גם שאמצעי מניעה צריכים להיות זמינים וחוקיים לבגירים (לעומת 44% מהמוסלמים).

הדיון הציבורי בהפלות בישראל, למרות העמדות הנחרצות שהתעוררו בשנים האחרונות, נותר מוגבל בהיקפו, וסוגיה זו אינה מעוררת מחלוקות ציבוריות רחבות כמו במדינות אחרות. מנתוני הסקר ניתן להתרשם שהרצון להגביל הפלות בחוק אינו זוכה לתמיכה רחבה, 76% מכלל הציבור מאמינים שהפלות בשלבים הראשונים של ההיריון צריכות להיות חוקיות, וגם בקרב דתיים לאומיים ומסורתיים דתיים שיעור התמיכה הוא למעלה מ-60%. גם כאן הציבור המוסלמי שמרן יותר ורובו (66%) מתנגד להפלות. בשאלה אם הפלה צריכה להיות באישור המחלוקת רחבה יותר – תמיכה בקרב חרדים ודתיים, והתנגדות, כלומר תמיכה בזכות האישה לבחור, בקרב מסורתיים לא-דתיים

וחילונים. בכלל הציבור היהודי נמצאה מעט יותר תמיכה בהפקדת ההחלטה בידי האישה ההרה (49%), לעומת התניית ההפלה באישור ועדה או התנגדות להפלה (46%). אשר לשאלה אם רצוי שבועדה המאשרת הפלות יהיה איש דת, נמצאה תמיכה מועטה בכך – 30% מכלל הציבור היהודי בישראל (לעומת 50% מהמוסלמים).

משפחתיות והורות הן אפוא ערכים מרכזיים בחברה הישראלית וחלק ממה שנחשב למסלול החיים הנורמטיבי. אולם, ובניגוד למצופה, משפחתיות והורות בישראל אינן חופפות בהכרח את השמרנות המוכרת ממקומות אחרים בעולם, גם אם גורמים שמרניים-דתיים בישראל שואבים ממנה השראה. המשפחתיות והורות בישראל הן לא רק בחירה אישית או הגשמה עצמית מקובלת, אלא גם חובה קולקטיבית וחלק מתפיסת אזרחות רפובליקנית הקשורה במאבק לאומי ובדמוגרפיה. אומנם עמדות אלו מתכתבות עם שמרנות המוכרת ממקומות אחרים בעולם, אבל בה בעת הן גם מרחיבות את הגדרות המשפחה ואת הזכות להורות גם למי שאינם עומדים בהגדרות המקובלות של משפחה נורמטיבית. המספרים הגדלים בשנים האחרונות של משפחות חד-מיניות, וההכרה בזכויות של נשים להיות אימהות גם ללא נישואים ובזכותם של זוגות גברים לאמץ ילדים, כפי שמראה מחקר זה, זוכים לתמיכה ציבורית נרחבת גם בקרב קבוצות יהודיות מסורתיות. לעומת החברה היהודית בישראל, שבה עמדות ליברליות בנושאי המשפחה והמיניות הן נחלת הרוב, החברה המוסלמית בישראל שמרנית הרבה יותר ודבקה בערכי המשפחה המסורתיים.

עם זאת, כאשר מדברים על "ליברליזם" בישראל יש לסייג את המושג. הליברליזם בחברה היהודית הוא בעיקרו פנים-קהילתי ונוגע לשאלות של סמכות הדת על מה שנחשב חיי הפרט והמרחב הציבורי. בנושאים אחרים, כמו זכויות אדם ואזרח, היחס למיעוטים ותפיסות בדבר ערכים דמוקרטיים, החברה הישראלית אינה מראה מגמות דומות. כך, ההתקבלות ההולכת וגוברת של להט"בים בחברה הישראלית קשורה למה שמכונה "הומו-נורמטיביות", כלומר ליכולתם ולבחירתם של להט"בים ישראלים יהודים לאמץ דפוסי חיים התואמים את ערכי הרוב – שירות צבאי, עבודה ומשפחתיות. משפחתיות והורות להט"בית, כמו משפחתיותם של אחרים שאינם חיים במסגרות נישואים "רגילות", דומות ואף זהות להורות ולמשפחתיות המקובלות, ולפיכך מאפשרות את הקבלה.

עם זאת, קבוצות שמרניות רואות בדפוסי החיים "הלא־רגילים" האלה איום על "ערכי משפחה" ולפיכך פוסלות את הלגיטימציה הניתנת להם ונאבקות נגד התהליכים שתוארו כאן.

העמדות השמרניות בישראל, עמדותיהם של מי שסבורים שהמשפחה המסורתית היא אבן יסוד בחברה ובמדינה, ומנגד רואים בזהויות מיניות ובמשפחות לא מסורתיות איום או סטייה שנדרש להיאבק בהן, הן נחלת מיעוט. הטענות השמרניות שההכרה בזכויות של משפחות שאינן נורמטיביות מערערת את ביטחונה וקיומה של המדינה היהודית, ושמשפחה "נורמלית" היא אב, אם וילדים, עומדות לא רק מול מציאות שבה משפחות אחרות נעשות נורמטיביות, אלא גם מול תמיכה רחבה בזכות של כולם וכולן למשפחה. כך, גם אם רבים בחברה היהודית־ישראלית אינם מגדירים את עצמם "חילונים", דפוסי ההתנהגות שלהם או העמדות שלהם בנוגע לשאלות של משפחה, ילודה והתנהגות מינית מעידות שתהליכי חילון, במובן של היחלשות הסמכות הדתית, ותהליכי האינדיבידואליזציה השפיעו גם עליהם.

ערכי משפחה

המושג "ערכי משפחה" משמש את הימין הדתי ואת השמרנים ברחבי העולם ובישראל, וכולל שורה של תביעות לשמר את התא המשפחתי המסורתי, שלטענתו הוא הבסיס ליציבות חברתית ולסדר מוסרי. אולם, מול התחזקותם של הכוחות הדתיים והשמרניים פועלים גם תהליכים מנוגדים של חילון המתבטאים בהיחלשות הסמכויות הדתיות, וגם בתביעות, המתממשות בחלקן, לשוויון ולהכרה בגיוון הזהויות המגדריות ובתאים משפחתיים לא מסורתיים. מציאות זו מניחה לפתחם של מוסדות המדינה ושל מעצבי המדיניות מגוון דילמות בנוגע לשאלות של ילודה והורות, ובהן שאלות ההכרה בתאים משפחתיים למיניהם ובזכויות הנגזרות מכך. במוקד הדיון בערכי משפחה עומדים השינויים בתא המשפחתי ובמשק הבית, המושפעים משינויים כלכליים, חברתיים ופוליטיים, מטכנולוגיות הפריה המאפשרות הורות ומשפחתיות אחרות, ומתפיסות חדשות של זהות ושל חלוקת עבודה מגדרית. שינויים אלו כוללים תפיסות כלפי נישואים (וגירושים), ילודה והורות, המרחיבות את מושג המשפחה ומערערות את ההגדרות המסורתיות של המשפחה – הורים (אישה וגבר) וילדיהם.

המאבקים סביב ערכי המשפחה בארצות הברית ובמקומות אחרים בעולם מתמקדים בעידוד נישואים יציבים ובגידול ילדים בתא משפחתי שבו אב ואם, בחלוקת עבודה מגדרית מסורתית, בהגבלת המיניות למסגרת החיים של נישואים הטרוסקסואליים וברתימת המדיניות הממשלתית לכל אלו. נקודת המוצא של המאבקים האלה היא ההנחה שהבעיות החברתיות של זמננו הן תולדה של פירוק מבנה המשפחה המסורתי ושל מה שנחשב מתיירות מינית וערעור על זהויות מגדריות ועל חלוקת עבודה מגדרית. כל אלו מתוארים לעיתים כהתדרדרות מוסרית הנתמכת באידאולוגיות ליברליות המסכנות את המדינה והאומה; חיזוק המשפחה המסורתית, לעומת זאת, הוא מפתח ליציבות חברתית, כלכלית ופוליטית. מנגד עומדות תפיסות ליברליות המבקשות להגן על האוטונומיה של נשים, על זכותן על גופן ועל חופש הבחירה של נשים וגברים בנוגע לשאלות של מיניות, זוגיות ומשפחה. בארצות הברית, וגם במקומות אחרים, הוגדר המאבק הזה "מלחמת תרבות",

שבבסיסה מאבק על ערכים וקיטוב ושסע בין קבוצות המחזיקות בערכים מתנגשים שאינם נתונים לפשרה.

בישראל, סוגיות הקשורות בערכי משפחה זכו לבולטות פוליטית בשנים האחרונות בעיקר סביב יוזמות של ארגוני חברה אזרחית ופוליטיקאים שמרנים־דתיים לחזק את המשפחה. למשל, מפלגת נעם,¹ המזוהה עם הזרם המכונה חרדי־לאומי, שמה דגש על ערכי המשפחה. הרב צבי טאו, הדמות ההלכתית המרכזית שמאחורי המפלגה, הסביר את הצורך להיכנס אל הזירה הפוליטית ולהתייצב למאבק נחוש נגד מה שתואר כהתפרקות מערכי יסוד של המדינה היהודית:

לשם טיהור הנגע הזה אשר פשה בעם, לא די בהתמודדות רוחנית. רואים אנו שתנועה זו מקודמת על ידי "סוכני שינוי" המסוננוורים על ידי השיח החדש והנאור כביכול, הפרושים בנקודות מפתח בכל מערכות השלטון והחברה בישראל, כאשר בעומקו המהלך מובל על ידי גורמים עתירי כוח ומשאבים. לכן ישנו צורך להעמיד כח ממשי, ריאל פוליטי, שיפעל בתוקף להשיב את מדינת ישראל אל המסלול הבריא והטבעי (הרב צבי טאו, "גילוי דעת: למען ציון לא אחשה", שבט תש"פ, מצוטט אצל מילר, 2020).

אבי מעוז, מי שעמד בראש מפלגת נעם והיה שר מטעמה במשרד ראש הממשלה (2023), הסביר כי מטרתו היא לחזק את מעמד הדת במדינה, ובכלל זה לאכוף את שמירת השבת; למנוע הכרה ממשפחות להט"ביות ולמנוע שירות נשים בצבא, כדי שיוכלו לממש את ייעודן – להתחתן ולהקים משפחה יהודית כהלכה. תפיסות שמרניות־דתיות, כפי שמראה מחקר זה, רווחות גם בקרב אזרחי ישראל המוסלמים.

1 את מפלגת נעם הקימו בשנת 2019 אבי מעוז וכמה רבנים המזוהים עם הרב צבי טאו. המפלגה היא מפלגת ימין דתית־לאומית הדוגלת בקידום ערכי היהדות האורתודוקסית, והיא נכנסה לכנסת בבחירות 2021 ברשימת הציונות הדתית.

הדיון בערכי המשפחה בישראל אכן שואב השראה מההתפתחויות במקומות אחרים בעולם, בעיקר מארצות הברית, אבל תרגומן הפוליטי של הסוגיות אחר וקשור במציאות הישראלית הייחודית. ראשית, הפרשנות הדתית היהודית לשאלות של ערכי משפחה שונה מהפרשנות הנוצרית, בעיקר בסוגיית ההפלות, התופסת ממד פוליטי רחב יותר בארצות הברית. שנית, ההסדרים הפוליטיים בישראל בשאלות דת ומדינה, הנוגעים ליהודים ולמוסלמים, הותירו מרחבים "אפורים" של פשרות או של אכיפה חלקית, אבל גם מחלוקות לא פתורות. ושלישית, יותר ממדינות מערביות רבות, משפחתיות, ובעיקר הורות, הן עדיין חלק מרכזי בהווה ובאורח החיים בישראל. ובכל זאת, שאלות של נישואים וגירושים, הכרה בזכויות להט"ב ובתאים משפחתיים אלטרנטיביים, תכנון משפחה והורות – שנויות במחלוקת, מקבלות ביטויים פוליטיים ומיתרגמות למאבקים בין שמרנים דתיים לליברלים. כמו במקומות אחרים בעולם, השמרנים מבקשים לשמר ערכי משפחה מסורתיים, מנימוקים דתיים ואחרים, והליברלים מבקשים להרחיב את יריעת ההכרה והזכויות ולאפשר מגוון של זהויות מיניות, מגדריות ומשפחתיות. עם זאת, ההבחנה בין ליברלים לשמרנים דתיים במקרה הישראלי, כפי שמחקר זה מראה, כוללת מדי ומחמיצה את המורכבויות. שמרנות ודתיות אינן זהות בהכרח, שמרנות איננה מבוססת בהכרח על דת, ודתיות איננה בהכרח שמרנית. אולם, המשותף לשתייהן הוא לעיתים קרובות המחויבות לסדר חברתי מבוסס מסורת, כפי שהוא בא לידי ביטוי בדיון על ערכי המשפחה.

מחקר זה בוחן את הדיון בערכי משפחה בישראל, לצד סקירת השינויים שהתחוללו בשנים האחרונות בכל הנוגע לחיי משפחה, הורות וזהויות מיניות ומגדריות, בקרב אזרחים יהודים ומוסלמים, דרך שלוש סוגיות מרכזיות: זוגיות, ילודה והורות. ראשית, המחקר מבקש לבחון עמדות כלליות בנוגע ליחסי דת ומדינה ומעמדה הרצוי של הדת בחיי היום-יום. שנית, הוא בוחן עמדות בכמה סוגיות של ערכי משפחה כפי שהן באות לידי ביטוי במציאות המשתנה בישראל, בניסיון לאמוד את נכונותם של ישראלים, יהודים וערבים, להכיל ולקבל זהויות, תאים משפחתיים ודפוסי חיים שונים מהסדר המסורתי. ושלישית, הוא בוחן כיצד רואים ישראלים את תפקידם של המדינה ושל מוסדותיה ברגולציה של חיי המשפחה, ואת ההבחנה בין משפחתיות כבחירה אישית לבין היותה גם מוסד הכפוף לערכים ולכללים ציבוריים.

ערכי משפחה - בין דת, לאום וכלכלה

מאבקים בין ליברלים לשמרנים, שבמרכזם, בין השאר, מוסד המשפחה המסורתית, נהפכו במקומות רבים בעולם לציר מרכזי של הפוליטיקה. השמרנות אינה בהכרח דתית, אולם במקרים רבים, ובשאלת המשפחה במיוחד, יש קשר הדוק בין השמרנות לדת, ולתפקידה של הדת בהגדרת המשפחה ובקביעת גבולותיה. המשפחה ה"טבעית", טוענים שמרנים, "היא היחידה החברתית הבסיסית הנטועה בטבע האנושי, והיא מתבססת על איחוד מרצון בין גבר לאישה לברית חיים של נישואים" (Buss & Herman, 2003). אולם כפי שנראה בהמשך, הנתונים מראים כי גם אם המשפחה ה"טבעית" או ה"הטרו-נורמטיבית" עדיין נחשבת במקומות רבים המודל הרצוי, מספר המשפחות האלה הולך ופוחת. נישואים נדחים לגיל מאוחר יותר, אחוזי הגירושים ומספר הזוגות החיים יחד ללא נישואים – עולים, ומשפחות שיש בהן הורה יחיד או זוג הורים שאינם גבר ואישה נעשו תופעה מוכרת במדינות רבות, ומשפחות מתפרקות או נבנות מלכתחילה בדרכים מגוונות מבעבר. מכאן שמשפחה, מיניות והורות, עוברות שינויים דרמטיים בשנים האחרונות ונהפכות יותר ויותר לסוגיה פוליטית טעונה, או, יש הטוענים, לחלק ממלחמת תרבות.

למעשה, המשפחה והנישואים לא היו מעולם רק סוגיה פרטית הנתונה לבחירה אישית, ולאורך ההיסטוריה היה חופש הבחירה בזוגיות ובמשפחה לכל היותר מצומצם ונתון למרות חברתית ודתית. הנישואים הם מוסד חברתי שכלליו הותוו בידי מוסדות דתיים, ומאוחר יותר בידי המדינה המודרנית. כללים אלו, כל אחד בתורו ולעיתים יחד, קבעו מי יכול להינשא למי ומתי, העניקו תמריצים לבניית התא המשפחתי, הגדירו חובות וחלוקת עבודה ופיקחו גם על תהליך פירוק הנישואים כאשר נדרש (Eichner, 2007). המדינה המודרנית, שנטלה לעצמה את סמכות הרישום והפיקוח על הנישואים, אימצה את המודל הדתי של משפחה הבנויה על נישואים של גבר ואישה. ההכרה הפורמלית גם הציבה את המשפחה הגרעינית כמודל נורמטיבי מועדף והעניקה לו זכויות חוקיות שנועדו להגן עליו (Metz, 2010: 3). עבור המדינה, הנישואים היוו עוגן של יציבות, של מוסר ושל סדר חברתי. התא המשפחתי, על חלוקת העבודה המגדרית שבו, היה גם חלק מהאתוס הלאומי. המשפחה היא המקום שבו נשמרת ומועברת הזהות הלאומית, ותנועות לאומיות העלו לא פעם על נס

את המשפחה המסורתית, וגם את האימהות והילודה ואת תרומתן של נשים לאומה, לצד הגברים הלוחמים. המשפחה המסמלת נאמנות והמשכיות, ונחשבת מקום המחנך לערכים, הייתה אפוא מוסד מרכזי במדינת הלאום. בסוף המאה ה-19 כתב שופט בית המשפט העליון האמריקאי סטיבן פילד (Field) שהנישואים הם מוסד ששמירה עליו היא אינטרס של החברה כולה, שכן "הם בסיס למשפחה ולחברה, שבלעדיהם לא יהיו ציביליזציה או קדמה [...] (למשפחה) מאפיינים של מוסד המנוהל ונשלט בידי סמכות ציבורית, על בסיס עקרונות של מדיניות ציבורית, לרווחתה של הקהילה" (מצוטט אצל Metz, 2010: 3-22).

המשפחה המסורתית, במובנה האירופי והאמריקאי, על חלוקת העבודה המגדרית שבה, הייתה גם חלק מהסדר הכלכלי של מדינות מערביות, והן נסמכו בין השאר על אחריותן של נשים (בדרך כלל) למשק הבית ולגידול הילדים. הכלכלן גרי בקר (Becker), שהיה מוטרד ממה שראה כהתפרקות המשפחה המסורתית, קבע כי "המשפחה היא הבסיס של החברה האזרחית" (מצוטט אצל Cooper, 2017: 9). על פי המודל של המעמד הבינוני המערבי, בעידן המודרני הייתה המשפחה מורכבת מאב מפרנס, אם עקרת בית ושני ילדים לפחות. כך, המשפחה היא מנגנון לחלוקת עושר והכנסות. חשוב לא פחות, המשפחה נחשבה גם למקום של אחריות ודאגה, ובתפיסה הנאו-ליברלית גם לתחליף למדינת הרווחה. מלינדה קופר (Cooper) מראה כיצד נאו-ליברלים ושמרנים מתכנסים להגן על מוסד המשפחה. עבור נאו-ליברלים, המשפחה היא התחליף הראוי למדינת הרווחה, וחזוקה יאפשר צמצום של ההוצאה הממשלתית על חינוך, על בריאות ועל דיור. עבור השמרנים, החלשת מנגנוני מדינת הרווחה מחזקת את תלותם של פרטים בנכסי המשפחה ומשמרת את התא המשפחתי המסורתי (בנימין, 2019).

תהליכי החילון, שהוצאו במחצית השנייה של המאה ה-20, השפיעו גם הם על תפיסות של משפחה ומשפחתיות. קצרה היריעה מלתאר כאן את העימות בין תאוריית החילון, שגרסה כי דינה של הדת להיעלם או להיעשות שולית אל מול תהליכי המודרניזציה, לבין מי שהראו כי מעמדה של הדת נותר איתן ואולי אף התחזק. אולם משמעותו של החילון אינה רק ירידת מעמדה של הדת במדדים של אמונה או הזדהות דתית, אלא גם צמצומה של הסמכות הדתית (Chaves, 1994). כך, הדת ממשיכה להיות חשובה עבור רבים

הרואים את עצמם דתיים, מחזיקים באמונה דתית ומקיימים פרקטיקות דתיות. אבל כאשר מדובר בסמכות הנוגעת להחלטות כלכליות, בריאותיות או משפחתיות – הדת כבר אינה בהכרח מקור הסמכות הראשי שלהם. מחקרים הבוחנים אמונות, ערכים, שייכות ופרקטיקות דתיות מוצאים לעיתים היעדר עקביות, או לחלופין מגוון של בחירות אישיות שלכאורה יש ביניהן סתירה. אמונה דתית ללא השתייכות לקהילה, השתייכות לקבוצה דתית ללא אמונה, או קיום חלק מהפרקטיקות הדתיות וויתור על אחרות (Beckford, 2002; Davie, 1994; Dobbelaere, 1981; Norris & Inglehart, 2004). לעניינו, כמו שנטען בהמשך, פרקטיקות של מיניות או משפחתיות הולכות ומתגוונות ואינן עולות בהכרח בקנה אחד עם המצופה מזהות המקיימים אותן. ובמיוחד, גם מי שאינם מגדירים את עצמם חילונים ושומרים על זיקה לדת ולמסורת אינם חיים בהכרח במסגרת משפחתית מסורתית.

ההתגייסות להגן על מה שמכונה "ערכי משפחה" העלתה הילוך כאשר נהפכה המשפחה המסורתית מנורמה מחייבת לאפשרות אחת בין רבות אחרות, שינוי שנחשב לא רק הידרדרות מוסרית דתית אלא גם איום ממשי על הסדר החברתי. שינויים כלכליים, חברתיים ופוליטיים אתגרו את המודל המסורתי של משפחה שבה שני הורים נשואים ובמערכת יחסים יציבה וקבועה, אב מפרנס ואם המטפלת בילדים. כלכלית – בחירתן של נשים בקריירה, או המציאות שבה משכורת אחת אינה מספיקה לכלכלת המשפחה, שינוי, גם אם לעיתים קרובות רק חלקית, את חלוקת העבודה המגדרית. חברתית – תנועות המחאה בשנות ה־60 של המאה ה־20, שהעלו על נס את המהפכה המינית, את הפמיניזם ואת זכויות הלהט"ב ערערו את המוסכמות בנוגע למיניות ומשפחתיות. הנישואים עצמם נהפכו ממערכת יחסים קבועה ומחייבת למערכת התלויה ברצון הפרטים להמשיך ולקיים אותה, יחסי מין, חיים משותפים וילודה הפסיקו להיות תלויים בנישואים, ומשפחות שאינן מורכבות מגבר ואישה נעשו אלטרנטיבה מקובלת יותר ויותר. פוליטית – כל אלו היתרגמו לדרישות להכרה רשמית ולזכויות כלכליות.

שמרנים ברחבי העולם רואים בשינויים בדפוסי המשפחה, במיניות, בשוויון מגדרי, ובאידיאולוגיות הליברליות התומכות בהם, איום על שלמותה של החברה ומציבים נגדם את ערכי המשפחה המסורתיים. "מלחמת תרבות" הנסבה על הערכים האלה מתחוללת לא רק בארצות הברית. בטורקיה, הנשיא

ארדואן עודד נישואים בגיל צעיר וביקר נשים הבוחרות שלא ללדת. מפלגתו השמרנית-דתית, ה-AKP, הציבה במרכז המדיניות החברתית שלה את "חיזוק המשפחה" והבהירה "שהמשפחה היא הבסיס לחברה". ההנמקה שלו לא הייתה דתית אלא חשיבותה של המשפחה ליציבות, להתפתחות כלכלית וליכולת להתמודד עם השינויים הקשורים בגלובליזציה, במודרניזציה ובעיור (Kocamaner, 2018). ברוסיה, הכנסייה האורתודוקסית ובעלי בריתה פעלו לקידום ערכי משפחה ולעידוד ילודה, וגם נגד מה שנתפס כמשבר דמוגרפי, משבר של מוסד המשפחה ומשבר לאומי (Bluhm & Brand, 2018). גם בפולין ובהונגריה הדגישו הממשלות השמרניות שהמשפחה המסורתית היא אבן יסוד של האומה, נגד מה שהגדירו – אידאולוגיות ליברליות או שוויון מגדרי המאיימים על קיומה המוסרי והפיזי של האומה, וגם על ריבונותה. ממשלות אלו חוקקו חוקים שנועדו להגביל זכויות להט"ב והסירו תמיכה ממשלתית מארגונים שנחשבו לבעלי סדר יום ליברלי ואנטי-משפחתי והעבירו אותה למי שמקדמים סדר יום שמרני (Grzebalska & Pető, 2018).

כוחות פוליטיים שמרניים מעגנים את הדרישה להגן על התא המשפחתי, שבו שני הורים, לא רק בנימוקים דתיים אלא גם בצורך בשמירה על "סדר חברתי". היעדרם של שני הורים – משפחות שאין בהן אב ואם, עלייה באחוזי הגירושים או שני הורים העובדים במשרות מלאות – נקשר אצלם במגוון של חוליים חברתיים. עבריינות נוער, התמכרויות למיניהן ובעיות אחרות יוחסו להיעדרן של סמכות הורית ונוכחות הורית. תחושה זו הולידה פוליטיקה שביקשה להשיב את הסדר הישן על כנו, לרבות חלוקת העבודה המגדרית והסמכות ההורית (Dowland, 2015). לחשש מהתפרקות המשפחה שותפים גם ליברלים הרואים במשפחה מקור של יציבות חברתית ומבקשים לחזק אותה דרך מדיניות רווחה נדיבה יותר, הכוללת את הרחבת הסיוע גם למשפחות לא מסורתיות (Alphonso, 2016). בניגוד לעמדה הליברלית, הימין השמרני והמפלגה הרפובליקנית בארצות הברית מאמצים תפיסה כלכלית נאו-ליברלית המשולבת במאמץ להגן על המשפחה המסורתית הגרעינית שהיא לשיטתם תחליף למדינת הרווחה. כך, נישואים ומשפחות יציבות מבטיחים סדר חברתי, דאגה למחסור וחינוך לאזרחות טובה ולאחריות אישית.

המאבק סביב ערכי משפחה התרחב למדינות נוספות, בין בתגובה לשינויים מקומיים – מאבק לזכויות להט"ב או עלייה באחוזי הגירושים, בין בעקבות

המאמץ של שמרנים אמריקאים ל"ייצא" את המאבק ולמצוא שותפים ברחבי העולם (Buss & Herman, 2003). המאבק על ערכי המשפחה מחבר בין ימין כלכלי, הרואה בתא משפחתי יציב תחליף למדינת הרווחה המאפשר לצמצם את תפקיד המדינה, ימין דתי, המבקש להכפיף מיניות ומשפחתיות לכללים דתיים ולמסורות דתיות, וימין לאומי, שעבורו המשפחה קשורה בערכי הלאום. חיבור זה בא לידי ביטוי במפלגות פופוליסטיות שבהן הדת, ועימה מחויבות הצהרתית למשפחה ולערכי המשפחה המסורתיים, משמשת לעיתים לשרטוט גבולות בין קבוצת "השייכים" למי ש"אינם שייכים", וגם בין ה"עם" המסורתי לבין ה"אליטות" הליברליות והחילוניות (Ben-Porat et al., 2023).

הדיון בערכי המשפחה איננו מתמצה בחלוקה האידאולוגית בין שמרנים לליברלים. ראשית, עמדות ליברליות (או זהויות פוליטיות) אינן בהכרח הגורם המכריע בהכרעות אישיות. הבחירה להינשא (או לא), מתי ולמי, דפוסי המשפחתיות, ואפילו הזהות המינית, עשויות להיות קשורות קשר רופף בלבד לעמדות ולזהויות ליברליות. לשון אחר, מי שמזהים פוליטית או מזהים את עצמם כחוקים מהמחנה הליברלי עשויים לקיים בפועל סגנון חיים שאינו תואם לדפוסים שמרניים. שנית, בהתאמה, הליברליזם איננו בהכרח אידאולוגיה כוללת. כלומר, מי שתומכים בחירויות מיניות, בדפוסים משפחתיים לא מסורתיים, או אפילו מי שחיים מחוץ למסגרות מסורתיות לא יאמצו בהכרח ערכים ליברליים כמו שוויון זכויות עבור מי שאינם חלק מקבוצת השייכות הרחבה שלהם. ושלישית, גם בקרב קבוצות שמרניות תיתכן מחלוקת בסוגיית ערכי משפחה, בעיקר בכל הקשור בגבולות הסמכות הדתית. עבור קבוצות דתיות, ערכי המשפחה, הנגזרים לשיטתם מערכים דתיים, נתונים פחות לפשרה. הגבלת הנישואים לברית בין גבר לאישה, התנגדות להורות ללא נישואים, להט"ביות והפלות מנומקות בציווי דתי חד־משמעי. לעומתם, שמרנים שהדת משמשת עבורם בעיקר אמצעי לסמן גבולות, והיא חלק מתפיסות תרבותיות, עשויים לגלות גמישות בנוגע לפרשנות של ערכי המשפחה, להיות סובלניים כלפי בחירות הקשורות בזהות מינית או בתאים משפחתיים אלטרנטיביים, כפופים פחות לסמכות דתית, ובמידה מסוימת ליברלים לפחות בכל הנוגע לקבוצת השייכים (שם).

לסיכום, את הגמישות היחסית בהגדרת המשפחה וגבולותיה ובפרשנות של ערכי המשפחה אפשר לייחס לשתי תובנות כלליות רחבות יותר. הראשונה, חילון, במובן של צמצום הסמכות הדתית (Chaves, 1994), אינו זהה לחילוניות, שהיא השקפת עולם ליברלית כוללת שבשורשיה מחויבות לחירות ולשוויון (Ben-Porat, 2013). מכאן שליברליזם עשוי להיות חלקי ומוגבל לקבוצת השייכים. לדוגמה, קבלה של להט"ביות לצד שוביניזם לאומי והדרה, במקרה הישראלי – של אזרחים ערבים. השנייה, הפער בין ההגדרה העצמית שאנשים מגדירים את עצמם, השקפות העולם שהם אווזים בהן וחיי היום-יום שלהם שבהם באות ההשקפות האלה לידי ביטוי. גם מי שרואים את עצמם מסורתיים או דתיים עשויים להסתייג מחדירתה של הדת (או המדינה) למרחב הפרטי. כך, כאשר התנגדות עקרונית ללהט"ביות או העדפה למשפחותיות מסורתית "פוגשת" אנשים "אמיתיים", ולעיתים בסביבה הקרובה, וכאשר התנסויות ישירות מחליפות דיונים עקרוניים, תיתכן פרשנות מקלה וגמישות. במציאות שבה משפחה, הורות, מיניות וילודה משתנות הלכה למעשה, אפשר לצפות לקבלה ולהסתגלות מסוימות גם בקרב קבוצות שמרניות.

ישראל: דת, מדינה ואזרחים

מעורבותם של הדת והממסד הדתי בחיים הציבוריים בישראל יוצאות דופן בהשוואה למדינות מערביות אחרות. לדתות, ובמקרה היהודי לאורתודוקסיה הדתית, מעמד רשמי, סמכות נרחבת והשפעה רחבה על חיי הפרט בישראל, גם על מי שאינם מגדירים את עצמם יהודים אורתודוקסים. מגילת העצמאות קבעה כי מדינת ישראל "תבטיח חופש דת, מצפון, לשון, חינוך ותרבות". בה בעת, פשרות פוליטיות הבטיחו ליהדות האורתודוקסית במדינה העתידית סמכות נרחבת, בין השאר, בשאלות של נישואים וגירושים. כאשר הפכה ישראל ב־1948 למדינה ריבונית, התחדדה שאלת סמכותה של הדת מול הזכות לחופש דת דרך שאלות שונות של חקיקה ומדיניות. בשנים הראשונות, כאשר אתגרי בינוי האומה והמדינה עמדו מעל למחלוקות הפנימיות, הצליחו האליטות הפוליטיות לייצר פשרות והסכמות, או לפחות לדחות את ההכרעות העקרוניות בשאלות סמכותה של הדת לעתיד. אולם בהדרגה תפסו המחלוקות האלה מקום חשוב בדיון הציבורי והפוליטי, על חשבון הפשרות וההסכמות.

הגישה הממלכתית המאחדת של השנים הראשונות למדינה לוותה בפשרות מעשיות שהתבססו על הסכמים שגובשו בתקופת היישוב, שנודעו מאוחר יותר בכינוי ה"סטטוס קוו". הסטטוס קוו עוגן במכתב שנשלח מהנהלת הסוכנות היהודית ל"אגודת ישראל העולמית"² בירושלים כדי לגייס אותה לתמיכה בהקמת המדינה מול ועדות בינלאומיות שעיצבו את תוכנית החלוקה. במכתב התחייבה ההנהגה הציונית להמשיך ולכבד את ההסדרים הדתיים של תקופת היישוב אחרי קום המדינה בארבעה תחומים מוגדרים: היותה של השבת יום המנוחה הרשמי, כשרות במטבחים ממלכתיים, מתן סמכות שיפוטית לבתי הדין הרבניים בנושאי נישואים וגירושים, ושמירת העצמאות של מערכות החינוך החרדיות. פרשנים טוענים כי המכתב כלל התחייבויות כלליות למדי, ובמידה רבה חסרות תוקף משפטי, ליחסי דת ומדינה (פרידמן, 2019). למרות האמירות הכלליות, בנסיבות הפוליטיות של

2 אגודת ישראל העולמית הוקמה ב־1912 והייתה ארגון הגג של אגודת ישראל, נציגתה של היהדות האורתודוקסית.

הצורך והמחויבות לאחדות, הספיקו ההתחייבויות האלה לפתור את רוב המחלוקות או למנוע מהן להתפתח לממדים נרחבים.

ההסדרים, שחוקרים מכנים אותם "דמוקרטיה התאגדותית" או "פוליטיקה הסדרית", נשענו על קיומה של הסכמה בסיסית בדבר אופייה היהודי של מדינת ישראל, ועל יכולתן של האליטות הפוליטיות לגבש פשרות ולהימנע מהכרעות חד-צדדיות העלולות להוביל ל"מלחמת תרבות" (דון-יחיא, 1996). זיסר וכהן כתבו שהסטטוס קוו הוא "הסדר גמיש המשמש כבסיס ונכודת מוצא להתפתחותם של הסדרים נוספים המשנים את המצב הקיים, וכל אחד מהם הוא שינוי תוספתי המעצב מחדש את הסטאטוס קוו" (כהן וזיסר, 2003: 51). אומנם הפשרות לא פתרו את המחלוקות, אבל הן יצרו קווים גמישים מנחים שהיוו בסיס למשא ומתן. בפועל נמנעו הצדדים מהכרעות ברורות או שבחרו בהתקת ההחלטות לזירות אחרות, מקומיות, בירוקרטיות או משפטיות, שעיקרו את המתח הפוליטי. מהלכים אלו אפשרו לצדדים להסדיר שאלות שנויות במחלוקת בלי להיות חשופים לביקורת על ויתור ופשרה בנושאים עקרוניים ולגבש פשרות פרגמטיות למחלוקות שהתעוררו (דון-יחיא, 1996; פרידמן, 2019). ההסדרים גישרו על המחלוקות, אבל גם ביצרו את מעמדה של היהדות האורתודוקסית והעניקו לה שליטה בצמתים מרכזיים בחברה – מנישואים וגירושים ועד קבורה. משה שרת, ממלא מקום ראש הממשלה, הסביר בהביאו לכנסת באוגוסט 1953 את "חוק בתי הדין הרבניים" כי החוק כרוך בויתורים של החילונים, התלויים בהסכמות ובאופן שבו ייושם החוק: "הרבנות בישראל – תעמוד עתה למבחן. יציבות החוק תלויה בגמישות מסוימת של ביצועו. אריכות ימיו של החוק תלויה בסיגול נוהג ביצועו למושגי שוויון, כבוד האדם וזכויותיו השוררים בחברה המתוקנת של זמננו" (מצוטט אצל אלוני, 2007).

הסדרי הסטטוס קוו לא רק העניקו לקבוצות הדתיות עצמאות (בחינוך) או זכויות (פטור משירות צבאי), אלא גם עיצבו חלקים במרחב הציבורי על פי דרישות דתיות (איסור מסחר בשבת) והעניקו לדת האורתודוקסית סמכות בחיי הפרט (נישואים וגירושים). את נכונותם של הציבור החילוני והמפלגות שייצגו אותו לקבל את הסטטוס קוו, למרות כוחן הפוליטי העדיף, אפשר לייחס לשיקולים פוליטיים הקשורים בבניית קואליציה, אך גם לשאיפה לקונצנזוס בחברה היהודית, ולא פחות מכך לתפקידה של הדת בעיצוב

ובשימור גבולות המדינה היהודית. וגם, היותה של ישראל בעשורים הראשונים לקיומה חברה מסוגרת יחסית, עסוקה בתהליכי בינוי מדינה ואומה, בעלת כלכלה מתפתחת ושמרנית בהווייתה, צמצמה את הפער בין דתיים למי שלא היו דתיים בכל הקשור לדפוסי צריכה ובילוי, וגם בחיי הפרט והמשפחה. לכל אלו ניתן להוסיף שאז, ובמידה מסוימת גם היום, חלקים נרחבים בחברה היהודית בישראל מגדירים את עצמם "מסורתיים", כלומר, מאמצים דפוסי חיים וזהויות גמישים המאפשרים פשרות או הימנעות מקונפליקטים.

תהליכי החילון, הקשורים רק בחלקם לאימוץ ערכים ליברליים, שהוצאו בסוף שנות ה־80 שינו את המציאות, ערערו חלק מההסכמות, ובעיקר קראו תיגר על הסמכות הדתית, בין השאר, בשאלות של נישואים, ילודה והורות, שבהן נדון בהמשך. את תהליכי החילון ניתן לייחס גם לכלכלת השוק ששינתה טעמים והעדפות, לעלייה מברית המועצות שהיו בה בעיקר חילונים ואף מי שלא היו יהודים על פי ההלכה, לזרמים יהודים לא־אורתודוקסים שביקשו להציע דפוסים אחרים של יהדות גם בישראל, ולקבוצות ליברליות שפעלו להבטחת זכויות הפרט ולהגבלת הסמכות הדתית. זכויות אלו עוגנו גם במשפט הישראלי, שאימץ בשנים האלה נורמות וערכים של זכויות וכבוד האדם. השינויים האלה לא הפכו את רוב הישראלים לחילונים בכל הקשור להגדרות זהות או יחס לדת, אבל יצרו ציפיות חדשות ודפוסים חדשים של התנהגות. קניות בשבת שנהפכו פופולריות או העדפות קולינריות שלא התחשבו בכללי הכשרות בלטו במרחב הציבורי, וכך גם ניתנה לגיטימציה להעדפות של זוגיות, מיניות ומשפחתיות שאפשר לזהות עם תפיסות ליברליות. שינוי הסטטוס קוו התרחש בדרך כלל לא באמצעים פורמליים של מאבק פוליטי וחקיקה, שנבלמו מול שיקולים פוליטיים, אלא דרך החלטות משפטיות מאפשרות ומרחבים עירוניים חילוניים שהתרחבו, ולא פחות מכך דרך בחירות אישיות ופרקטיקות של חיי יום־יום, צרכניות ואחרות, שעיצבו מחדש חלקים במרחב הציבורי. חשובים לא פחות היו השינויים בחיי המשפחה (שנסקור בהמשך) ובאפשרויות לבחור זהות מינית, זכויות מגדריות ומבנה משפחה.

לצד תהליכי החילון, ובמידה רבה גם בתגובה להם, ניכרים בישראל גם תהליכי הדתה, המחזקים את מעמדה וסמכותה של הדת, בעיקר באמצעות ארגונים הפועלים לקירוב חילונים לדת ולחיזוק האמונה והפרקטיקה הדתית

בקרב מסורתיים. בעבר היו אלו בעיקר קבוצות חרדיות שפעלו דרך מה שכונה פעילות "החזרה בתשובה", וגם בזירה הפוליטית, להגן על מעמדה של הדת ואף לחזק אותה. המפלגות החרדיות בכנסת, עם מפלגות דתיות אחרות, פעלו לקדם חקיקה דתית, ועוד יותר מכך לבלום חקיקה ליברלית כמו נישואים אזרחיים או תחבורה ציבורית בשבת. שאלת ההדתה זוכה לבולטות בשיח הציבורי בשנים האחרונות ומיוחסת, בין השאר, לכניסתם של חברי קבוצות דתיות, בעלי השקפת עולם וסדר יום דתי, לעמדות השפעה (Peled & Herman Peled, 2018), לשינויים מצטברים, מלמטה למעלה, של החלטות מקומיות (Zehavi, 2017) וליזמות אזרחיות, כמו הצבת דוכני תפילין, הפועלות להתחזקות דתית ועיצוב המרחב הציבורי כדתי. לצד החרדים נמצאת בחזית המאבק הקבוצה החרדית-לאומית (חרד"לים), תת-זרם של הציונות הדתית (התנועה, לא המפלגה בת זמנו), קבוצה שהמפלגה שייצגה אותה בעבר, המזרחי/המפד"ל, הייתה בעלת הברית ההיסטורית של תנועת העבודה ושותפה מרכזית לפשרות בנושאי דת ומדינה. הקבוצה החרד"לית, כמו תנועת הציונות הדתית כולה, מזדהה עם הציונות, עם הלאומיות, עם המדינה והממלכתיות, אך להבדיל ממנה מתרחקת מנטייתה לאמץ אורחות חיים המאפיינים את התרבות המערבית המודרנית ודוחה את "רוח הזמן הליברלית" (שלג, 2020). מה שהחל במאבק "פנים-מגזרי" בתוך הציונות הדתית בין קבוצות שמרניות לקבוצות ליברליות יותר עבר אל הזירה הלאומית. מתוך התפיסה שהבעיה במגזר הדתי-לאומי נובעת מאימוץ השקפות ליברליות כלל-מערביות, ביקש הזרם החרד"לי להשפיע על החברה הישראלית כולה, דרך הצבא ומערכת החינוך הממלכתית, וכמו שנפרט בהמשך, גם דרך עידוד וקידום השקפות שמרניות בסוגיות של ערכי משפחה.

המאבק על ערכי המשפחה בישראל דומה לתהליכים שהתרחשו במדינות אחרות בעולם, כפי שתיארנו קודם, אבל ישנו הבדל חשוב. בישראל, להבדיל ממדינות מערביות אחרות, לא התחולל תהליך חילון מובהק שבו עוגן חופש הדת בחוקה, ושבעקבותיו הסמכות הדתית חלה רק על מי שבוחרים להכפיף עצמם אליה. להלכה, מעמדה המיוחד של הדת היהודית בישראל והסמכות האורתודוקסית המעוגנת במוסד הרבנות הראשית השתנו רק במעט. אולם, למעשה, שינויים כלכליים, חברתיים ודמוגרפיים שהתחוללו משנות ה-90 שינו בפועל את מעמדה של הדת ואת העמדות כלפי הממסד הדתי

וסמכותם. ראשית, יש בישראל ציבור האוחז בעמדות חילוניות-ליברליות או יהודיות שאינן אורתודוקסיות הקורא תיגר על הסמכות האורתודוקסית, וגם קבוצות אורתודוקסיות מגוונות בהעדפותיהן ובאורחות חייהן. שנית, התפתחותה של כלכלת שוק ותרבות צריכה גלובלית משנה טעמים והעדפות, ולעיתים הם אינם עומדים עוד בקנה אחד עם מגבלות דתיות, בין שמדובר בדפוסי פנאי וצריכה, בין בדפוסי תרבות ליברליים של זהות מינית ומגדרית. ושלישית, בעלייה מברית המועצות הגיעו ארצה בעיקר יהודים חילונים, וכן מספר גדול של מי שאינם מוכרים כיהודים ושהסדרים הקיימים של נישואים אינם מספקים את צרכיהם. כל אלו מערערים בדרכים שונות את הסמכות הדתית, האידאולוגית והפוליטית, וכן את ההעדפות והבחירות הקשורות בחיי היום-יום.

מנגד, תהליכים של הדתה או התחזקות דתית צפויים לתמוך בחיזוקה של הסמכות הדתית נגד תהליכי החילון. אלו קשורים, ראשית, במאמץ האקטיבי של היהדות האורתודוקסית "להחזיר בתשובה", כלומר לקרב אליה יהודים שאינם מאמינים או שומרי מצוות, שנית, בחיבור בין דתיות לזהות אתנית ולתפיסות מסורתיות-מזרחיות (דוגמת אלו שמייצגת מפלגת ש"ס), ושלישית בצמיחתה של הציונות הדתית בשנות ה-70 ובתביעתה לעמדת הנהגה והובלה. אומנם, במרכז של סדר היום שביקשה הציונות הדתית להוביל עמד פרויקט ההתנחלויות והשליטה הישראלית בשטחים שנכבשו ב-1967, אך גם התפיסה שגובשה עוד בראשית הציונות של חיבור בין דת ללאומיות. קבוצות אלו, בדרכים וברמות מחויבות שונות, פעלו כדי לבלום את תהליכי החילון או להשיגם לאחר.

בתוכם, בין החילון להדתה, ישנן קבוצות נוספות המבקשות, בדרכים שונות, קשר אל הדת אך לא בהכרח לסמכות הדתית, וכן שמרנים הרואים בדת אמצעי לחיזוק זהות לאומית ושמירה על סדר חברתי. חילון והדתה פועלים אפוא סימולטנית בחברה היהודית בישראל, ואת השפעתם הכוללת קשה למדוד במדויק. תהליכי החילון באים לידי ביטוי בחיי היום-יום ובשינויים שהושפעו גם ממגמות כלכליות ודמוגרפיות. כלכלת השוק, גלובליזציה, המרת תפיסות קולקטיביסטיות באינדיבידואליזם וההגירה מברית המועצות יצרו הזדמנויות חדשות של צריכה, בילוי, טקסים וזהויות שערערו על ההסדרים הישנים. מנגד, הדמוגרפיה החרדית, הדומיננטיות של הציונות הדתית, הכמיהה למסורת

והשינויים הפוליטיים, תחושת ערעור הביטחון ועלייתו של פופוליזם ימני תרמו לשימור כוחה המוסדי של הדת וגם חיזקו תהליכים של התקרבות לדת. התהליכים הסותרים של חילון והדתה באים לידי ביטוי, בין השאר, בצמיחתן של אלטרנטיבות למשפחה המסורתית ובמאבק על ערכי המשפחה.

השפעות התפתחותה של חברת הצריכה ושל החשיפה לדפוסי חיים ומגמות ליברליות על אזרחים שאינם יהודים, ובעיקר על מוסלמים, שהם הקבוצה הדתית השנייה בגודלה בישראל, נחקרו מעט, והנתונים ההשוואתיים שאנחנו מביאים כאן יכולים לשמש את מי שירצו להעניק להם פרשנות מעמיקה יותר. המודרניזציה שעברה החברה הערבית בישראל הביאה לעלייה בהשכלה וברמת החיים ולוותה גם בהתחזקות דתית. את ההתחזקות הזאת אפשר לייחס לתסכול מחסמי ההשתלבות בישראל או להשפעות חיצוניות מהעולם הערבי שסביב ולצמיחתה של התנועה האסלאמית. עם זאת, התנועה האיסלמית אינה מייצגת בהכרח את כלל האזרחים המוסלמים או את תפיסותיהם בנוגע לסמכות דתית. אומנם, מספר המוסלמים בישראל המגדירים את זהותם בראש וראשונה בזהות דתית עולה בהתמדה, מגמה המקבלת ביטוי גם בעלייה מספרם של מוסדות הדת. נוסף על כך, נמצא שהדת משפיעה גם על החיים, ועבור רבים ערכים מוסלמיים הם המדד להתנהגות ראויה, והם מעדיפים שגם מוסלמים אחרים ינהגו על פי ההלכה הדתית (Ali & Al Atawneh, 2018). סקר אחר מצא שכ-27% מהאזרחים הערבים בישראל מגדירים את עצמם דתיים או דתיים מאוד, 57% מסורתיים, ורק 12.8% – לא־דתיים (הרמן, ענבי וקפלן, 2023). אולם שאלת מעמדה של הדת שנויה במחלוקת, כפי שעולה מניתוח עמדותיהן של מפלגות, תנועות חברתיות ומסמכי חזון של האזרחים הערבים בישראל (Jamal, 2018).

צמיחתו של מעמד ביניים ערבי (תוצאה של שינויים הקשורים בהשכלה, בתעסוקה ובהכנסה) קיבלה ביטוי בסגנון חיים מערבי, בצריכה וגם בדפוסי של חיי משפחה. מאמצע שנות ה-70 אפשר לזהות בחברה הערבית עלייה בגיל הנישואים, עלייה חדה בשיעור הגירושם ובמספרם היחסי של רווקים ורווקות, וירידה בשיעורי הילודה. הצריכה של מעמד הביניים החדש כוללת בתים מרווחים, מכוניות יוקרה ומותגים, אבל גם עלייה לרגל למכה (Haidar & Bar-Haim, 2022). צמיחתו של מעמד הביניים מתחוללת בתוך חברה מסורתית, שבה, בין השאר, נשים נותרות הרחק מאחור בכל הקשור

לייצוג ולמעמד פוליטי למרות הישגיהן האקדמיים. מעמדן של נשים מושפע לרעה גם מההתחזקות הדתית שתוארה לעיל. ככלל, מעמד הביניים הערבי בישראל קרוע בין דפוסי החיים המערביים שאימץ בחלקם, לבין נאמנותו למסורת, והקבוצות הליברליות יותר בתוכו מוגבלות בהשפעתן או בוחרות להגר אל הערים המעורבות (שם).

המשפחה כזירת מחלוקת

התא המשפחתי הוא ציר בעל משמעות בחיים החברתיים והכלכליים – בחיים משותפים, בגידול ילדים ובמערכות תמיכה החיוניות בשלבי החיים המתקדמים. מההכרה החברתית, המשפטית והפוליטית בתא המשפחתי נגזרות זכויות, חובות ומעמד. כך, הזכות להינשא, להיות הורה וסוגיות אחרות הקשורות בחיי המשפחה, בזוגיות ובמיניות אינן רק עניין פרטי הנתון לבחירה אישית, אלא גם שאלות פוליטיות, משפטיות וחברתיות הקשורות בסמכות המדינה ובמוסדות דתיים הקשורים בה, ולעיתים, שינויים חברתיים מקדימים (או עוקפים) את ההסדרה הפוליטית והמשפטית ומציבים דפוסי חיים אחרים כעובדה מוגמרת. בישראל, כמו במקומות אחרים בעולם, מוסד המשפחה הוא זירה של מאבק בין ליברלים, המבקשים שינוי והרחבה, לשמרנים, התובעים לשמר הגדרות מסורתיות.

בהשוואה לדמוקרטיות מערביות, לדת בישראל יש מקום מרכזי בחברה ובפוליטיקה, בין שמדובר בסמכות של מוסדות דתיים במרחב הציבורי ובחיי האזרחים, בין ברגש החזק של אזרחים רבים, יהודים וערבים, לדת ולמסורת, בין בקשר שבין דת ללאומיות. דתיות, הקשר בין דתיות ללאומיות והיותה של הדת בסיס לסולידריות לאומית ומסמנת של הגבולות הלאומיים, משמרת ומחזקת את מעמדה של הדת ואת השפעתה גם על מי שאינם מגדירים את עצמם דתיים. בהתאמה, תמיכת הציבור בחוקי המשפחה הקיימים (או בחלקם) נתפסת כקשורה "בטובת המדינה היהודית" (Fogiel-Bijaoui & Katz, 2024). נוסף על כך, על פי ספרות המחקר ישראל היא חברה "משפחתית". במשך שנים רבות, לצד תיעוש, השכלה ורמת חיים מערבית, נותר מוסד המשפחה בישראל יציב יחסית בהשוואה לחברות מערביות אחרות. יציבות זו באה לידי ביטוי בגיל נישואים צעיר יחסית, בשיעור גבוה של נישואים, בשיעורי ילודה מהגבוהים בעולם, באחוז גירושים נמוך ובהיותה של המשפחה חלק מרכזי בחיי הפרט והקהילה בקרב קבוצות דתיות וחילוניות כאחת (שם). לקרבה לדת השפעה גם על הבחירה להינשא, על דרך הנישואים ועל הדפוסי של חיי המשפחה. כך, התחזקות דתית צפויה להיות קשורה בשמרנות ובאימוץ ערכי משפחה.

אולם בישראל, כמו בחברות מערביות אחרות, גם אם באיחור, מגמות של אינדיבידואליזציה משפיעות על הציות לסמכות דתית ועל הבחירה האישית בדרך חיים ובמשפחתיות. מגמות אלו מושפעות מהשינויים בחברה וגם משפיעות עליהם – שינויים כמו השתלבות של נשים בשוק העבודה (המשפיעה על חלוקת העבודה המגדרית המסורתית במשפחה), שינויים בתפיסות של מיניות וזהות מגדרית המעניקים לגיטימציה לבחירה בחיים משפחתיים לא מסורתיים, וכן טכנולוגיות פריון המאפשרות הורות ללא נישואים וללא זוגיות של גבר ואישה, ואת צמיחתן של משפחות "חדשות" או "פוסט-מודרניות" (Bijaoui, 2020). שינויים אלו משפיעים גם על מוסד הנישואים ה"מסורתי" ועל הדרך שבה בוחרים נשים וגברים להינשא, לחיות חיים משותפים ללא נישואים או לפרק את הנישואים והשותפות. השופט אהרן ברק נדרש למעמד המשתנה של מוסד הנישואין בישראל בפסק דין שעסק בהפרת הבטחה לנישואים:

אין ספק כי שמירתו של התא המשפחתי הינה חלק מתקנת הציבור בישראל גם בימינו אלה. האינטרס החברתי תומך בנישואין יציבים. מוסד הנישואין הוא מרכזי לחברה שלנו [...] עם זאת במהלך השנים השתנו התפיסות החברתיות ביחס לסיום קשר הנישואין ולתופעת הגירושין [...] גם הסלידה מפני קשר זוגי מחוץ לנישואין אינה משקפת את גישתה של החברה הישראלית של היום, ודיני הידועה בציבור – שלהתפתחותם תרמו המחוקק ובית-המשפט גם יחד – יוכיחו.³

ההסדרים החוקתיים בשאלות של מיניות, משפחתיות והורות בישראל מתקשים לתת מענה לשינויים שהתחוללו בשנים האחרונות, שעל חלקם נרחיב בהמשך מחקר זה. ככלל, תהליכי החילון, הן בשאלות של אמונות והעדפות, הן בירידה בסמכות הדתית, ערערו מוסכמות חברתיות והסדרים ישנים. אלו כללו תביעות לאפשר נישואים אזרחיים, הכרה בלהט"ביות ובזכויות של זוגות להט"בים, והכרה במשפחות "חדשות" שאינן מבוססות על אם, אב וילדים. הממשלה והכנסת התקשו לרוב להתמודד עם השינויים,

בין בהתאמת החוקים למציאות החדשה בין באכיפתם של החוקים הקיימים. בית המשפט, לעומתם, בשם עקרון השוויון, יצר מערכת של הכרה וזכויות ללהט"בים ולמשפחות אלטרנטיביות, שלא הגיעה לכדי הכרה מלאה אבל הרחיבה את האפשרויות לילודה והורות. אולם מה שהניע את תהליכי החילון, ובהם התהליכים שבהם אנו עוסקים כאן, היו מה שניתן לתאר כשילוב של תפיסות ליברליות, "פרקטיקות של חיי יום-יום" ושל יזמים חילונים בזירות שונות ששינו את המציאות הלכה למעשה (בן-פורת, 2016). מנגד, קבוצות דתיות ושמרניות הרואות בשינויים איום על החברה והמדינה והידרדרות מוסרית, נאבקות נגדם בשם "ערכי המשפחה" ומבקשות להשיב את הסדר הישן למקומו הראוי לשיטתם.

בין ליברליזם לשמרנות - המשפחה בישראל

לליברליזם הישראלי כמה מקורות, שלא כאן המקום להרחיב עליהם, אבל אפשר לומר שהליברליזם בישראל הוא אימוץ אידאולוגיה, או השקפת עולם, שבבסיסה מחויבות לחירות הפרט, חופש בחירה וסובלנות. מכאן שליברלים ישראלים מבקשים לצמצם את סמכות הדת בחייהם ולאפשר חופש בחירה גם בשאלות של מיניות, משפחה והורות. יזמים חילונים הם מי שפועלים בזירות השונות, מתוך מניעים מגוונים, כדי ליצור אלטרנטיבות חילוניות למיניהן. יזמים אלו עשויים להיות מי שמציעים טקסי חתונה לא אורתודוקסיים, או ארגוני זכויות אדם המבקשים לאפשר צורות מגוונות של זוגיות, משפחתיות והורות, ולקדם את האינטרסים של הבוחרים בחלופות הלא-מסורתיות (בן-פורת, 2016). הליברליזם הישראלי מקבל ביטוי לא רק באימוץ אידאולוגיה, בהזדהות עימה, או בפעולה פוליטית ציבורית, אלא גם בפרקטיקות ובבחירות אישיות או משפחתיות בדפוסי חיים משפחתיים לא מסורתיים. בחירות אלו אינן קשורות תמיד ישירות לאידאולוגיה סדורה ולזהות מוגדרת, ואינן מכוונות תמיד לפעולה פוליטית. כך, מי שמאמצים תפיסות אידאולוגיות ליברליות וערכים סובלניים עשויים לבחור באורח חיים שמרני דווקא בכל הקשור בחיי המשפחה שלהם. ולחלופין, מי שחיים במסגרות משפחתיות לא מסורתיות, עשויים שלא לראות בעצמם חילונים וליברלים או שלא לאמץ זהות אידאולוגית ליברלית כוללת. לבחירות האלה משמעות נוספת – אזרחיות ואזרחים החיים בתאים משפחתיים שהמדינה אינה מכירה בהם ואימהות לא נשואות מעמידים בפני המדינה ומוסדותיה מציאות חדשה שהיא נדרשת להתמודד עימה, גם אם אינם מציבים דרישה פוליטית גלויה. כאשר בחירות אלו מצטברות יחד למסה קריטית, היא עשויה לאתגר, הלכה למעשה, את ההסדרים הקיימים ואת מה שכונה כאן "ערכי משפחה".

כאמור, בישראל, מול תהליכי החילון, עמדות ליברליות ושינויים של דפוסי משפחתיות, עומדים שמרנים-דתיים המבקשים להגן על ערכי המשפחה המסורתיים. לצד החרדים, התייצבו בראש המאבק בשנים האחרונות מי שמוגדרים "חרדים לאומיים". קבוצה זו העתיקה את מאמציה מהזירה הפנים-מגזרית דתית, שלתפיסה הושפעה גם היא מחדירת ערכים

ליברליים, אל הזירה הלאומית. בזירה הזאת הם מבקשים להשפיע על מערכת החינוך הישראלית הממלכתית (למשל, דרך חיזוק לימודי יהדות והתנגדות לתכנים "פרוגרסיביים"), ועל הצבא (התנגדות לשירות נשים וליחידות מעורבות), להתנגד לצריכת תרבות חילונית מערבית, להיאבק נגד מה שהם מכנים סכנת ה"פוסט־מודרנה והפרוגרסיביזם", וכמובן, להגן על מוסד המשפחה. הארגונים העוסקים במשימות האלה מזוהים עם מפלגות או עם מוסדות דתיים, וגם הפעילים בהם הם ברובם המכריע אנשים דתיים. אולם, השיח האנטי־ליברלי אינו נשען בהכרח על נימוקים דתיים, אלא על ביקורת שמרנית המזהה את ערכי המשפחה עם חוסן חברתי ולאומי ורואה בליברליזם איום.

בנאום בכנסת הסביר ח"כ אבי מעוז ממפלגת נעם כי -

לנוכח התמוטטות מעמד המשפחה בעולם המערבי, דבר שמקרין אף על החברה בישראל, התמוטטות שבאה לידי ביטוי בדחיית גיל הנישואין, בירידה בכמות הילדים למשפחה ובעלייה משמעותית באחוזי הגירושין, נדרש מהלך לאומי, בחקיקה ובחינוך, בכדי לעצור את הסחף ולהשיב את מעמד המשפחה למקומו הראוי" (מעוז, 2021, 27 ביוני).

עמדה דומה מציג הארגון "בוחרים במשפחה":

בעולם המערבי מתרחש תהליך שבירת ערכי המשפחה המסורתיים, תהליך זה מחלחל גם לתוך החברה הישראלית ואף לחברה הדתית. ההשלכות הן קשות: הכרה בצורות זוגיות המנוגדות לערכי המשפחה, קידום הצעות חוק הפוגעות במשפחה בדרכים שונות, שגשוג של שיח חברתי מעודד ומחזק לתופעות שמביאות בהכרח לסחר בילדים ונשים, וסיקור תקשורתי אוהד לכל פריצה של המסגרת המשפחתית. בשיח שנוצר רבים חוששים לדבר על אב ואמא ומשפחה טבעית, שכן הבעת עמדה כזו הופכת אותם חשופים לביקורת קטלנית: הומופובים, חשוכים או סתם חסרי רגישות לאחר. בשורה התחתונה, מדינת ישראל נמצאת בסכנה של

איבוד ערך המשפחה, יסוד מרכזי ששמר על קיומו של עם ישראל במשך כל הדורות.⁴

על פי התיאור של "פורום הארגונים למען המשפחה", המאגד יחד 14 ארגונים, כוחות "פרוגרסיביים" מאיימים על קיומה של ישראל:

מדינת ישראל חשופה בעשורים האחרונים (בדומה ליתר מדינות המערב) למתקפה אידאולוגית רדיקאלית של ארגונים פרוגרסיביים, הפועלים להחרבת תרבות המערב ובענייננו, להפיכת מדינת ישראל ממדינה יהודית למדינת כל אזרחיה. ארגונים אלו מכוונים את חיציהם בעיקר לפירוק התא המשפחתי, שהוא אבן היסוד של כל חברה אנושית, ועושים זאת תוך השתקת כל קול אחר. גישות רדיקאליות אלו בנויות על תפיסת עולם המקדשת את "ערך השוויון" ומעודדת בין היתר: (1) ריקון מושג הנאמנות למדינה ולמשפחה (2) הבנייה חברתית של מיניות מעורפלת (שאינה מאפשרת התרבות טבעית) (3) ליבוי שנאה ומלחמה בין המינים.⁵

החזון של מפלגת נעם, שבו ערכי המשפחה מקבלים מקום מרכזי, מבקש לטעון גם שעמדה זו היא רצון הרוב, או העם:

אזרחי ישראל הולכים והופכים למסורתיים יותר, דתיים יותר וחרדים יותר. דבר שאמור היה להוסיף תוקף לצביונה היהודי של המדינה. בתהליך די מוזר, על אף הצמיחה הדמוגרפית של הציבורים המסורתי, הדתי והחרדי, הולכת מדינת ישראל ומאבדת את צביונה היהודי. קבוצת אליטה (בעיני עצמה), המורכבת מיועצים משפטיים, שופטי בג"צ, אנשי תקשורת ועוד, לקחה לעצמה את הזכות לעצב מחדש את זהותה של מדינת ישראל, לשנות את צביונה ולתת לה פנים חדשות. בתהליך לא מאוד ארוך ניטל כוחם של אזרחי ישראל לנהל

4 עמוד הבית של אתר **בוחרים במשפחה**.

5 עמוד הבית של אתר **פורום הארגונים למען המשפחה**.

את חייהם כפי שהם מאמינים שנכון וראוי לחיות ונלקח שלא
בדרך דמוקרטית על ידי קבוצה של יחידים נעלמים ונסתרים
מאחורי הקלעים, אנשים שאיש לא יכול לבקר ובדרך כלל גם
איש לא מכיר ובוודאי שהציבור לא בחר בהם (מפלגת נעם,
תש"פ).

האם אזרחי ישראל אכן הופכים מסורתיים יותר ושמרנים יותר? האם
ההתנגדות של קבוצות שמרניות-דתיות למגמות הליברליות שהן מזהות
משקף הלך רוח ציבורי רחב שטרם קיבל ביטוי פוליטי? ובעיקר, האם
לדרישה לחיזוק ערכי המשפחה - בשאלות הנוגעות לנישואים וגירושים,
זכויות להט"ב, משפחות לא מסורתיות והפלות - יש אכן תמיכה ציבורית
רחבה בישראל? נקודת המוצא של מחקר זה היא שהגדרות אידאולוגיות, או
חלוקה בין "ליברלים" ל"שמרנים", בהיותן זהויות פוליטיות מובחנות, כמו
החלוקה בין דתיים לחילונים, עשויות לשקף לכל היותר תמונה חלקית בלבד
של מציאות מורכבת יותר ורב-ממדית. המחקר מבקש לבחון את השינויים
בפועל, למפות את הגורמים הרלוונטיים הפועלים בזירות השונות לקדם
או לבלום את השינויים, ובעיקר למפות את עמדות הציבור בישראל בנוגע
לשאלות של משפחה, מיניות, ילודה והורות.

מתודולוגיה ושאלות מחקר

מחקר זה, העוסק בערכי משפחה בישראל, מתכתב או משלים מחקרים נוספים, ובעיקר את "דו־שנתון דת ומדינה בישראל" של המכון הישראלי לדמוקרטיה (פינקלשטיין ואחרות, 2024). הדו־שנתון ממפה, בין השאר, את השינויים שהתחוללו בשנים האחרונות בתחום חיי המשפחה, ואילו מחקר זה מבקש לבחון את התפיסה הרווחת כלפי המגמות האלה, ואת הניסיונות להרחיב, לצמצם או להעניק להן לגיטימציה. המחקר מבקש לבחון את ההסדרים הקיימים בסוגיית ערכי המשפחה, את השינויים המתגלים אותם, את הניסיונות של פוליטיקאים ושל ארגוני חברה אזרחית לעצב את המציאות, ואת עמדות הציבור בשאלות הנוגעות בערכי משפחה. המחקר יתמקד בשלוש סוגיות: (1) הסדרת נישואים וגירושים, (2) נישואי להט"ב ומשפחות אלטרנטיביות ו־(3) הפלות. המחקר מבקש להרחיב את הדיון המושגי־תאורטי בהיבטים הפוליטיים של משפחה ומשפחתיות, להסביר את המגמות ולשרטט את האפשרויות הקיימות להכרה ולרגולציה של משפחה ומשפחתיות.

הסקר שעליו מתבסס המחקר פותח במיוחד עבורו. לשם ניסוח שאלון הסקר, פיקוח על איסוף הנתונים וניתוחם נעזרנו בצוות מרכז ויטרבי לחקר מדיניות ודעת קהל במכון הישראלי לדמוקרטיה, ואנו מודים לחוקרי המרכז על עזרתם. בחלקו חוזר השאלון על שאלות משאלונים קודמים, אבל חלק מהשאלות מופיעות בו בפעם הראשונה. הנתונים נאספו בחודשים נובמבר־דצמבר 2024, דרך שאלונים מקוונים ובטלפון, על בסיס מדגם מייצג של האוכלוסייה הבוגרת בישראל (בנות ובני 18 ומעלה). טעות הדגימה הסטטיסטית היא $\pm 3.56\%$ ברמת ביטחון של 95%. מרואיינים דוברי עברית רואיינו בעברית ומרואיינים דוברי ערבית רואיינו בערבית. כדי להבטיח ייצוג נאות של החברה החרדית, נעשה איסוף נתונים טלפוני משלים לאחר סיום השלב הראשון של העברת השאלון המקוון. הניתוח המוצג להלן כולל משקלות דגימה המבטיחות את הייצוג היחסי המדויק ביותר של הקבוצות השונות על בסיס מסגרת הדגימה. נתוני הסקר על האוכלוסייה היהודית מוצגים ברוב המקרים על פי מידת הדתיות, כפי שדווחה על ידי המשיבים. ממצאי המחקר הראו בבירור שמשנתנה זה הוא המנבא החזק ביותר של רוב

התשובות. אחת מאפשרויות התשובה לשאלה בדבר מידת הדתיות הייתה "חרדי-לאומי". מכיוון שקטגוריה זו הייתה קטנה מאוד (כפי שהיא אכן בחברה הישראלית) היא אינה מוצגת בנפרד בתרשימים שלהלן, אך מי שהגדירו עצמם כך כלולים ב"סה"כ יהודים". בשל מגבלות של גודל המדגם לא היה אפשר להציג חלוקה דומה של מידת דתיות בקרב האוכלוסייה המוסלמית, ולכן היא מוצגת כקבוצה אחת. בשל מגבלה דומה לא נכללות בניתוח דתות נוספות בקרב המיעוט הערבי בישראל, כגון דרוזים וקבוצות נוצריות למיניהן.

לצד הסקר המחקר מתבסס על מקורות נוספים, ובהם דוחות ומחקרים שנערכו בעבר, סקירת עיתונות וראיונות שערכנו עם פעילים בארגוני חברה אזרחית העוסקים בשאלות של ערכי משפחה כדי לקבל תמונה רחבה יותר של המציאות הישראלית בת ימינו.

פרקה

ערכי משפחה ומעמדה של הדת בישראל

1. עמדות הציבור בעניין מעמדה של הדת בחיים הציבוריים

בישראל העניקו הסדרים פוליטיים לדת, ליהדות האורתודוקסית, וגם לדתות אחרות, מעמד רשמי וסמכויות, בין השאר, בענייני נישואים וגירושים. עם זאת, תהליכי החילון שינו הלכה למעשה את ההסדרים למיניהם ויצרו מציאות חדשה, שזכתה רק בחלקה להכרה רשמית של מוסדות המדינה. המחלוקת בשאלת מעמדה של הדת בציבוריות הישראלית נסבה אפוא בין קבוצות ליברליות החותרות לחזק את חופש הפרט ואת זכות הבחירה, ולצמצם לשם כך את הסמכות הדתית, לבין מי שרואים בדת יסוד בלתי נפרד מהמדינה היהודית ומבקשים לחזק את הסמכות הדתית מול מה שנחשב בעיניהם חילון המערער מוסכמות יסוד. ובתווך, יש גם מי שמאמינים שהסדרי הפרשה שגובשו בעבר תואמים גם את המציאות של ימינו. אם כן, לפני שנעבור לסוגיות קונקרטיות ביקשנו לבחון עמדות כלליות בנוגע למעמדה של הדת בישראל.

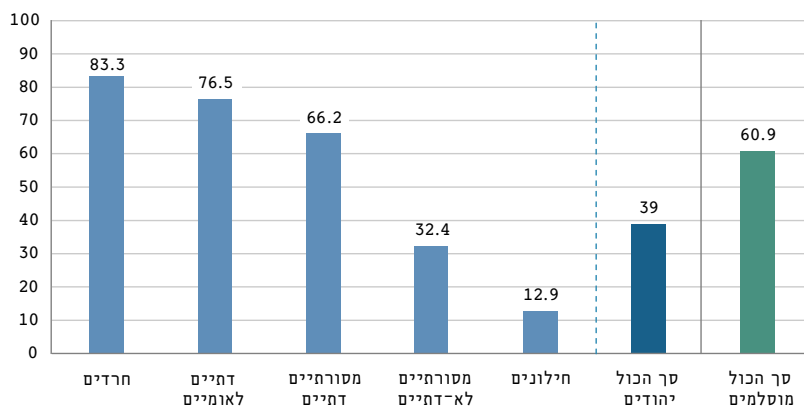
תרשימים 1-3 מציגים את עמדות הציבור בארץ ביחס לשלוש שאלות מרכזיות הקשורות במעמדה של הדת בחיים האזרחיים והציבוריים בישראל. בכל אחת מהשאלות אנו מציגים את התפלגות התשובות על פי רמת דתיות (לפי דיווח עצמי) בקרב יהודים, וכן בקרב מוסלמים, ללא פילוח על פי רמת דתיות.

השאלה הראשונה הייתה "באיזו מידה צריכים החיים הציבוריים בישראל להתנהל בהתאם לכללי וערכי ההלכה הדתית?". יש לשים לב ששאלה זו לא ציינה דת מסוימת (כגון יהדות או אסלאם), או סוגיות ספציפיות, אלא את "ערכי ההלכה הדתית" ככלל. רוב הציבור היהודי (56%) סבור שהחיים

הציבוריים אינם צריכים להתנהל לפי כללי ההלכה, או רק במידה מועטה. לעומתם, 39% סבורים שהחיים בישראל צריכים להתנהל בהתאם לכללי וערכי ההלכה. כצפוי, נמצא קשר הדוק בין רמת דתיות (יהודית) לבין מידת ההסכמה עם השאלה. בקרב חרדים יותר מ-80% מסכימים להכפפת החיים הציבוריים בישראל לכללי ההלכה הדתית. בקרב דתיים לאומיים ומסורתיים דתיים שיעור ההסכמה גבוה מאוד גם כן – כשלושה רבעים מהדתיים הלאומיים וכשני שלישים מהמסורתיים דתיים. לעומת זאת, בקרב מסורתיים לא-דתיים וחילונים שיעורי ההסכמה נמוכים הרבה יותר – כ-30% מהמסורתיים הלא-דתיים ומעט פחות מ-15% מהחילונים. בקרב מוסלמים שיעור ההסכמה עם הטענה עומד על כ-60% מהמשיבים, ובסך הכול קבוצה זו נוטה יותר להסכים עם הכפפת החיים הציבוריים לערכי ההלכה הדתית וכלליה לעומת הקבוצה היהודית.

תרשים 1

שיעור ההסכמה עם הטענה שהחיים הציבוריים בישראל צריכים להתקיים על פי כללי ההלכה הדתית וערכיה, על פי דת, ובקרב יהודים – גם על פי הגדרה דתית על הרצף חילונים-חרדים (ב-%)

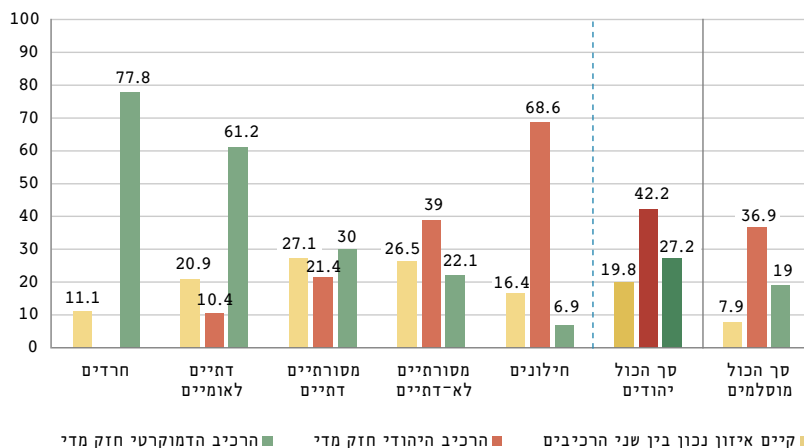

ישראל מוגדרת מדינה "יהודית ודמוקרטית"⁶; אולם המתח בין שני הרכיבים האלה תמידי, והדילמות הקשורות באיזון ביניהם עומדות בליבם של השסעים העיקריים בין הקבוצות בחברה. הגדרתה היהודית של המדינה מבחינה לא רק בין אזרחים יהודים לבין מי שאינם יהודים, אלא גם מעלה שאלות בנוגע לזהות היהודית עצמה, ולמתח בין תפיסה אורתודוקסית לבין זהות יהודית פלורליסטית המכירה בזרמים יהודיים שונים, לרבות ביהדות חילונית. הרכיב הדמוקרטי, לעומת זאת, אמור להבטיח שוויון וחופש לכל האזרחים, יהודים וערבים למיניהם, ולאזן את הרכיב היהודי. סוגיות אלו עמדו בפני מפלגות, יוזמות אזרחיות ובית המשפט, שביקשו, באופנים שונים, להשפיע ולקבוע את היחס הראוי בין הערכים. בסקר (תרשים 2) שאלנו את המשיבים בנוגע לאיזון בין יהדות לדמוקרטיה כפי שהוא היום, ואם אחד מהמרכיבים "חזק מדי" לדעתם. בקרב כלל הציבור היהודי 42% סבורים שהרכיב היהודי חזק מדי, 27% – שהרכיב הדמוקרטי חזק מדי, וכ-20% – שהאיזון הקיים נכון. כצפוי, רוב מכריע בקרב חרדים ודתיים לאומיים חושבים שהרכיב הדמוקרטי חזק מדי, התמונה הפוכה בקרב חילונים, ובקרב מסורתיים החלוקה בין התפיסות מאוזנת יותר. בקרב האזרחים המוסלמים, כצפוי, רבים יותר חושבים שהרכיב היהודי חזק מדי, אבל שיעור דומה (36%) ענו שאינם יודעים. שאלה זו הופיעה לאורך השנים בסקר מדד הדמוקרטיה הישראלית של המכון הישראלי לדמוקרטיה. הממצאים הנוכחיים מצביעים על יציבות בהתפלגות התשובות לשאלה זו בקרב משיבים יהודים. למשל, לפני כעשר שנים (בשנת 2016) השיבו 43% שהמרכיב היהודי חזק מדי, 29% – שהמרכיב הדמוקרטי חזק מדי ו-21% – שהאיזון נכון. גם ההתפלגות בתוך כל רמת דתיות נשארה יציבה יחסית.

6 לדוגמה, חוקי־סוד: כבוד האדם וחירותו (1992).

תרשים 2

עמדות ביחס לאיזון או לחוסר האיזון בין הרכיב היהודי לרכיב הדמוקרטי במדינה, על פי דת, ובקרב יהודים - גם על פי הגדרה דתית על הרצף חילוניים-חרדים (ב-%)

הערה: הקטגוריה "לא יודע/ת" אינה מוצגת בתרשים אך נכללת בחישוב האחוזים.

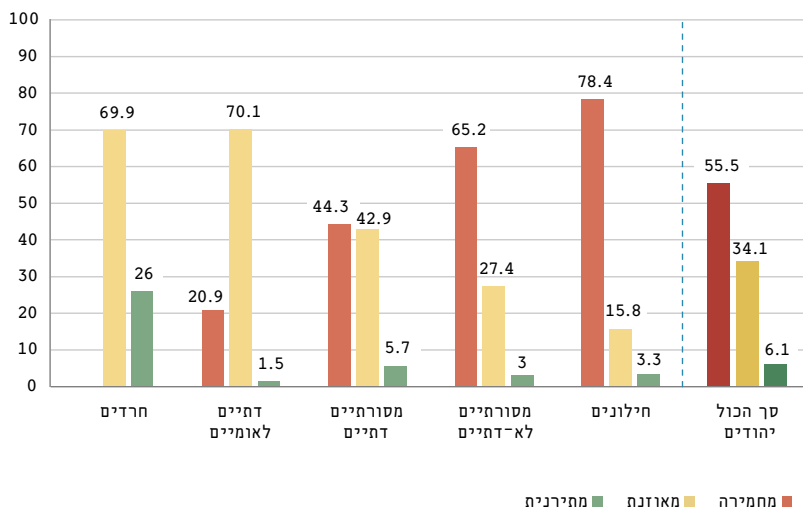
בשאלה השלישית, הרלוונטית לנשאלים היהודים בלבד, בחנו עמדות כלפי הרבנות הראשית, הסמכות הנתונה בידיה והאופן שהיא מפעיל אותה. הרבנות הראשית הוא המוסד שבידיו הופקדה הסמכות בנושאים הנוגעים לכלל הציבור היהודי, ובהם רישום נישואים וגירושים; היא מתנהלת על פי התפיסות האורתודוקסיות היהודיות, ומתוקף מעמדה וסמכותה יש לה השפעה רבה גם על יהודים שאינם אורתודוקסים. בסקר קודם נמצא ש-44% מהציבור היהודי רואים ברבנות סמכות דתית או רוחנית, לעומת 54% שאינם מקבלים אותה (פינקלשטיין וגולדברג, 2024).⁷ באותו הסקר נשאלה גם שאלה בנוגע למידת השמרנות של הרבנות הראשית. 35% חשבו שהיא שמרנית במידה הראויה או צריכה להיות שמרנית יותר, לעומת 52% שחשבו שהיא צריכה להיות שמרנית פחות. בשאלה שבחרנו להציג כאן בדקנו אם לדעת המשיבים

7 ראו נתוני אומן ברבנות הראשית גם אצל פינקלשטיין ואחרות, 2024.

היהודים הרבנות – מחמירה מדי ואינה מתחשבת בציבור הלא־דתי, מאוזנת ביחס לכלל הקבוצות בציבור, או מתירנית מדי ואינה אוכפת את כללי ההלכה. כ־55% מכלל הציבור סבורים שהרבנות מחמירה, 34% שהיא מאוזנת, ורק 6% שהיא מתירנית מדי. כצפוי, הדעות בשאלה זו מתפלגות בהתאם לרמת הדתיות של המשיבים. כ־70% מהחרדים ומהדתיים הלאומיים ענו שפעילות הרבנות הראשית מאוזנת ביחס לכלל הקבוצות בציבור. כרבע מהחרדים חשבו שהיא אינה אוכפת מספיק את כללי ההלכה, ואילו כחמישית מהדתיים הלאומיים סברו שהיא מחמירה מדי ביחס לציבור הלא־דתי. לעומתם, רוב גדול מקרב החילונים והמסורתיים הלא־דתיים השיבו שהרבנות הראשית מחמירה מדי, ואילו בקרב המסורתיים הדתיים קרוב למחצית חשבו שהיא מחמירה מדי, ועוד קרוב למחצית ציינו שהיא מאוזנת.

תרשים 3

עמדות של יהודים ביחס לרבנות הראשית, מדגם יהודים, על פי הגדרה דתית על הרצף חילונים-חרדים (ב־%)

הערה: הקטגוריה "לא יודע/ת" אינה מוצגת בתרשים אך נכללה בחישוב האחוזים.

2. הקמת משפחה, נישואים וגירושים

כפי שהראו גם מחקרים קודמים, שאלת מעמדה של הדת בישראל שנויה במחלוקת ומשקפת את המגמות שתיארנו לעיל – חילון והדתה. חלק מהציבור הישראלי מבקש לצמצם את הסמכות הדתית ואת השפעתה על חייו, ואילו אחרים מייחסים תפקיד חשוב לסמכות הדתית בציבוריות הישראלית. במחקר זה אנחנו מבקשים לבחון את השאלות האלה בהקשר ממוקד יותר – המשפחה והגדרת המשפחה, אחת מזירות המאבק הקשורות בסמכות הדתית, בהתנגשות בין אידאולוגיות ליברליות ושמרניות, וגם בבחירות אישיות הקשורות בחיי היום-יום. עבור רבות ורבים הנישואים – הטקס המכונן והמוסד החברתי – מסמנים את התחלתה של בניית המשפחה, ומכאן חשיבותם לפרטים ולציבור. נישואים, כמו שקבע לפני שנים האנתרופולוג קלוד לוי-שטראוס, "אינם ולא יכולים להיות עניין פרטי" (Lévi-Strauss, 1956). אכן, לאורך ההיסטוריה עיצבו סמכויות דתיות ופוליטיות את מוסד הנישואים, ומשתנים ובהם גיל, מגדר, מעמד, ושייכות אתנית או לאומית קבעו מי יכולים להינשא וכיצד. המדינה המודרנית, כאשר נטלה את הסמכות מידי הכנסייה, מיסדה את הנישואים, והם נעשו פונקציה אזרחית-בירוקרטית שחזקה את שליטתה של המדינה בתנייה-אזרחיה (Gottlieb, 1993). הנישואים נותרו לעיתים קרובות כרוכים בטקס דתי וכפופים לכללים דתיים, אבל בה בעת גם לבירוקרטיה ולחוקי המדינה, שהעניקו להם את החותם הרשמי. המדינה המודרנית העניקה את הרישיון להינשא, קבעה את הזכויות והחובות הכרוכים בנישואים ופיקחה על תהליך פירוקם אם הגיעו אל סופם. בחלק מהמדינות הוסמכו מוסדות דתיים לערוך נישואים, באחרות התאפשרו הן נישואים אזרחיים הן נישואים דתיים, והיו גם מדינות שבהן הנישואים נעשו עניין בירוקרטי-אזרחי בעיקרו, והטקס, דתי או אחר, נותר לבחירה פרטית. אבל גם אם נטלה המדינה המודרנית מן הממסד הדתי את סמכותו, לעיתים קרובות ולאורך זמן היא נותרה נאמנה להגדרה המסורתית של הנישואים – יחסים בין גבר לאישה – וגם לתפיסה שהמשפחה הגרעינית היא דרך החיים הנורמטיבית (בן-פורת, 2016).

מוסד הנישואים, בעולם ובישראל, עבר ועובר שינויים דרמטיים הנוגעים ליציבותו ולגבולותיו. ראשית, ממוסד יציב וקבוע "לכל החיים" נהפכו הנישואים למסגרת "גמישה" שיצירתה והמשכיותה תלויים ברצונם של בני הזוג להמשיך אותה. שינוי זה בא לידי ביטוי, בין השאר, בעלייה בשיעורי הגירושים ובדחייה של גיל הנישואים. ושנית, בהתרחבות הלגיטימציה לחיים משותפים ולמיניות ללא נישואים. נוסף על כך, השינוי בא לידי ביטוי בתביעות להרחיב את הגדרת הנישואים ולאפשר גם לזוגות להט"בים להינשא ולקבל הכרה רשמית מהמדינה לנישואיהם. שינויים אלו היו שנויים במחלוקת ועמדו במרכזם של מאבקים פוליטיים בין מי שביקשו לשנות את ההגדרות ולהרחיב את חופש הבחירה, לבין מי שדרשו, בשם ערכים משפחתיים שמרניים, לשמר את התא המשפחתי המסורתי, לעודד נישואים, לצמצם גירושים ולמנוע הכרה בנישואי להט"בים.

2.1. מעמדו של מוסד הנישואים

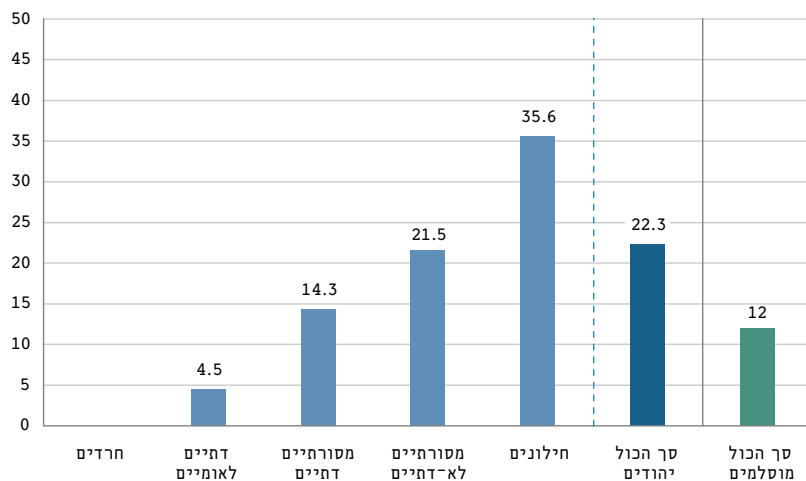
מעבר לשאלות הקשורות במגבלות הייחודיות על נישואים בישראל, שבהן נדון בהמשך, יש גם דמיון מסוים בין המגמות בישראל למגמות במדינות אחרות בעולם בכל הנוגע למעמד מוסד הנישואים ולעלייה בשיעור הגירושים. שיעור הנישואים בחברה היהודית בישראל יורד בהתמדה – בשנים 1970–1974 עמד מספר הנישואים ל-1,000 נפש במוצק על 9.6, ואילו בשנת 2022 – על 5.3 בלבד, שהוא עדיין נתון גבוה מהמוצק ב-OECD (4.3). בד בבד, שיעור הגירושים בישראל עלה מ-1 ל-1,000 נפש בשנות ה-70, ל-1.7 ב-2024, מעט מתחת למוצק ב-OECD (1.8). גם בקרב המוסלמים בישראל באותן השנים עלה שיעור הגירושים – מ-0.5 ל-1.4 (פינקלשטיין ואחרות, 2024).

האם המגמות שתוארו לעיל מצביעות על שינוי בתפיסת מוסד הנישואים בקרב ישראלים? ביקשנו לבחון את העמדות כלפי מוסד הנישואים בישראל בכלל, ובפרט אם הירידה במספר הנישואים מעידה על שינוי תפיסה רחב יותר כלפי מוסד הנישואים וחשיבותו (תרשים 4). ובכן, רק מיעוט מקרב היהודים והמוסלמים בישראל (22% ו-12% בהתאמה) מסכימים עם ההיגד ש"נישואים הם מוסד מיושן שאינו מתאים לזמננו". גם בקרב יהודים המגדירים עצמם

חילונים יש רוב (57%) לדוחים את הטענה. מוסד הנישואים נותר אפוא מוסד מרכזי בחברה הישראלית, בקרב כל הקבוצות, והוא עדיין מזוהה עם מסלול החיים הנורמטיבי.

תרשים 4

שיעור ההסכמה עם הטענה שנישואים הם מוסד מיושן שאינו מתאים לזמננו, לפי דת, ובקרב יהודים - גם לפי הגדרה דתית על הרצף חילונים-חרדים (ב-%)

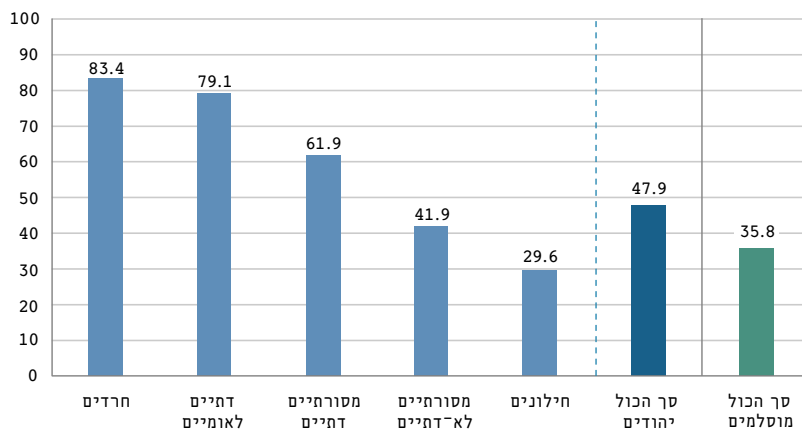

כאמור, בשיח השמרני, חשיבות הנישואים נשענת לא רק על נימוקים דתיים, אלא גם על הטענה שנישואים ומשפחות מסורתיות תורמים ליציבות חברתית ולרווחה כלכלית. כמו כן, יש הטוענים כי לנישואים גם יתרונות אישיים וכי אנשים נשואים מאושרים יותר ממי שאינם נשואים. קצת פחות ממחצית היהודים בישראל (46%) מסכימים עם הטענה שמצבה של החברה טוב יותר כאשר יש בה יותר אנשים נשואים (לעומת 36% מהמוסלמים). לרמת דתיות השפעה רבה על התשובה, 83% ו-78% (בהתאמה) מהחרדים ומהדתיים הלאומיים הסכימו עם הטענה, לעומת 30% מהחילונים (תרשים 5).

לעומת זאת, רק 37% הסכימו עם הטענה שאנשים נשואים מאושרים יותר מאנשים לא נשואים (לעומת 47% שהתנגדו) (תרשים 6). גם כאן נמצא פער גדול בין תפיסותיהם של חרדים ודתיים לאומיים (77% ו-68% שמסכימים) לתפיסותיהם של חילונים (18%).

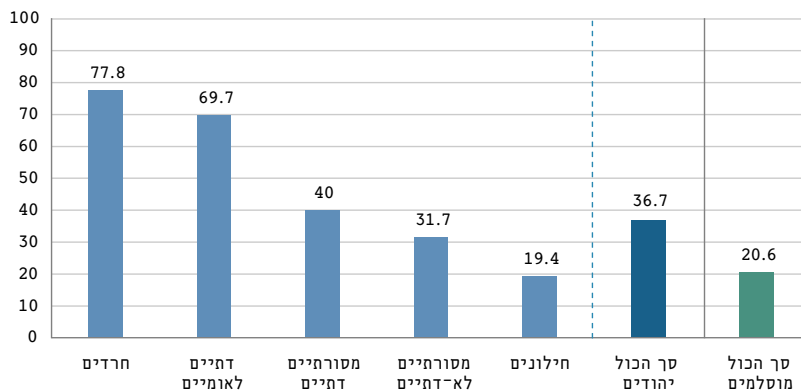
תרשים 5

שיעור ההסכמה עם הטענה שמצבה של החברה טוב יותר כאשר יש בה יותר אנשים נשואים, לפי דת ובקרב יהודים – גם לפי הגדרה דתית על הרצף חילונים-חרדים (ב-%)

תרשים 6

שיעור ההסכמה עם הטענה שאנשים נשואים מאושרים יותר מאנשים לא נשואים, לפי דת ובקרב יהודים - גם לפי הגדרה דתית על הרצף חילוני-חרדי (ב-%)

הנתונים המוצגים בתרשימים 4-6 מצביעים על קשר צפוי בין רמת דתיות יהודית לעמדות כלפי נישואים. ככלל, ככל שרמת הדתיות גבוהה יותר כך ניכרת נטייה לעמדות חיוביות יותר כלפי נישואים והתנגדות רבה יותר לטענה שנישואים הם מוסד מיושן. עם זאת, גם בקרב יהודים שאינם מגדירים את עצמם דתיים יש מידה רבה של אהדה כלפי מוסד הנישואים, ורובם אינם רואים בו מוסד שעבר זמנו. בקרב המוסלמים כ-85% אינם מסכימים עם הטענה שהנישואים הם מוסד מיושן, דומה ליהודים דתיים, אולם להבדיל מהם הם נוטים פחות להסכים עם הטענה שמצבה של החברה טוב יותר אם יש בה יותר אנשים נשואים. בקרב המוסלמים נמצאה גם תמיכה נמוכה יותר בטענה שאנשים נשואים מאושרים יותר. טענה זו זכתה לתמיכה גבוהה מאוד בקרב יהודים חרדים ודתיים לאומיים, ולתמיכה נמוכה בהרבה בקרב מסורתיים וחילונים. ניתן אפוא לסכם כי ישראלים, יהודים ומוסלמים, רואים בנישואים (ובמשפחה) חלק אינטגרלי מחייהם, וכפי שנראה להלן, אי-ההסכמה נוגעת לשאלות של הגדרת הנישואים והסמכות הדתית.

3. עמדות הציבור בעניין נישואים והסמכות הדתית

בישראל נישואים וגירושים מוכפפים לסמכות דתית, ואין בה מסגרת חלופית של נישואים אזרחיים. כך, גם יהודים לא־דתיים נדרשים להסדיר את נישואיהם, או את פירוק נישואיהם, על פי ההלכה הדתית. חוק שיפוט בתי דין רבניים (נישואין וגירושין), תשי"ג-1953, קובע כי "נישואין וגירושין של יהודים ייערכו בישראל על פי דין תורה" והכפיף את הנישואים לסמכותה של הרבנות הראשית. חוק זה משפיע הן על יהודים שאינם מעוניינים בנישואים אורתודוקסיים, והן על מי שאינם מוכרים כיהודים, ובשל כך מנועים מלהינשא בישראל. התביעה הדתית להכפיף את הנישואים לסמכות האורתודוקסית, שהתקבלה בהסדרי הסטטוס קוו שבהם דנו קודם, הדגישה את תפקידה של הדת בסימון גבולות הלאום ואת התפיסה שהמונופול על הנישואים הכרחי להבטחת קיומה של האומה. נימוק זה, לצד שיקולים פוליטיים ורצון להימנע מסוגיות מפלגות בשנים הראשונות לקיום המדינה, היה מקובל גם על דעתם של רבים מנציגי הציבור החילוני. אולם ברבות השנים נשחקה ההסכמה הזאת, והמציאות שבה ישראל, להבדיל ממדינות מערביות אחרות, כופה על אזרחיה נישואים דתיים מעוררת התנגדויות למיניהן, והן באות לידי ביטוי גם ביחס כלפי הרבנות הראשית ובתי הדין הרבניים שמטעמה. מחקר של המכון הישראלי לדמוקרטיה מראה כי בתי הדין הרבניים, המופקדים על נישואים וגירושים של יהודים, זוכים לאמון נמוך לא רק בקרב חילונים אלא גם בקרב מי שמגדירים את עצמם מסורתיים, 7% ו־28% בהתאמה, לעומת 72% בקרב חרדים (פינקלשטיין ואחרות, 2024: 52-61).

יהודים לא־דתיים, וגם חלק ממי שמגדירים את עצמם דתיים, סבורים שהפתרון המתבקש הוא ביטול הסמכות של הרבנות האורתודוקסית לטובת הסדרה של מגוון הסדרי נישואים שהפרטים חופשיים לבחור ביניהם. לאורך השנים נעשו ניסיונות לאפשר בחקיקה נישואים אזרחיים בישראל, אך הם לא צלחו את המשוכות הפוליטיות. הצעות חוק להנהגת נישואים אזרחיים בישראל הועלו כבר בשנות ה־50 של המאה הקודמת והואצו בשנות ה־90, בעקבות ההגירה מברית המועצות והמספר הגדול של המהגרים שלא נחשבו יהודים ולכן לא יכלו להינשא ברבנות. אבל גם הצטלבות האינטרסים בין

ישראלים ליברלים שדרשו לאפשר להם להינשא על פי בחירתם, לבין מהגרים שהיו מנועים מלהינשא, לא הספיקה כדי לחולל את השינוי, וחוק שיפוט בתי הדין הרבניים נותר על כנו. "חוק ברית הזוגיות" (2010) שנועד לפתור את מצוקתם של יוצאי ברית המועצות שלא נחשבו יהודים מאפשר לשני בני זוג, אם שניהם חסרי דת, להירשם במרשם הזוגיות במשרד המשפטים, אך הוא נותן מענה רק לחלק מועט מהבעיות, ומספר המשתמשים באפשרות זו זניח (פינקלשטיין ואחרות, 2024, עמ' 76).

הפתרון עבור רבים ממי שלא יכלו להינשא ברבנות, או ביקשו להימנע מכך, נמצא בדרכים "עוקפות" למיניהן. פסיקת בית המשפט ב־1963 שעל המדינה להכיר בנישואים (דתיים ואזרחיים) שנערכו בחו"ל פתחה את האפשרות לישראלים להינשא מחוץ לרבנות.⁸ כ־9,000 זוגות ישראלים מתחתנים בחו"ל בכל שנה, מחציתם זוגות יהודים שרובם היו יכולים להינשא בארץ לו רצו בכך (שם, עמ' 81). לכך נוספו בשנים האחרונות גם חתונות בחו"ל הנערכות מרחוק, באמצעים טכנולוגיים ("נישואי יוטה"). מסלול נוסף לחיים משותפים הוא מעמד הידועים בציבור – מי שאינם נשואים אך חיים יחד, ויש להם זכויות כלכליות הדומות לאלו של זוגות נשואים. לכל אלו צריך להוסיף גם זוגות החיים יחד בלי נישואים כלשהם (קוהבטיציה או זוגרות), לעיתים מדובר בשלב בחיים לקראת נישואים, ולעיתים בבחירה ארוכת טווח ובחלופה לנישואים (גליקמן, אורן ולוין־אפשטיין, 2003). לא מן הנמנע שהאפשרות לקבל הכרה בעקבות נישואים אזרחיים בחו"ל והאפשרות לחיות יחד בלא נישואים שינו את כללי המשחק, ובכך החלישו דווקא את המאבק הפוליטי לשינוי חוקתי.

הצעות החוק שביקשו לאפשר נישואים מחוץ לרבנות – נכשלו. הצעת חוק נישואין אזרחיים (ניצן הורוביץ, 2009), הצעת חוק ברית הזוגיות לבני ובנות אותו המין (סתיו שפיר, 2013), הצעת חוק נישואין וגירושין (זהבה גלאון, 2015; יוליה מלינובסקי, 2021) והצעת חוק הנישואין ופירוקם (מרב מיכאלי, 2021) הן רק חלק מהדוגמאות. בבחירות 2022 הביעו חלק מהמפלגות (שאחרי הבחירות היו באופוזיציה) תמיכה בהנהגת נישואים אזרחיים בישראל. מפלגת העבודה התחייבה לפעול "לביטול המונופול הרבני

על תחום הנישואין והגירושין בישראל ולהנהגת נישואין אזרחיים", וכך גם מפלגות ישראל ביתנו, חד"ש ויש עתיד. המחנה הממלכתי הביע תמיכה בברית הזוגיות שתיתן "אופציה לכל אזרחי ישראל למסד את הזכות לזוגיות ולתא משפחתי מבחינה משפטית וחוקית". לעומתן, מפלגת הציונות הדתית הבהירה כי "כחלק משימור הסטטוס קוו, על מדינת ישראל להכיר אך ורק בנישואין וגירושין כדת משה וישראל". גם המפלגות החרדיות, כצפוי, דרשו לשמר את המצב הקיים ודחו על הסף את האפשרות של נישואים אזרחיים, כמו שהסבירו בש"ס: "נישואים אזרחיים נועדו לעקוף ולמחוק את זהותה היהודית של המדינה והמשפחה המסורתית. נמשיך לחתן את בנינו ובנותינו כדת משה וישראל" (נחשוני, 2022). מפלגות אלו ייצגו את עמדת הממסד האורתודוקסי. רבנים זהירו מקרע בעם ושהניסיון למצוא פתרון למצוקות של יחידים המנועים מלהתחתן (וכמובן גם למי שאינם מעוניינים להינשא ברבנות) יביא ל"הרס וחורבן עם ישראל", יפגע באופייה היהודי של המדינה ויגרום להתבוללות.⁹

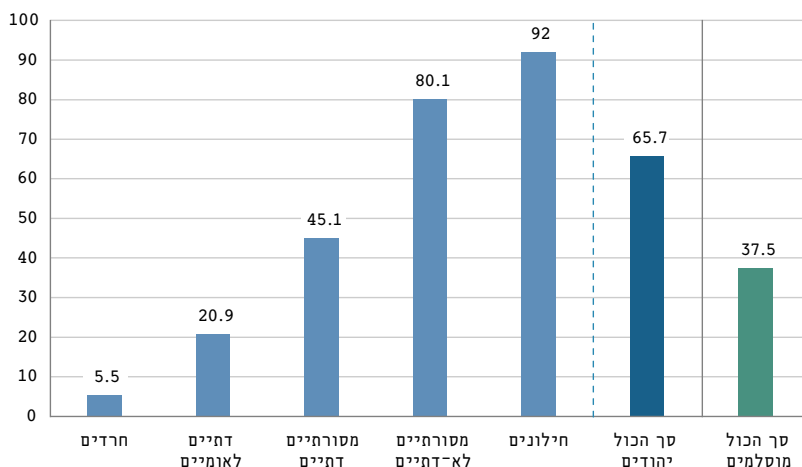
מהן אפוא עמדות הציבור בישראל ביחס למצב החוקי של הנישואין בישראל, ובעיקר ביחס למציאות שבה הנישואים והגירושין הם בסמכות מוסדות דתיים? בשאלה הראשונה (תרשים 7) נבדקה התמיכה בנישואים אזרחיים שלא דרך הרבנות או מוסדות דתיים אחרים, ונמצאה הסכמה רחבה בקרב יהודים בישראל להנהגת נישואים אזרחיים – 65% תומכים לעומת 31% מתנגדים. בקרב המוסלמים התמיכה נמוכה יותר, רק 37%, לעומת 45% מתנגדים. בקרב חילונים יהודים רוב מוחלט תומך (92%), ובקרב החרדים התמונה הפוכה (5.5% תומכים). בקרב מסורתיים דתיים יש רוב קטן למתנגדים (47% לעומת 44%), אבל בקרב המסורתיים הלא־דתיים נמצא רוב ברור התומך בהנהגת נישואים אזרחיים (80%). תרשים 8 מציג את התשובות על פי מחנות פוליטיים. בקרב יהודים, רוב מוחלט בין המזוהים עם השמאל תומך בהנהגת נישואים אזרחיים (90%), וכך גם בין המזוהים את עצמם עם

9 ראו עמדות הרבנים הרב יעקב אריאל, רבה של רמת גן; הרב חיים דרוקמן, ראש ישיבת "אור עציון"; הרב מנחם בורשטין, ראש מכון פוע"ה; הרב אריה שטרן, רב העיר ירושלים; הרב יגאל קמינצקי, ראש מרכז תורה ומדינה בניצן; הרב שמעון כהן, ראש מוסדות בית מוריה; הרב אורי שרקי, רב קהילת "בית יהודה" בירושלים. סרטון של ארגון חותם, **נישואין אזרחיים – הרס וחורבן לעם ישראל**, 2022.

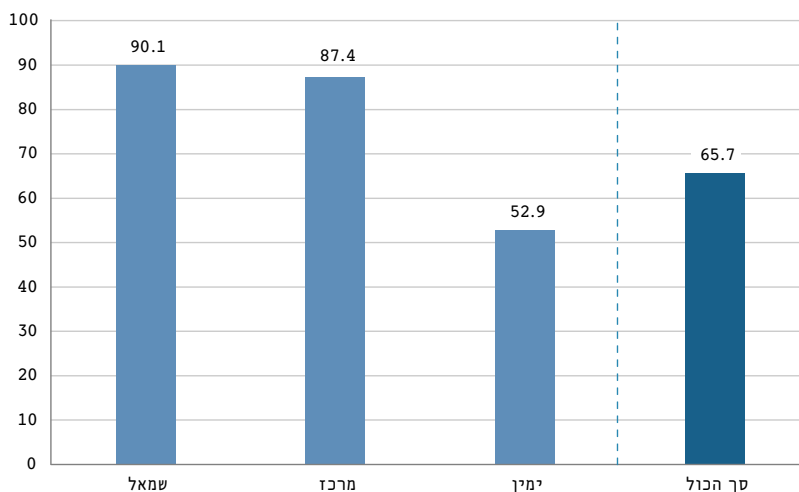
המרכז (87%), אבל גם בקרב המזוהים עם הימין יש רוב קטן (53%) התומך בנישואים אזרחיים. רמת תמיכה זו בנישואים אזרחיים מוכרת גם משורה ארוכה של מחקרים קודמים שנערכו בישראל. כך, למשל, בסקר על עמדות בנושא דת שנערך בשנת 1999 תמכו כ-89% מהחילונים בהנהגת נישואים אזרחיים, לעומת כ-51% מהמסורתיים, כ-18% מהדתיים וכ-5% מהחרדים. בסקר עמדות בוחרים משנת 2019 תמכו כ-90% מהחילונים בנישואים אזרחיים, לעומת כ-55% מהמסורתיים, כ-18% מהדתיים וכ-5% מהחרדים.

תרשים 7

שיעור ההסכמה להנהגת נישואים אזרחיים, לפי דת, ובקרב יהודים - גם לפי הגדרה דתית על הרצף חילונים-חרדים (ב-%)

תרשים 8
שיעור ההסכמה להנהגת נישואים אזרחיים, מדגם יהודים,
לפי מחנה פוליטי (ב-%)

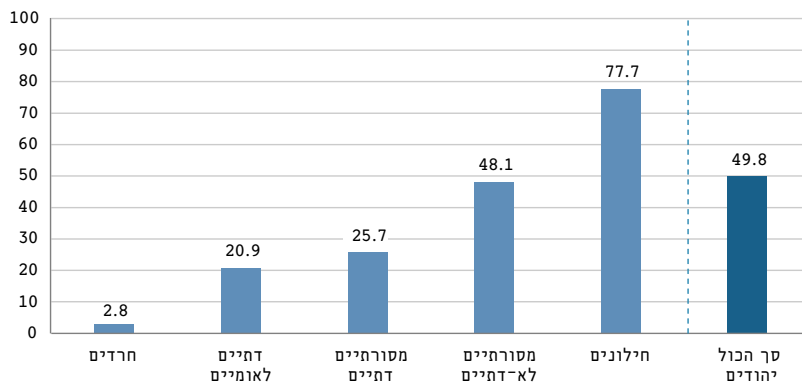

תרשים 8 מראה שלתמיכה בנישואים אזרחיים יש גם קשר להזדהות פוליטית, אולם בכל המחנות, גם בימין, הרוב תומכים בנישואים אזרחיים.

השאלה הבאה עסקה ברישום זוגות נשואים שבהם אחד מבני הזוג אינו יהודי על פי ההלכה ובני הזוג אינם יכולים להינשא בישראל בלי שאחד מבני הזוג ימיר את דתו. הסוגיה הזאת נעשתה חשובה יותר משהחלה העלייה הגדולה מברית המועצות לשעבר, שבה חלק מהעולים היו זכאים להתאזרח לפי חוק השבות, אך הם לא הוכרו כיהודים על פי ההלכה (מי שנולדו לאם יהודייה), מה שמנע מהם את האפשרות להינשא ברבנות. שלא במקרה, נושא זה העסיק רבות את העולים ואת המפלגות המייצגות אותם. שאלה זו הופנתה רק ליהודים. תרשים 9 מראה את התפלגות התשובות בעד ונגד על פי רמת דתיות, ותרשים 10 מציג את התשובות על פי נטייה פוליטית.

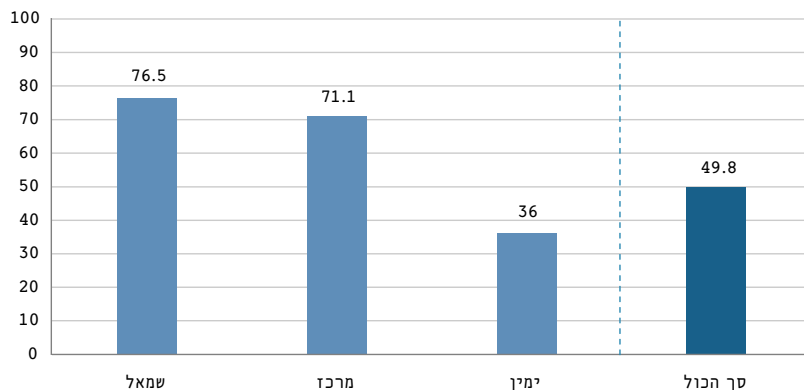
תרשים 9

שיעור ההסכמה לרישום זוגות שבהם אחד מבני הזוג אינו יהודי
על פי ההלכה, מדגם יהודים, לפי הגדרה דתית על הרצף
חילוניים-חרדים (ב-%)

תרשים 10

שיעור ההסכמה לרישום זוגות שבהם אחד מבני הזוג אינו יהודי
על פי ההלכה, מדגם יהודים, לפי מחנה פוליטי (ב-%)

כ־50% מהיהודים בישראל מסכימים שיש לאפשר לזוגות שאחד מבני הזוג בהם אינו יהודי להירשם כנשואים, לעומת כ־45% מתנגדים. כצפוי, שיעורי התמיכה גבוהים יותר בקרב מי שמגדירים עצמם "שמאל" או "מרכז", וגם בקרב מי שמגדירים עצמם חילונים או מסורתיים לא־דתיים. את התמיכה בזכותם של העולים להינשא, גם אם אינם יהודים על פי ההלכה, אפשר לייחס לאמפתיה למצוקתם, וגם להשתלבותם בחברה ולתפיסה שהם תורמים לחברה הישראלית, בעיקר בכל הקשור בשירות צבאי (בן־פורת, 2016: 140).

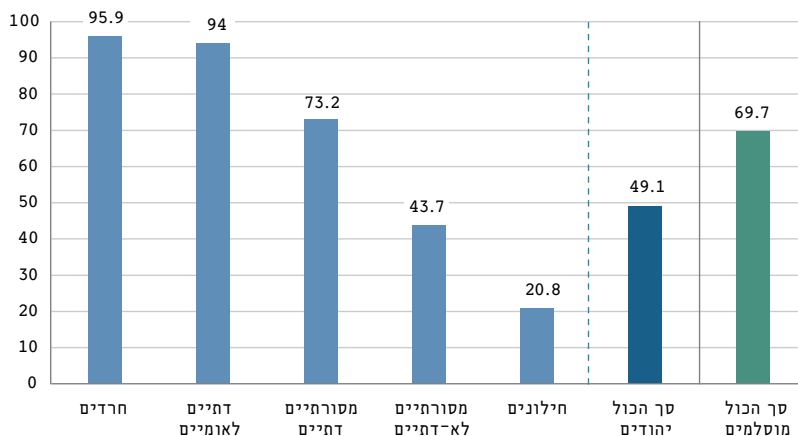
שאלת הנישואים קשורה גם לאופיו של הטקס ולסמכות הרבנות לערוך טקסים. למרות שרק טקסי נישואים אורתודוקסיים, בפיקוח הרבנות, מוכרים לשם רישום נישואים, התפתחו במהלך השנים בישראל אלטרנטיבות מגוונות. ראשית, טקסים חילוניים, שמנהלים עורכי טקסים, ידוענים או חברי משפחה, הדומים בחלקם לטקסים הדתיים או כוללים קריאת טקסטים יהודיים למיניהם, על פי בחירתם של בני הזוג. שנית, טקסי חתונה המנוהלים בידי רבנים רפורמים או קונסרבטיבים שאינם מוסמכים לשם רישום נישואים בישראל. שלישית, טקסים אורתודוקסיים הנערכים מחוץ לרבנות. רוב הזוגות הנישאים מחוץ לרבנות יתחתנו גם בחו"ל כדי לרשום את נישואיהם במשרד הפנים או יסתפקו בהסכמים משפטיים. על פי נתוני 2024, כ־1,200 זוגות לפחות נישאים מדי שנה בשנה בטקסים שאינם מוכרים ברבנות (פינקלשטיין וגולדברג, 2024). אורי קידר, מנכ"ל ישראל חופשית, חושב שבמאבקים האלה רשמו החילונים ניצחון, בעיקר משום שחתונות מחוץ לרבנות כבר אינן עניין תקשורתי ואינן מלוות בהצהרה פוליטית:

אני חושב שהדבר הכי משמעותי שקרה באזור הזה, שבעיניי הוא מעניין, זה שהזוגות שמגיעים היום אלינו [לישראל חופשית, לצורך חתונה], חלקים ענקיים מהם, אין להם איזה נימוק אידאולוגי מאוד נרחב. הם נגד הרבנות. זאת אומרת ה"דיפולט" שלהם הפך להיות – אנחנו לא רוצים להתחתן ברבנות. הם לא בהכרח בוגרי מכינה של יהדות ליברלית, והם עושים עכשיו איזה מעשה רדיקלי ונחשוני, ועושים reclaiming ליהדות שלהם, וכל מיני מושגים כאלה. זה כבר לא האירוע, אצלנו לפחות (קידר, ריאיון, 20.9.2024).

בשאלה הבאה ביקשנו לבחון את החשיבות שמייחסים ישראלים לחתונה אורתודוקסית. כפי שאפשר לראות בתרשים 11, ל-49% מהיהודים בישראל חשובה חתונה אורתודוקסית, לעומת 46% שאינם רואים חשיבות בכך. מסורתיים לא־דתיים וחילונים המעדיפים נישואים אורתודוקסיים רואים בטקס חלק מזהותם הקולקטיבית ומשייכותם ללאום היהודי (בן־פורת, 2016). עבור מוסלמים ישראלים, נישואים בידי איש דת מוסמך חשובים יותר (כ־70%).

תרשים 11

שיעור המשיבים שחשוב להם שרב אורתודוקסי (יהודים) או איש דת מוסמך (מוסלמים) ישיא אותם ואת ילדיהם, לפי דת, ובקרב יהודים - גם לפי הגדרה דתית על הרצף חילונים-חרדים (ב־%)

4. עמדות הציבור ביחס לגירוישים ולסמכות הדתית

טקס הנישואים ומוסד הנישואים ממשיכים להיות חשובים לרוב המכריע של הישראלים, יהודים ומוסלמים, והם רואים בו נקודת ההתחלה של הקמת משפחה. אולם הרצון בנישואים, הטקס והמוסד, איננו מעיד בהכרח על קבלה של הסמכות הדתית, ומכאן שיהודים ישראלים רבים מעדיפים או בוחרים להינשא שלא דרך הרבנות ותומכים בהנהגת נישואים אזרחיים. בהתאמה, גם שאלת פירוק הנישואים נוגעת לחופש הבחירה מול הסמכות הדתית המגבילה. גירוישים עבור ישראלים רבים הם מפגש משמעותי נוסף, לעיתים כפוי ומעורר מחלוקת, עם הסמכות הדתית. כמו במקומות אחרים בעולם, גם בישראל שיעור הגירוישים עולה בהתמדה, עדות לשינוי במוסד הנישואים. ממוסד יציב ("עד שהמוות יפריד בינינו") נהפכו הנישואים במקרים רבים למסגרת אינדיבידואלית וגמישה שיצירתה והמשכיותה תלויים ברצונם של בני הזוג (בן פורת, 2016, עמ' 109), כפי שמעידה העלייה בשיעורי הגירוישים בישראל.

שאלת הגירוישים, בכלל, והשאלות למי הסמכות להתיר אותם ובידי מי נתונה ההחלטה לסיים את הקשר, בפרט, הן חלק מהמחלוקת על מעמדה של הדת בישראל. גירוישים של בני זוג יהודים בישראל נערכים בבתי דין רבניים וכפופים לסמכות הדתית, גם אם לא נישאו בישראל אבל רשמו את נישואיהם במרשם האוכלוסין. במקרה של סכסוך, זוגות שנישאו לפי ההלכה נדרשים להוכיח שיש להם עילה לגירוישים. זוגות שנישאו בחו"ל יכולים להתגרש במדינה שבה נישאו, אם היא מאפשרת זאת, ואם הנישואים היו אזרחיים, ייתכן שבית הדין הרבני יסכים לוותר על סידור גט או על תביעה להוכיח עילה לגט (שם, עמ' 113). על פי ההלכה היהודית, אם בני הזוג אינם מסכימים על הגירוישים, על בן הזוג התובע גירוישים להוכיח כי יש עילה המצדיקה אותם. על סמך עילה זו בית הדין הרבני יכול לקבוע פסק דין או החלטה המורה לבן הזוג הנתבע להתגרש, אך גם במצב כזה בית הדין אינו יכול לסדר גירוישים ללא הסכמתם של שני הצדדים להליך. בכך שונה התפיסה ההלכתית מהמקובל במרבית מדינות המערב, שבהן בית המשפט הוא שמכונן את הגירוישים, והוא יכול לעשות זאת גם בניגוד לרצונו של אחד מבני הזוג ושלא בנוכחותו.

יהודים דתיים והממסד הדתי רואים בהליך גירושם הכפוף להלכה הסדר שלא ניתן לוותר עליו. לתפיסתם, בלי פיקוח קפדני על הליך הגירוש יש סכנה לממזרות, אם נשים שייפרדו בלא גירושם כהלכה ילדו ילדים מזוגיות חדשה.¹⁰ עבור יהודים ישראלים שאינם דתיים הבוחרים להתגרש, המפגש עם הרבנות הוא לעיתים חוויה שלילית ומלווה בתחושה של חדירה לפרטיות וכפיית טקס שאינו עולה בקנה אחד עם השקפת עולמם. נשים, בעיקר נשים חילוניות, מתארות לעיתים את טקס הגירוש כחוויה משפילה. כך, באחת הכתבות בנושא תיארה מרואיינת את ההליך תיאור טראומתי:

הרבנים לא יצרו איתי קשר עין ולא דיברו איתי. לא היה משקל למה שאני אומרת או רוצה. הם היו מאוד תוקפניים ודיברו עליי מאוד לא יפה כי אני זו שיזמה את הפרידה. רק אחרי שהוא אמר שאין סיכוי לשלום בית הם אישרו את הגירושם (גיל עד, 2023).

אילנה בלומברג, אישה שומרת מצוות, תיארה הליך מטריד ומעליב:

מבלי להביט באף אחד מאיתנו, ומבלי להציג את עצמו, שאל אם באנו כדי להתגרש. הוא שאל אם יש לנו ילדים, וכשבן זוגי אמר "כן, שלושה", ענה הרב שאנו לא בדרך הנכונה. "עליכם להמשיך", אמר בתקיפות. "תמשיכו ביחד. לא מובן למה אתם רוצים להתגרש". לא היה לו כל מידע על הסיבות שבגינן הגענו להחלטה, רק ביטחון מוחלט שגירושם הם טעות (בלומברג, 2023).

קבוצות, ולעיתים נבחר ציבור, פועלים כדי להקל על הרוצות והרוצים להתגרש ולצמצם את הסמכות של בתי הדין הרבניים הנחשבים שמרניים ופוגעים בזכויות נשים. לעומתם, כאמור, יהודים דתיים והממסד הדתי רואים בהליך גירושם הכפוף להלכה הסדר שאי אפשר לוותר עליו. כמו הנישואים, לשיטתם, גם הכפפת הגירוש לסמכות הרבנית מתחייבת כדי

10 ממזר הוא מי שנולד לאישה נשואה מגבר שאינו בעלה. על פי ההלכה היהודית, ממזרים הם פסולי חיתון.

למנוע פילוג בעם. תרשים 12 מציג את התשובות של המשתתפים בסקר לשאלה עד כמה חשוב בעיניהם הליך גירושם על פי ההלכה (היהודית או המוסלמית). גם כאן, כצפוי, הזהות הדתית של המשיבים קשורה קשר הדוק לתשובתם. בקרב יהודים חילונים ציינו כ-85% שהדבר אינו חשוב להם, ואילו בקרב קבוצות המזדהות עם האורתודוקסיה היהודית (חרדים, דתיים לאומיים ומסורתיים דתיים) התמונה הפוכה ורוב גדול מאוד השיבו שהליך גירושם על פי ההלכה חשוב להם. בקרב מסורתיים לא־דתיים מעט יותר מחצי השיבו שהם מייחסים חשיבות מועטה לגירושם על פי ההלכה, ומעט פחות מחצי ייחסו לכך חשיבות רבה יותר. בקרב מוסלמים, כשני שלישים ענו שהדבר חשוב להם.

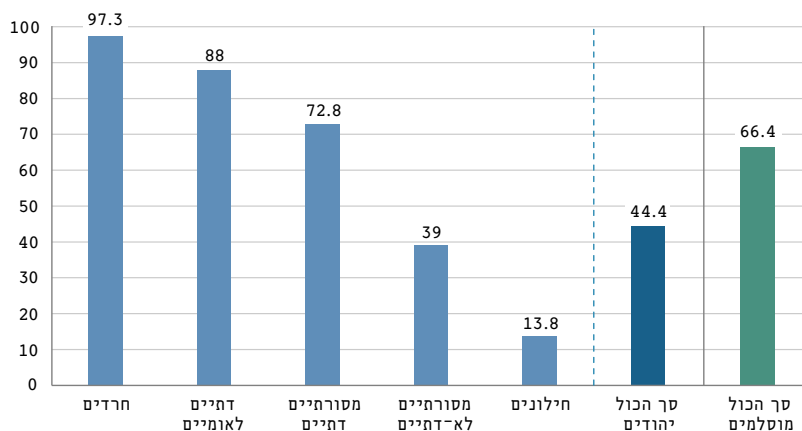
המחלוקת בדבר הסמכות הנתונה בידי הממסד הדתי לאשר גירושם סובבת לא רק סביב הטקס עצמו, אלא גם סביב השלכות הדין הדתי על האפשרות לסרב לגירושם. סרבנות גט היא סירוב של אחד מבני הזוג להעניק גט לאחר. אם הגבר מסרב להעניק גט לאשתו, היא נעשית עגונה, ובפועל מנועה מלהקים מערכת יחסים חדשה בשל סכנת הממזרות לילדיה. בית הדין הרבני עשוי לסייע לעגונה באמצעות הטלת סנקציות על הבעל – כלכליות או כליאה – כדי לגרום לו להעניק לה גט.¹¹

ביקשנו גם לבחון את השאלה בידי מי לדעת המשיבים צריכה להיות נתונה ההחלטה לסיים את קשר הנישואים, ואם יש לדרוש, לדעתם, הסכמה של שני בני הזוג לגירושם, או שדי ברצונו של אחד מהם (תרשים 13). בקרב חרדים ודתיים לאומיים יש הסכמה מסוימת (44% ו-58%) שמספיק שאחד מבני הזוג ירצה לסיים את הנישואים כדי לאשר גירושם, לעומת זאת, בקרב מסורתיים לא־דתיים וחילונים ההסכמה לכך גורפת (75% ו-78%).

11 מבחינה סטטיסטית סרבנות גט של גברים היא תופעה נדירה יחסית. על פי נתונים משנת 2024 היו בישראל 67 תיקים פתוחים של סרבנות גט ברבנות הראשית. ראו אבגר, 2024. ראו גם פינקלשטיין ואחרות, 2024.

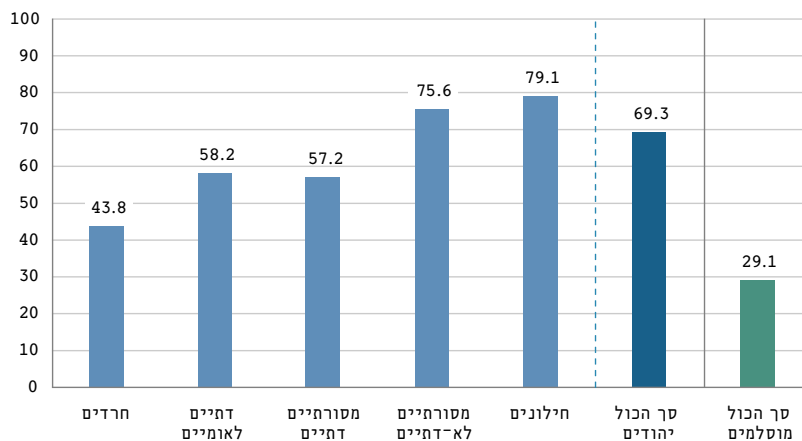
תרשים 12

שיעור המייחסים חשיבות לגירושם על פי ההלכה היהודית או המוסלמית, לפי דת, ובקרב יהודים - גם לפי הגדרה דתית על הרצף חילוניים-חרדים (ב-%)

תרשים 13

שיעור המסכימים שמספיק שאחד מבני הזוג ירצה לסיים את הנישואים כדי לאשר גירושם, על פי דת, ובקרב יהודים - גם לפי הגדרה דתית על הרצף חילוניים-חרדים (ב-%)

לסיכום חלק זה, יהודים ישראלים, וגם מוסלמים ישראלים, רואים בנישואים מוסד רלוונטי ובהקמת משפחה חלק ממסלול החיים הנורמטיבי. אולם, מעבר להסכמה על חשיבות המוסד יש מחלוקות בקרב יהודים ישראלים בכל הקשור לסמכות הדתית האורתודוקסית החלה עליו. ראשית, בנוגע לזכות להינשא גם למי שאינם מעוניינים בטקס דתי או אינם יהודים על פי ההלכה. כך, רוב הציבור היהודי תומך בהנהגת נישואים אזרחיים, וההגדרה הדתית וההשתייכות למחנה פוליטי משפיעות על התמיכה. שנית, הממצאים דומים גם בנוגע לרישום נישואים של זוגות שאחד מהם אינו יהודי. במקרה הזה רוב הציבור תומך במתן האפשרות לנישואים אזרחיים. שלישית, גם בשאלת פירוק הנישואים והסמכות הבלעדית הנתונה בידי הרבנות לאשר גירושים יש מחלוקת – דתיים רואים חשיבות בגירושים על פי ההלכה, וסכנת הממזרות היא בעיניהם הצדקה לסמכות הבלעדית של הרבנות, אך רק מיעוט מקרב החילונים והמסורתיים הלא־דתיים סבורים כך. ורביעית, ובאותו ההקשר, ניכרת הסכמה רחבה בקרב יהודים ישראלים (ונמוכה בהרבה בקרב מוסלמים ישראלים) שדי ברצונו של אחד מבני הזוג לסיים את הנישואים כדי להתיר את הקשר. עמדה זו מעידה על שינויים רחבים בתפיסת הנישואים, גם במקומות אחרים בעולם, ולהפיכתם ממוסד יציב וקבוע למערכת יחסים המבוססת על הדדיות, שהמשכיותה תלויה ברצונם של בני הזוג ובסיפוק שהם שואבים ממנה. עבור ליברלים, השינוי במעמד הנישואים וביציבותם מהווה אפשרות למימוש זכויות וחירויות. עבור שמרנים, לעומת זאת, מדובר במגמה מדאיגה המערערת את יסודותיה של החברה.

5. מהי משפחה? זוגיות להט"בית

בישראל, כמו במקומות אחרים בעולם, הביאו מאבקים לשוויון לשינויים חוקתיים ולפתיחת הזדמנויות חדשות ללהט"בים להשתלב בחברה (בין השאר, בצבא), וכן להבטחת זכויותיהם להורות ולמשפחתיות. התפתחויות אלו מיוחסות למקום החשוב שיש בחברה הישראלית להורות ולילודה, להזדמנויות שיוצרת כלכלת השוק ולשינוי של תפיסות חברתיות. כמו

במקומות אחרים בעולם, כלכלת השוק יוצרת אפשרויות השתלבות ללהט"בים בהיותם צרכנים או יזמים כלכליים. להתפתחות זו גם ביטוי בזירה העירונית. ערים הרואות יתרון כלכלי בקהילה הלהט"בית מפתחות שירותים בעבורה ומאפשרות לה ביטוי ונראות, בין השאר, למשל, במצעדי גאווה. בישראל התרחבו מצעדי הגאווה – מתל אביב, שבה לקחה אותם העירייה תחת חסותה ב־2007, לערים נוספות, כמו ירושלים, באר שבע, הרצליה, חיפה ומצפה רמון, לעיתים גם מתוך התמודדות עם התנגדויות מקומיות לקיומם. זוגות להט"בים מופיעים בפרסומות של חברות מסחריות; לצד יושב ראש כנסת (בקואליציה שמרנית) עמד בטקסים רשמיים בן הזוג שלו, וספיר ברמן, שעברה שינוי מגדרי, ממשיכה להיות שופטת בכירה בליגת העל בכדורגל. הלגיטימציה של הלהט"ביות בישראל היא גם חלק מהניסיון של ישראל ליצור לעצמה תדמית של מדינה מערבית ומודרנית המאמצת ערכים ליברליים, ולהיבדל משכנותיה. אירועי אלימות מתוקשרים (מקרי הרצח בבר נוער ובמצעד הגאווה בירושלים) חיזקו את התמיכה הפוליטית בזכויות להט"ב בישראל, אבל לטענת חוקרים הם הותירו מאחור את מי שלא היו חלק מהזהות ההומו־נורמטיבית, כמו הטרגנסים (Blus-Kadosh et al., 2023).

המאבקים הבולטים של הקהילה הלהט"בית, על שוויון בשירותי הצבאי ועל הזכות להורות, הם ביטויים מובהקים לכמיהה לנורמליות ולהיטמעות בחברה דרך שני מוסדות המזהים עם תרומה לקולקטיב הלאומי (גרוס, 2016). הומו־נורמטיביות, על פי דאגן (Duggan), היא פוליטיקה של מיניות נאו־ליברלית חדשה, שאינה מאתגרת את ההנחות ואת המוסדות ההטרו־נורמטיביים הדומיננטיים, אלא משתלבת בהם, בכך שהיא מבטיחה את האפשרות של תרבות הומוסקסואלית מופרטת, תרבות "שעברה דה־פוליטיזציה ומעוגנת בביות ובצרכנות" (מצוטט אצל יוסף, 2024). הומו־לאומיות היא תהליך שבו הומוסקסואלים הופכים ממי שנחשבים איום על המדינה ועל ביטחונה למי שמשולבים בתוכה ותורמים, בין השאר, לעוצמתה הרכה של המדינה בבניית דימויה כסובלנית ומתקדמת (גרוס, 2016). תהליך הקבלה של להט"בים בחברה הישראלית היה אפוא קל יותר עבור מי שביקשו ויכלו להשתלב במוסדות הקיימים, אך גם השתלבות זו לוותה בלא מעט התנגדות של קבוצות שמרניות.

פוליטיקאים שמרנים וארגונים שמרניים הביעו התנגדות להכרה בלהט"ביות ודרישה להגן על המשפחה המסורתית. לטענת ארגון "חותם", הפועל למען סדר יום יהודי דתי, בהנהגת הרב יעקב אריאל¹² –

בעולם מתרחש תהליך פרוגרסיבי הרסני של שבירת ערכי המשפחה המסורתיים. תהליך זה מחלחל לתוכנו וההשלכות הן קשות: ריסוק המושג משפחה, קידום הצעות חוק הפוגעות במשפחה בדרכים שונות והכרה ב"תאים משפחתיים" לא טבעיים [...] אבא אמא והילדים – אתם תחת מתקפה אינטנסיבית. הגיע הזמן לחזק ולקדם את ערכי המשפחה בחברה ובמדינה.¹³

תנועת "חזון" הציבה ברחבי הארץ שלטי חוצות ועליהם הסיסמה "אבא+אמא=משפחה". התנועה הסבירה ש"תא משפחתי, טבעי, נורמלי ונורמטיבי הוא אבא אמא וילדים [...] זה הטבע וכך כל הבריאה מתקיימת. כך גם מדינה יהודית צריכה להתנהל" (גרינווד ודביר, 2019). מפלגת נעם, שהזכרה קודם, השקיעה מאמצים רבים בדה־לגיטימציה של הלהט"ביות, התריעה מפני השפעתם על מערכות המשפט והחינוך, ערכה הפגנות נגד מצעדי הגאווה בירושלים ופרסמה גילויי דעת שבהם כונו להט"בים "סוטי מין" ו"תועבה" (מילר, 2020). ההתמקדות של ארגונים אלו בארגוני הלהט"ב אינה מקרית. ערעור הנטיות המיניות, ובמיוחד טשטוש ההבחנה המגדרית, מסביר מילר, מערערת לשיטתם את יסודות הקיום האנושי, משום שהבחנה זו אמורה להיות ברורה מאליה וערעור עליה מכשיר את ערעורן של כל ההבחנות הבינריות, ובראשן את ההבחנה שבין יהודים ללא יהודים. ההומוסקסואליות, לשיטתם, מאיימת על קיומה של ישראל כמדינה יהודית ופירוק התא המשפחתי המסורתי הוא מדרון חלקלק המפרק את הסדר החברתי והמוסר, ומכאן גם האמירות הבוטות האלה:

מנסים להרוס את חיי המשפחה [...] מביאים לעולם ילדים שלעולם לא יכירו מי היה אביהם ומי היתה אמם; מנסים ליצור

12 מחשובי הפוסקים והרבנים בציונות הדתית.

13 עמוד הבית של [ארגון חותם](#).

לגיטימציה לניאוף ולגילוי עריות בתוך המשפחה; גם משכב בהמה עומד כבר על הפרק וכבר התחילו להישמע קולות שפדופיליה היא דבר נורמלי [...] פועלים להנחיל גם לילדים קטנים בגני הילדים (הרב צבי טאו, "האומץ לעצמאות", מצוטט אצל מילר 2020).

אם בעבר היו הביטויים נגד להטב"ים חריפים וקיצוניים, בשנים האחרונות משתמשים חלק מהמתנגדים בשפה בוטה פחות, גם אם העמדות במהותן לא השתנו. חלקם גם טוענים שדווקא הם, המדברים בשם ערכי המשפחה, מושתקים או נרדפים. כך, מיכאל פואה, מארגון "בוחרים במשפחה":

אני לא הולך לרדוף אנשים, ובאופן חוקי, לדעתי, זה רק יזיק למאבק התרבותי. זה ההפך גם מכל אמונתי בנושא החירות [...] זה ממש לא לעניין. אני לא הולך לנהל רדיפה אחרי להטב"ים, חס וחלילה, רק תנו לבעלי ערכי המשפחה לדבר, אל תרדפו אותם כמו שהיום רודפים אותם, אל תעודדו באופן מופגן ומוחצן ואני לא יודע מה. תנו לדברים האלה לזרום בנחת, הציבור יודע וידע לבחור את הדברים הנכונים (מיכאל פואה, ריאיון, 26.9.2024).

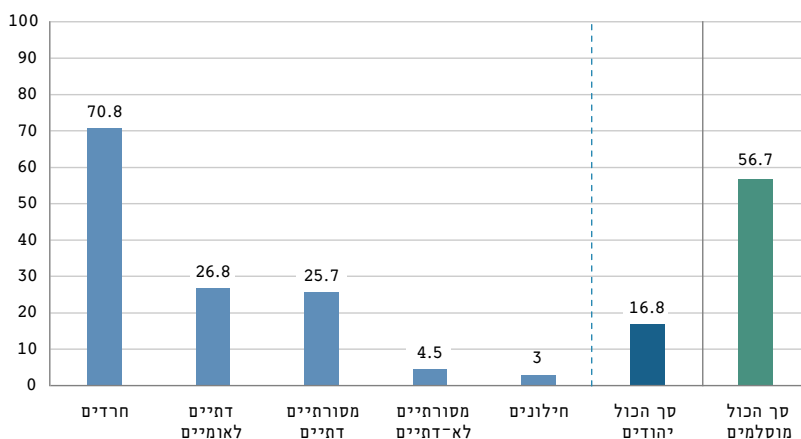
לצד ההתמסדות והקבלה, וההתמתנות של חלק מהשיח נגדם, ארגוני להטב"ב מצביעים גם על התחזקות ההתנגדות כלפיהם, הכוללת גם תקיפות אלימות של חברות וחברי הקהילה וניסיונות לערער את הישגיהם. בדוח של האגודה למען הלהטב"ב בישראל (2025) הם מציינים עליית מדרגה בפגיעות בחברי הקהילה, במקרי איומים ואלימות, וגם את התחזקות שיח השנאה וההסתה נגד חברות וחברי הקהילה (האגודה למען הלהטב"ב בישראל, 2025). מול השיח הבוטה, האלימות והדרישה השמרנית-דתית שלא לתת לגיטימציה ללהטב"בים עומדת המציאות – להטב"בים פועלים בזירה הפוליטית (גם במפלגות מרכז וימין), בתרבות הפופולרית, באקדמיה ובזירות ציבוריות אחרות, משרתות ומשרתים בצבא בלי להסתיר את זהותם המינית – המעידה לכאורה על התקבלות.

ביקשנו אפוא לבחון את העמדות בקרב ישראלים בנוגע ללהטב"ביות דרך כמה שאלות. שאלנו אם יפריע לנשאלים להתגורר בשכנות למשפחה חד-מינית (תרשים 14). בקרב הציבור היהודי רק מיעוט קטן ענה שהדבר יפריע

לו. לעומת זאת, יותר ממחצית מהמוסלמים ענו שלא היו רוצים להתגורר ליד משפחה להט"בית. בתוך החברה היהודית נמצאו פערים גדולים, בעיקר בין החברה החרדית לשאר רמות הדתיות. אצל החרדים כ-70% ענו שהדבר יפריע להם, ואילו בשאר הקבוצות פחות מ-20% ענו כך, ושיעור זה היה זניח בקרב חילונים. בהמשך שאלנו בנוגע להחלטה של חבר או בן משפחה "לצאת מהארון" (תרשים 15). רק מיעוט קטן מהיהודים (כ-25%) ענו שהדבר יפריע להם, לעומת מעט יותר מ-60% מהמוסלמים. בתוך הציבור היהודי, גם בשאלה זו החברה החרדית היא תמונת ראי של החילונית, אבל בשאר הקבוצות הדעות מגוונות הרבה יותר, גם בקרב דתיים לאומיים, שבקרבם הרוב (55%) מצהירים כי לא יפריע או יפריע רק במידה מועטה להתגורר ליד משפחה חד-מינית. גם מנתונים אלו אפשר לראות את ההתקבלות של להט"ביות בקרב חלקים נרחבים בציבור היהודי בישראל.

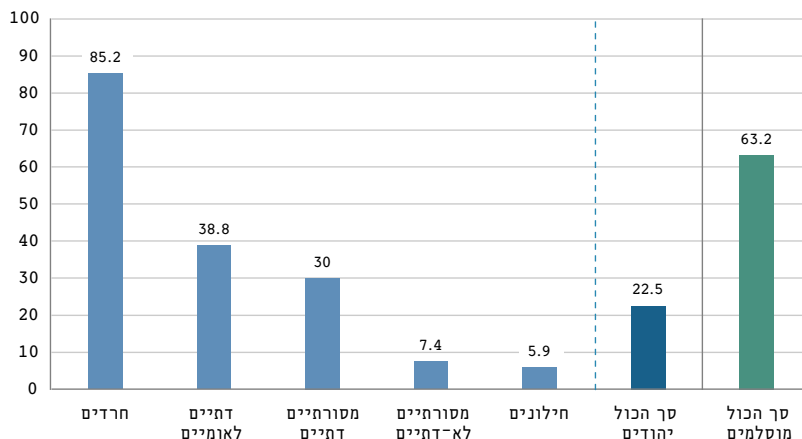
תרשים 14

שיעור ההסכמה עם הטענה "יפריע לי לגור בשכנות למשפחה חד-מינית", לפי דת, ובקרב יהודים - גם לפי הגדרה דתית על הרצף חילונים-חרדים (ב-%)

תרשים 15

**שיעור ההסכמה עם הטענה ש"יפריע לי אם חבר/ה
או בן/ת משפחה י'צאו מהארון", כלומר יגלו את העדפותיהם
החד-מיניות", לפי דת, ובקרב יהודים - גם לפי הגדרה דתית
על הרצף חילוניס-חרדים (ב-%)**

אם כן, התפיסות השמרניות הרואות בלהט"ביות סטייה או מבקשות להדיר להט"בים הן נחלה של מיעוט בקרב הציבור היהודי בישראל. "ערכי המשפחה" משרטטים מחדש את המאבק סביב שאלת הלהט"ביות, והדיון החדש מתמקד בשאלת המשפחתיות ובגבולות המשפחה. ישראל, כפי שתואר לעיל, היא חברה משפחתית, במובן שהמשפחה היא נדבך חשוב עבור יחידים ועבור החברה. המשפחתיות מתבטאת בסדרי עדיפויות, בציפיות ובבחירה במסלול חיים של נישואים וילודה. החברה הישראלית מאופיינת ברמת משפחתיות גבוהה, שמשמעותה נישואים וילודה במסגרת משפחתית "נורמטיבית" בשיעורים גבוהים. אבל גם אם המשפחה המסורתית נותרה השאיפה או הנורמה, היא רחוקה מלהיות בלעדית, ובכל מקרה בני משפחה הבוחרים בחיים להט"בים נותרים חלק מהמשפחה. כמו בחברות בתר-תעשיתיות אחרות, גם בישראל מוסד המשפחה עבר "אינדיבידואליזציה",

שמשמעותה שהמסגרת המשפחתית – נישואים, ילדים – היא גם ביטוי לרצון הפרט היכול לבחור אם וכיצד לממש אותה. ובפועל ניכרות עלייה במספר המשפחות החד-הוריות (תוצאה של עלייה במקרי הגירושים, אבל בהדרגה גם של בחירה מראש בהורות יחידנית); עלייה במספר המשפחות ה"שניות" (או ה"משולבות"), שבהן זוגות מגדלים יחד ילדים מנישואים קודמים של אחד מבני הזוג או של שניהם, ובמספר מי שחיים חיים משותפים ללא נישואים – אפשרות שקיבלה ביטוי גם בחקיקה המסדירה זכויות ("ידועים בציבור") ופתיחה אפשרויות הכרה גם עבור זוגות להט"בים.

ארגונים שמרניים ודתיים מבקשים, כאמור, לשמור את הגדרת המשפחה המסורתית, אולם עמדה זו אינה משקפת בהכרח את התפיסות הרווחות בחברה היהודית בישראל, למשל בנוגע למשפחות להט"ביות או חד-הוריות. בעולם המערבי, ולא רק בו, קיבלו זהויות לסביות, הומוסקסואליות וקוויריות לגיטימציה חברתית ומעמד בשנים האחרונות, לרבות הזכות להינשא. את השינויים האלה אפשר לייחס למאבקים מתמשכים של יחידים וקבוצות שהביאו לשינוי בתפיסה ולהכרה בזכויות. בארצות הברית, למשל, החלו פעילי זכויות להט"בים לפעול למען חקיקה נגד אפליה על בסיס זהות מינית בתעסוקה ובדיוור כבר בשנות ה-70. בשנת 2004 רק מדינת מסצ'וסטס אפשרה נישואים של זוגות מאותו המין, וב-2015 אפשרו זאת כבר 37 מדינות, ובאותה השנה קבע בית המשפט העליון שההגבלות על נישואים חד-מיניים אינן חוקתיות. השינויים השתקפו גם בעמדות הציבור. ב-1988 רק 11% מהציבור האמריקאי תמכו בנישואים חד-מיניים, ב-2008 המספר עלה ל-40% וב-2014 ל-54%. בקרב צעירים, התמיכה כבר הייתה כ-70% (Robert, 2016: 120-126).

סקר של מכון גאלופ שנערך ב-123 מדינות דיווח כי ב-2023 ציינו 52% מהמשיבים שהמקום שבו הם חיים מקבל להט"בים (Sforza, 2023). סקר של מכון Pew (2023) מצא תמיכה רחבה בנישואים חד-מיניים בצפון אמריקה וברוב מדינות אירופה, והתנגדות באפריקה ובמזרח התיכון. התמיכה נמצאה קשורה בגיל (צעיר), באידאולוגיה ובדתיות (Gubbala, Poushter, & Huang, 2023). את העלייה בהיקף הקבלה של הלהט"ביות מייחסים חוקרים להתחזקות ערכים פוסט-מטריאליים (ערכים הקשורים בביטוי עצמי, באיכות חיים, בזהות ובהתפתחות אישית); להתחזקות של תרבות

גלובלית שבה זהות מינית היא חלק מחופש הבחירה ומחירות; לצמיחה של תנועות וארגונים ברחבי העולם שנאבקו למען זכויות של להט"בים; לחקיקה ומיסוד שביטלו מגבלות חוקיות על יחסים להט"בים והגנו על זכויותיהם, ולשינוי בסיקור ובדימוי התקשורתי שלהם. לתהליכים האלה הייתה השפעה עולמית, אם כי ניכרת שונות בין אזורים ומדינות (Robert, 2016). לשינויים האלה, כפי שצוין קודם, הייתה גם התנגדות מצד מי שביקשו להגן על ערכי המשפחה ולשלול את ההכרה בזכויות להט"ב.

מדינת ישראל איננה מאפשרת נישואים בין בני זוג מאותו המין, מכיוון שהנישואים כפופים לדין הדתי (האורתודוקסי כשמדובר ביהודים), והוא אינו מכיר בהם. עם זאת, בעקבות פסיקת בג"ץ משנת 2006 יכולים בני זוג מאותו המין שנישאו במדינה המכירה בנישואים אלו לרשום את נישואיהם במרשם האוכלוסין.¹⁴ גירושם, אם יידרשו, יעשו בבית המשפט לענייני משפחה. בעתירתם ביקשו חמישה זוגות להט"בים שנישאו בחו"ל לחייב את משרד הפנים לרשום אותם כנישואים, לאחר שזה סירב בנימוק שנישואים חד-מיניים אינם מוכרים בדין הישראלי. האגודה לזכויות האזרח, שהגישה את העתירה, הסבירה כי בהחלטה של מרשם האוכלוסין יש -

מסר משפיל, לפיו מערכת יחסים בין שני גברים או שתי נשים אינה מערכת יחסים "נורמטיבית", אלא כה פחותה בערכה עד שלא יחולו עליה אותם כללים, המוחלים על בני זוג בני המינים השונים. מעשה זה כמוהו כקביעה, כי יחסי האהבה והשיתוף, שבין העותרים, אינם ראויים וכי החלטתם לקשור עצמם זה בגורלו של זה ולבוא בברית הנישואין היא חסרת משמעות, וכל זאת תוך השפלה ופגיעה אנושה בכבודם של העותרים על רקע השתייכותם הקבוצתית. סירובו של מינהל האוכלוסין, נאמר עוד בעתירות, מהווה פגיעה בזכותם של העותרים לחיי משפחה. זאת משום שהסירוב, המבוסס על מגדרם ועל נטייתם המינית, משדר מסר של דה-לגיטימציה כלפי משפחות של הומואים ולסביות ומגדירים כמשפחה "חסרה"

או "נחותה", או אף כ"לא משפחה". בכך מועבר לציבור מסר, לפיו כאשר בהומזאים או בלסביות עסקינן, מדובר בתא משפחתי שונה עד כדי כך, שהוא אינו ראוי לאותן הגנות, ואף לא לאותם הסדרים פרוצדורליים, להם זכאים כל שני בגירים המחליטים להקים משפחה (האגודה לזכויות האזרח, 2006).

בית המשפט קיבל את העתירה אך נמנע מהדיון הערכי שביסודה. תחת זאת הדגיש בית המשפט כי מרשם האוכלוסין משקף עובדות ולא עמדות ערכיות, ולכן על פקיד הרישום לרשום את המידע כפי שנמסר לו אם מדובר בתעודות רשמיות, כמו תעודת נישואים חוקית ממדינה זרה. בית המשפט הסתמך על פסק דין משנות ה־60 (הלכת פונק־שלזינגר) שהורה לרשום נישואים של מי שנישאו בקפריסין בחתונה אזרחית. השופט אהרן ברק הדגיש כי "איננו מחליטים כי בישראל מוכרים נישואים בין בני אותו מין; איננו מכירים בסטטוס חדש של נישואים אלה; איננו נוקטים כל עמדה באשר להכרה בישראל של נישואין בין בני אותו מין הנערכים מחוץ לישראל".¹⁵ אף שבית המשפט טען שהפסיקה היא מינהלית ולא פוליטית, היא זכתה לגיבוי ולגיבוי פוליטיים. המפלגות הליברליות וארגוני הלהט"ב בירכו על ההחלטה, ואילו המפלגות הדתיות והחרדיות הגיבו בחריפות. יו"ר המפד"ל דאז, זבולון אורלב, קבע שהחלטת הבג"ץ היא הכשר לחיים כמו בסדום ועמורה. השר הממונה על שירותי הדת דאז, יצחק כהן מש"ס, אמר כי "הבג"ץ שקע בטומאה ועקר את המזוזה האחרונה מדלתותיו". וחבר הכנסת משה גפני מיהדות התורה סיכם כי "זו מדינת סדום ועמורה. זה הרס התא המשפחתי" (מרסיאנו, 2006).

קבוצות שמרניות מתנגדות לניסיון ל"נרמל", לשיטתן, להט"ביות. מפלגת נעם הסבירה כי עבור הקבוצות השמרניות המאבק על גבולות המשפחה הוא מאבק על צבינה היהודי של המדינה, והרב טאו הסביר את ההחלטה להצטרף לפוליטיקה כך:

צבינה היהודי של המדינה, חשיבות הלאום היהודי, קדושת המשפחה ועוד, מתערערים, עד כדי כך שבנושה להזדהות

15 בג"ץ 3045/05 יוסי בן ארי ואחרים נ' מנהל מינהל האוכלוסין במשרד הפנים, סעיף 23.

עומם. אפילו מושגים אלמנטריים, כגון המבנה הבסיסי של משפחה, שפעם היו ברורים לכל אדם ישר, גם אם לא היה נמנה על העם היהודי, אינם עומדים במבחן ה"נאורות החדשה", ורבים נבוכים בהם (מפלגת נעם, תש"פ).

נעמה זרביב, מארגון "שוברות שוויון", ארגון נשים שמרני, מתארת מציאות שבה הליברליזם נהפך, לתפיסתה, לשיח המשתיק ביקורת. גם אם יש צורך להתחשב בצרכים של זוגות להט"בים, לשיטתה, יש שיקולים נוספים, ומכל מקום אין מדובר ב"משפחה":

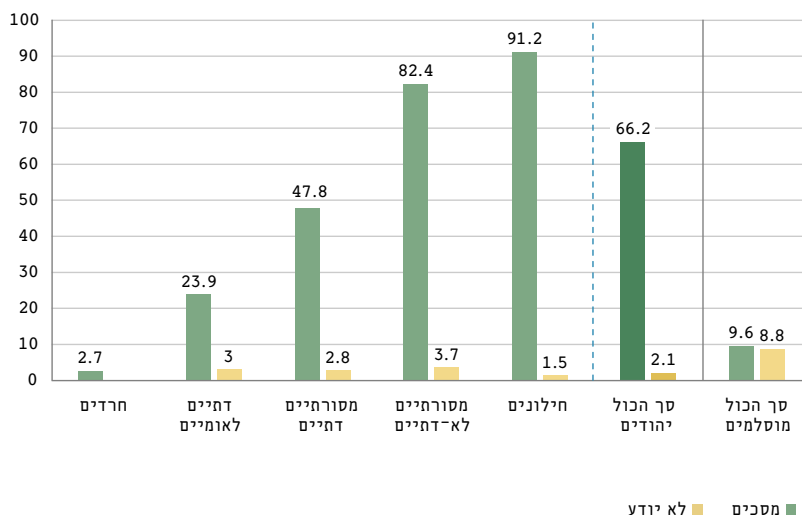
פגיעה בערכי המשפחה, זה כשאררגוני להט"ב אומרים לבן אדם, בן אדם יצא מהארון, אמר אני הומו, קיבל קבלה, כל החברה חיבקה אותו, נישקה אותו. עכשיו, זה לא אומר שחייב לקבל את כל תפיסות העולם שהולכות עם הלהט"ב, זה לא אומר שזה בסדר ששני גברים יגדלו לבד ילד בלי אמה, אולי שתהיה אמה שלישית שהוא יכיר אותה [...] עכשיו, יש מקרים שכמו שאתה אומר, הומו לא מצא פתרון, והוא באמת לא רוצה לחיות בבדידות. בסדר? [...] צריך לחשוב מה המשמעויות [...] אבל אני לא יכולה לקרוא לזה משפחה (נעמה זרביב, ריאיון, 26.9.2024).

בסקר שערך ערוץ 13 (ביוני 2022) בקרב חברי הכנסת ובציבור המצביעים כדי לבחון עמדות כלפי נישואים חד-מיניים, הביעו חברי הכנסת ממפלגות המרכז-שמאל תמיכה בנישואים חד-מיניים; חברי הכנסת הערבים וחברי כנסת ממפלגות הימין סירבו לענות; וגם בליכוד, למעט חבר הכנסת אמיר אוחנה (שתמך), סירבו כל השאר חברי הכנסת לענות לסקר. סקר שנערך בקרב מצביעי הליכוד מצא ש-45% מהם תומכים בנישואים חד-מיניים, לעומת 35% שמתנגדים (שצ'וצ'נסקי, 2022). בניגוד לתפיסות השמרניות המבקשות לשלול נישואים מזוגות מאותו המין, הנתונים במחקר (תרשים 16) מראים כי רוב מובהק של 66% מהציבור היהודי בישראל תומך במתן האפשרות לזוגות מאותו המין להתחתן בארץ. כצפוי, רוב מי שמגדירים את עצמם חרדים או דתיים לאומיים מתנגדים (87% ו-72% בהתאמה). לעומתם, רוב מוחלט בקרב החילונים (91%) והמסורתיים-הלא-דתיים (82%) תומכים.

בקרב מסורתיים דתיים התמונה מאוזנת יותר, והתמיכה וההתנגדות זהות כמעט. בקרב מוסלמים ניכרת התנגדות גורפת (81%) לנישואים חד-מיניים. בהמשך לשאלה זו בדקנו אם לדעת המשיבים המדינה צריכה להכיר רק בנישואים בין גבר לאישה. בקרב יהודים חרדים, קרוב ל-100% תמכו בכך, בקרב דתיים לאומיים – כ-75%, בקרב מסורתיים דתיים נמצאה תמיכה של מעט יותר מ-40%, ואילו בקרב מסורתיים לא-דתיים וחילונים רוב גדול – מעל 80% – התנגדו לטענה זו. כמו יהודים חרדים ודתיים לאומיים, גם בקרב מוסלמים הייתה מידה רבה של הסכמה (יותר מ-70%) עם הטענה שהמדינה צריכה להכיר רק בנישואים בין גבר לאישה.

תרשים 16

שיעור התמיכה במתן אפשרות לזוגות חד-מיניים להתחתן בארץ, לפי דת, ובקרב יהודים – גם לפי הגדרה דתית על הרצף חילונים-חרדים (ב-%)

העמדה השמרנית השוללת נישואים בין בני זוג מאותו המין היא אפוא נחלת מיעוט בציבור היהודי בישראל, ו־66% תומכים בהכרה בנישואים חד־מיניים. בקרב המוסלמים, לעומת זאת, המגמה הפוכה. העובדה שהתקשורת ומדורי הרכילות מסקרים חתונות של זוגות נשים חזוגות גברים, בעיקר כאשר מדובר בדמויות מוכרות, ושבתוכניות הריאליטי מופיעים זוגות כאלה, מעידה גם היא על ההתקבלות. ייתכן, כמו שכתב העיתונאי שלמה פיוטרקובסקי במקור ראשון, שלהט"ביות כבר נעשתה מובנת מאליה עד כדי חוסר עניין:

מי שזכה לצפות אמש (מוצ"ש) בפרק השישי של העונה החמישית של הטראש־ריאליטי "חתונה ממבט ראשון", נחשף בוודאי לחתונתם המתוסרטת והמבוימת של גיא ומתן, זוג הומואים שלוהקו להשתתף בתוכנית. רמות הריגוש והקיטש בתוכנית היו לגמרי כמקובל, ואפילו ה"חתונה" עצמה, התנהלה באופן דומה מאוד לחתונות הרגילות בתוכנית – שכידוע אינן חתונות כלל. אפילו תגובתן של המשפחות לכוונתו של הבן להתחתן עם בחיר לבו הייתה דומה באופן מלא למקובל, כפי שמכירים כל צופי התוכנית בעונותיה הקודמות. חתונה ממבט ראשון קלאסיק – ולהט"ב. ואכן, הפרק של אמש, אולי בניגוד למה שקיוו היוצרים, עורר ברשתות בעיקר פיהוק גדול. מלבד כמה צייצנים שהעריכו אמש ש"עומדת לפרוץ סערה ברשת" איש לא התייחס לפרק [...] ואולי זו אילוסטרציה למציאות חיינו. כי בעוד באגפים מסוימים של החרד"ליות "סכנת הלהט"ב" היא נושא חם, בשורות הרחבות של הישראליות הסוסים כבר מזמן ברחו מהאורווה. זוגות להט"בים הפכו לחלק מנוף החיים בקהילות ישראליות רבות, ואפילו בבתי הכנסת שלהן. המציאות של זוג הומואים חובק ילד עד שלושה הפכה למובן מאליו בישראל 2022, עד כדי כך שזו כבר תקווה כמעט סטנדרטית של הורים בני המעמד הבינוני־הבורגני [...]. (פיוטרקובסקי, 2022).

אכן, הנתונים מראים על ההתקבלות של להט"ביות בחברה היהודית בישראל, ולא זו אף זו, גם טרנסג'נדריות מקבלת ייצוג לא מעט בתרבות הישראלית:

דנה אינטרנשיונל פרצה את הדרך כבר ב־1998 כשזכתה באירוויזיון והשנה גם השיאה משואה בטקס יום העצמאות; בל אגם, שכבר ב־2004 כיכבה בריאליטי "פרויקט Y", היא שחקנית, דוגמנית, כתבת ב"ערב טוב עם גיא פינס" וסלב לכל דבר; שופטת הכדורגל ספיר ברמן התקבלה לצוותי השיפוט של ליגת העל והליגה הלאומית – כנראה מהזירות המאצ'ואיסטיות בישראל – ועומדת במרכזו של סרט דוקו עכשווי; והאחרונה ברשימת הטונסיות בפריים טיים היא אלאיה הוף, הדוגמנית בת ה־27 שבילתה כחודשיים בבית "האח הגדול".

תהליכים אלו, של קבלה והיטמעות, מתחוללים במקביל להתחזקות דתית מדווחת, וגם לצד התגברות של הסתייגות וביטויי שנאה ואלימות כלפי להט"ב. כך, על פי דוח הלהט"בופוביה שפרסמה האגודה למען הלהט"ב בישראל בשנת 2025, רוב מכריע מקרב המשיבים והמשיבות לסקר (91% חוו פגיעות על רקע זהותם המינית, חלקן ברשתות החברתיות וחלקן באלימות פיזית, לרבות תקיפות מתוכננות של גברים להט"בים אחרי מפגשים שתוכננו באתרי היכרויות (האגודה למען הלהט"ב בישראל, 2025). ובכל זאת, העמדות השוללות להט"ביות (לא בדקנו עמדות כלפי טרנסיות) מייצגות רק חלק קטן מהציבור היהודי, ובעיקר את הציבור החרדי שבו לא ניכר השינוי המאפיין את החברה בישראל בהקשר הזה.

6. מהי משפחה? ילודה והורות

חתונה, בוודאי במדינה כמו ישראל שבה הורות היא חלק ממסלול החיים המקובל, היא לעיתים קרובות תחילתה של הקמת משפחה. השלב השני, ילודה או אימוץ ילדים, מעלה שאלות נוספות ומחלוקות על ערכי משפחה. כמו במקומות אחרים בעולם, גם בישראל, שינויים טכנולוגיים והסדרים משפטיים מאפשרים למי שחיים במשפחה שאיננה של גבר ואישה להוליד או לגדל ילדים. האפשרויות האלה, המרחיבות את הזוגיות למשפחה של ממש,

מעוררות התנגדות בקרב שמרנים. עבור מי שאינם חיים בזוגיות הבנויה על גבר ואישה, הסדרים אחרים של הורות משותפת, אימוץ או פונדקאות מאפשרים את הרחבת המשפחה. הסדרים אלו דורשים בדרך כלל שינוי חקיקה או הכרה משפטית ורגולציה, ומכאן שהם נעשים סוגיה פוליטית, ולעיתים אף מאבק בין מי שמבקשים לאפשר הורות למי שאינם משפחה "נורמטיבית" לבין מי שדורשים להגבילה. בקרב להט"בים ישראלים יש הרוצים להקים משפחות שיש בהן גם ילדים, מתוך רצון להגשמה אישית, מימוש זכויות והשתלבות בחברה ובמדינה. היותה של ישראל מדינה משפחתית מתבטא בשיעורי ילודה גבוהים מאוד ביחס למדינות מערביות, ובתפיסה שאימהות והורות בכלל הן חלק ממסלול החיים הנורמטיבי או מרכיב של הגשמה עצמית, גם עבור להט"בים, ולראיה במצעד הגאווה של 2014 נבחר השיר "ילדים זו שמחה, ילדים זו ברכה" לשיר האירוע (Birenbaum-Carmeli, 2025). שיעור השימוש בטכנולוגיות פריון בישראל הוא הגבוה בעולם, בפער ניכר ממדינות אחרות, עדות לחשיבות ההורות. מספר מחזורי ההפריה החוץ-גופית בשנת 2021 היה 16,000 (ו-9,851 לידות), עלייה של 60% בעשר שנים. בדוח מבקר המדינה נמצא שישראל היא במקום הראשון בעולם מבחינת מספר מחזורי הטיפול לנשים בגיל הפרייון, 27 מחזורים ל-1,000 נשים, לעומת 6 בבריטניה (מבקר המדינה, 2024). את תמיכת המדינה בטיפול הפריה ניתן לייחס לשיקולים דמוגרפיים-לאומיים, אבל גם לתפיסות של אושר והגשמה עצמית המזוהות עם ילודה והורות (גולדין, 2007). ישראל מאפשרת טיפולי פוריות גם לנשים שאינן נשואות ולנשים המעוניינות להקים משפחה חד-הורית. גם האגודה למען הלהט"ב בישראל פועלת לקידום שוויון זכויות, ובין שירותיה גם ליווי בתהליכי פוריות למימוש הורות גאה.

חוק הפונדקאות בישראל, או בשמו הרשמי "חוק הסכמים לנשיאת עוברים (אישור ההסכם ומעמד היילוד), תשנ"ו-1996", קבע עד לשינויו כי "ניתן לאשר הסכם לנשיאת עוברים רק כאשר ההורים המיועדים הם גבר ואישה שהם בני זוג". להצעת החוק ממשלתית, שלפיה יורחב מעגל הנשים הזכאיות לפונדקאות בישראל גם לנשים שאין להן בן זוג הסובלות מבעיה רפואית שאינה מאפשרת להן לשאת היריון, התווספו גם דרישות של חברי כנסת ונציגי ארגוני להט"ב להרחיב עוד את מעגל הזכאים לפונדקאות – גם לזוגות חד-מיניים. ראש הממשלה נתניהו הביע תמיכה בפונדקאות לבני זוג מאותו

המין (אזולאי ואלון, 2018). לעומת זאת, חבר הכנסת מוטי יוגב (הבית היהודי) אמר כי "מדינת ישראל היא מדינה יהודית ודמוקרטית, והיא לא צריכה להיות מובילת הסטיות בעולם" (אדמק וירקצי, 2018). ביולי 2018 הפגינו כ־80,000 בני אדם בכיכר רבין בתל אביב במחאה על אפליית הקהילה הגאה בחוק הפונדקאות. בהפגנה, שהייתה אחת הגדולות בתולדות הקהילה הגאה בישראל, השתתפו פעילים, אומנים ואזרחים מכל המגזרים, בדרישה לשוויון זכויות מלא. המחאה התפשטה גם למקומות העבודה, וזכתה לתמיכה מצד חברות גדולות שאפשרו לעובדיהן לשבות ולהצטרף להפגנות. המחאה, כפי שהסביר אחד המוחים, היא על הזכות הבסיסית – להקים משפחה (בלומנטל ואמיר, 2018).

ב־2015 עתרו לבית המשפט כמה זוגות גברים בטענה שחוק הפונדקאות מפלה על בסיס מין, נטייה מינית ומעמד משפחתי, ומנוגד לחוק־יסוד: כבוד האדם וחירותו.¹⁶ בית המשפט קיבל את העתירה והעניק למדינה אורכה של כחצי שנה לתקן את החוק, ולאחר שלא תיקנה אותו ביטל בג"ץ את ההגבלה בעצמו. מינואר 2022 יכולים זוגות בני אותו המין וגברים יחידניים להיעזר בהליך פונדקאות גם בישראל. כצפוי, תומכי התיקון הדגישו את זכותם של מי שאינם חיים בתא משפחתי מסורתי להורות, ואילו המתנגדים גרסו שאין לאפשר מצב שבו "תינוק נולד ללא אימא" (עמיקם, 2018).

דוח של משרד הבריאות מציג נתונים על היקף הפניות לפונדקאות והלידות מפונדקאות בישראל בשנים 1996–2024 ומפרט את מספר הבקשות שהוגשו בכל שנה לוועדה לאישור הסכמים לנשיאת עוברים, את מספר הלידות שנבעו מהליכי פונדקאות, ואת מספר הילדים שנולדו בישראל מהליך פונדקאות – 1,379. הנתונים מראים מגמת עלייה במספר הפניות בעשור האחרון, במיוחד לאחר שינויי החקיקה ב־2019 (שאפשרו לנשים יחידניות להגיש בקשה) וב־2022 (שהרחיבו את הזכאות גם לזוגות גברים ולגברים יחידנים). כך, מספר הבקשות עלה מ־90 ב־2019 ל־151 ב־2024. רוב הבקשות עדיין מגיעות מזוגות הטרוסקסואליים, אך מאז נפתחה האפשרות ב־2022 חלה

עלייה חדה בבקשות של זוגות גברים. המגמה הכללית מצביעה על הרחבת הנגישות לפונדקאות בישראל ועל עלייה מתמשכת בבקשות.

דיון דומה התקיים בשאלת האימוץ. בפברואר 2023 דחתה הכנסת הצעת חוק שהאפשרות לאימוץ ילדים תינתן גם לזוגות שאינם נשואים ולזוגות מאותו המין (אטינגר, 2023). גם כאן, טענות השמרנים נגד מתן זכויות אימוץ ללהט"בים נשענו על מה שהגדירו "טובת הילד" המחייבת לידים משפחה של אם ואב (מורג, אלבז-אלוש וינקו, 2023). זוגות להט"ב ועמותות נוספות (המרכז הרפורמי לדת ומדינה ו"אבות גאים") עתרו לבג"ץ בטענה ש**סעיף 3 לחוק האימוץ** המגביל אימוץ רק ל"איש ואשתו" מפלה זוגות חד-מיניים. בית המשפט העליון קבע פה אחד כי יש לפרש את חוק האימוץ כך ש**יכלול גם זוגות חד-מיניים** בהגדרה "איש ואישה", מתוך הבנת עקרון "טובת הילד" וכבוד האדם.¹⁷ פסק הדין הוא הכרעה משפטית סופית לביטול הפליית זוגות להט"ב בחוק האימוץ בישראל. בית המשפט, על סמך הערכות מקצועיות, פסל את הטענה שגידול ילדים במשפחות של זוגות מאותו המין משפיע לרעה על בריאותם הנפשית או על התפתחותם. האגודה למען הלהט"ב ציינה שבסיקה זו היא הישג היסטורי ושיבחה את בית המשפט:

זהו ניצחון היסטורי והישג פורץ דרך שנותן מעט אור ותקווה בימים הקשים האלו. כבר שנים שאנחנו נאבקים ונאבקות שיראו בנו שווים ושוות באימוץ ילדים ובהקמת משפחה בישראל, בזמן שממשלות ישראל לדורותיהן הפלו והסיתו נגדנו רק בגלל מי שאנחנו, שוב מוכיח ביהמ"ש העליון את חשיבותו בהגנה על הזכויות שלנו. היום הזה הוא התשובה להומופוביה, לשנאה, לחושך ולשרי רווחה שבמשך שנים שללו את ההורות שלנו, והשאירו אותנו אזרחים ואזרחיות סוג ב' (מורג, 2023).

בהתאם להנחיית היועץ המשפטי לממשלה, מדיניות משרד הרווחה היא לתת קדימות לזוגות הטרוסקסואליים באימוץ ילד, ולמסור ילד לאימוץ

לזוגות מאותו המין רק במצבים מיוחדים. בשנים 2013–2021 נמסרו שבעה ילדים לאימוץ לזוגות חד-מיניים, מתוך 835 הילדים שנמסרו לאימוץ, דהיינו פחות מאחוז אחד. דוח מבקר המדינה מציין שכל הילדים שנמסרו לאימוץ לזוגות מאותו המין בישראל הם בעלי צרכים מיוחדים או ילדים מעל גיל שנתיים (מבקר המדינה, 2023). בין 2008 ל-2017 הגישו כ-550 זוגות חד-מיניים בקשות לאימוץ, אך רק שלושה זוגות אושרו, לעומת למעלה מ-1,000 זוגות של גבר ואישה (TOI Staff, 2017). רק בינואר 2025, בפעם הראשונה בישראל, אימצו שני הורים מאותו המין יחד ילד באופן חוקי. בכך מומשה פסיקת בג"ץ מדצמבר 2023 להתיר לזוגות חד-מיניים להיות הורים מאמצים בתא משפחתי (עד אז יכלו בני זוג לאמץ ילדים בנפרד, אבל לא במסגרת משפחתית אחת) (גבאי, 2025). נוסף על כך, נקבע כי בן זוג מאותו מין יכול להירשם כהורה של ילדו הביולוגי של בן זוגו באמצעות "צו הורות פסיקתי" הניתן בבית משפט ובלא צורך בהליך אימוץ, אם הקטין נולד למערכת יחסים קיימת.¹⁸

השינויים שתוארו למעלה, המאפשרים גם לזוגות להט"בים להיות הורים, הם תוצאה של מאבקים חברתיים, פוליטיים ומשפטיים. בנאומו במושב הפתיחה של הכנסת ה-25 (29.12.2022) הזכיר יושב ראש הכנסת, אמיר אוחנה מהליכוד, את בן זוגו ואת ילדיו, שנולדו בתהליך פונדקאות, שהגיעו לאירוע החגיגי:

ונמצאים איתי אלון, החצי השני של חיי כבר עוד מעט ח"י שנים, העוגן שלי החכם והטוב, וילדינו אלה ודוד האהובים. הכנסת הזאת, בראשות היושב-ראש הזה, לא תפגע בהם ובאף ילד או באף משפחה. נקודה. ואם יש נער או נערה שמסתכלים עלינו עכשיו ורואים את ההשבעה כאן היום, דעו שלא משנה מי אתם או מאיפה באתם, בכוחכם להגיע לאן שתמצאו.¹⁹

18 ראו אתר כל זכות (ח"ח). הכרה בהורות של אדם על הילד הביולוגי של בן הזוג מאותו מין ללא צורך בהליך אימוץ (צו הורות פסיקתי) (הליך).

19 אתר הכנסת. (2022, 29 בדצמבר). נאום ראשון של יושב ראש הכנסת.

בזמן נאומו של אמיר אוחנה הביעו חלק משותפיו לקואליציה הסתייגות והרכינו ראש בזמן שנשא את דבריו. ההתנגדות השמרנית לגווניה נשענה על הטענה שהזכרה קודם שטובת הילדים מחייבת משפחה "נורמטיבית", אבל לא פחות מכך על הטענה שמבנה המשפחה המסורתית הוא חלק בלתי נפרד מזהותה היהודית של המדינה. הארגון "בוחרים במשפחה", ארגון שמרני הפועל לחיזוק ערכי משפחה, לדוגמה, מסביר ש"שלמות המשפחה הוא אחד הערכים המקודשים ביותר במסורת ישראל. במשך כל הדורות שמר עם ישראל על ייחודו דרך שלמות המשפחה. בשיח שנוצר רבים חוששים לדבר על אבא ואמא ומשפחה טבעית, שכן הבעת עמדה כזו הופכת אותם חשופים לניסיונות השתקה ולביקורת קטלנית". ובהתאמה, שמדינת ישראל מאבדת את ערך המשפחה, יסוד מרכזי ששמר על קיומו של עם ישראל במשך כל הדורות.²⁰ ארגונים שמרניים טוענים, בין השאר, שפונדקאות ואימוץ פוגעים בזכויות הילד או בצורך הטבעי לתפיסתם בשני הורים: "הן [זוג נשים] בוחרות [...] לקחת זרע מגבר, שהוא האבא ולנתק את הילד שלהן מהאבא, להעלים ממנו מהאבא הטבעי שלו. זה מעשה בעיניי לא מוסרי וצריך להיות לא חוקי" (מיכאל פואה, ריאיון, 26.9.2024). מיכאל פואה, יו"ר הארגון, מבחין בין משפחה והורות "טבעית" ("בעל הזרע, בעל הביצית, בעלת הרחם"), לבין "משק בית" ואפוטרופסות, וטוען כי גידול ילדים בתא משפחתי ללא אב ואם שם את טובת ההורים מעל טובת הילדים והוא חטא מוסרי. לבחירה של נשים בהורות יחידנית, לתפיסתו, בעידודה של המדינה, יש גם מחיר כלכלי המושג על הציבור:

אישה שבחרה להביא ילד לעולם בלי אבא זוכה לתמיכה כלכלית. כשהייתי עוזר של השר כחלון במשרד הרווחה, לפני כעשר שנים, חישבתי שהתמיכה באם חד-הורית יכולה להגיע לסדר גודל של 400 אלף שקל ל-18 שנה, לעומת משפחה כמו שלי המגדלת את הילדים ללא התמיכות האלה. עכשיו, זו בחירה שלה, לא גזרה משמיים שנפלה עליה. היא לא אלמנה, היא אפילו לא גרושה, כלומר [...] היא בחרה להביא ילד יתום מאבא לעולם, והמדינה מעודדת אותה לעניין הזה במאות אלפי שקלים זה בעיניי לא נורמלי, זו התערבות גסה של המדינה בהרס המשפחה (שם).

לטענת השמרנים, התרחבות מוסד המשפחה נעשתה בניגוד לרצון הציבור ואינה "נורמלית". במפלגת נעם מסבירים כי "מדינה שמעצימה את המשפחה הכוללת אבא, אמא וילדים, זה נורמלי", ואילו "מדינה בה שני אבות או שתי אימהות מוכרים כמשפחה, זה לא נורמלי". החלטת משרד המשפטים ב־2020 להשתמש במונחים "הורה 1" והורה 2" בטפסים רשמיים, במקום ב"אימא ואבא", עוררה מחאה מצד ארגונים שמרניים ופוליטיקאים שמרנים בטענה שמדובר בניסיון לפגוע במוסד המשפחה. חבר הכנסת אבי מעוז פנה למנהלת החינוך הממלכתית־דתי בדרישה לתקן את הטפסים והסביר:

זהו ניסיון מתוחכם להפנים בתודעת התלמידים את החלפת המושגים "אבא" ו"אמא" במושגים "הורה 1" ו"הורה 2". מדובר בחלק ממהלך ארוך שנים שמובל על ידי ארגונים וגורמים שונים, אשר מתוקצבים בסכומי עתק, ותחת איצטלא של טענות מוסריות כגון קבלת האחר והרצון שלא לפגוע במיעוטים שונים, פועלים באופן שיטתי לפגוע במוסד המשפחה על ידי מחיקת זהות הגורמים שמבחינתם מסמלים את המשפחה הקלאסית.²¹

שינויים אלו, המרחיבים את הגדרת המשפחה וההורות, לטענת השמרנים, הם תוצאות פעולות של "אליטות", "הנדסת תודעה", כלשונם, ומכאן שיש להשיב את ה"נורמליות" למערכות הציבוריות ו"את המדינה לבעליה המקוריים – העם" (מפלגת נעם, תש"פ). מהי אפוא דעתו של "העם"? בהמשך לדיון בשאלת הזכות לנישואים ביקשנו לבחון גם את עמדות הציבור הישראלי בנוגע לזכותם של מי שאינם חיים במשפחה הטרו־נורמטיבית להביא ילדים לעולם.

שאלנו אם המדינה צריכה לספק ולממן טיפולי פוריות לנשים לסביות בזוגיות הרוצות להביא ילדים לעולם (תרשים 17), וכן לנשים לא נשואות (תרשים 18). נוסף על כך, שאלנו אם המדינה צריכה לאפשר היריון בפונדקאות לכל מי שרוצה להביא ילדים לעולם, לרבות הורים יחידניים וזוגות מאותו

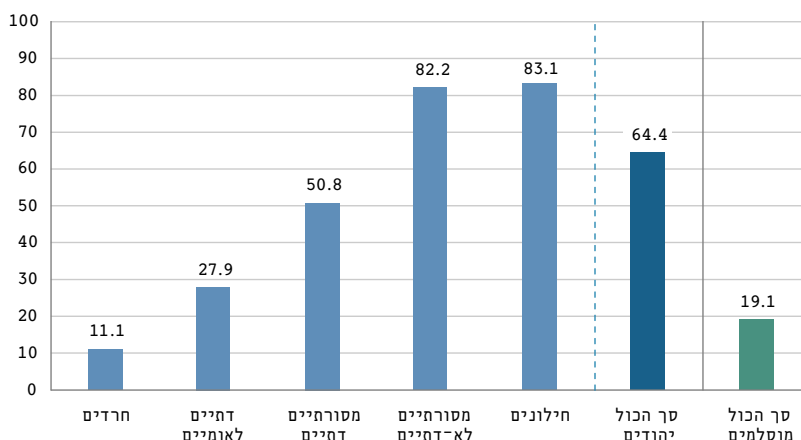
21 מפלגת נעם. (תשפ"ב, ח' בשבט). מדוע צריכים תלמידי החמ"ד להגיד מי ההורה

1 והורה 2 שלהם?.

המין (תרשים 19). התמונה העולה משלושת הניתוחים האלה דומה למדי לממצאים בנוגע לנישואים של זוגות מאותו המין. גם בשאלת טיפולי הפריזון ללסביות במימון המדינה ניכרת התנגדות רבה בקרב יהודים חרדים ובקרב מוסלמים, אולם לנושא זה יש תמיכה גבוהה בקרב יהודים שאינם דתיים וגם תמיכה לא נמוכה בקרב דתיים לאומיים ומסורתיים דתיים. לעומת ההתנגדות למימון טיפולי הפוריות לנשים לסביות, התמיכה במימון פונדקאות לזוגות מאותו המין רבה יותר בכל הקבוצות. ממצאים דומים מאוד לממצאים המופיעים בתרשימים 16 ו-17 נמצאו גם כאשר שאלנו אם המדינה צריכה לאפשר לזוגות מאותו המין לאמץ ילדים על פי אותם קריטריונים כמו זוגות הטרוסקסואליים. התמיכה של דתיים לאומיים (30% בטיפולי פוריות לנשים לסביות, 40% בטיפולים לנשים יחידניות ו-40% בפונדקאות) ושל מסורתיים דתיים (50%, 68% ו-59% בהתאמה) מעניינת במיוחד ומצביעה על חשיבותה של המשפחתיות וההורות בישראל. לשון אחר, במקרים האלה הזכות להורות וחשיבות המשפחה גוברת על תפיסות שמרניות.

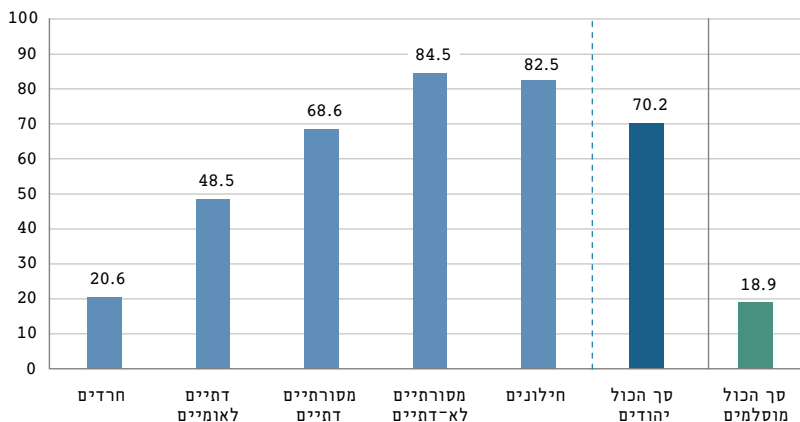
תרשים 17

שיעור הסבורים שהמדינה צריכה לממן טיפולי פוריות לנשים לסביות בזוגיות, לפי דת, ובקרב יהודים - גם לפי הגדרה דתית על הרצף חילוני-חרדים (ב-%)

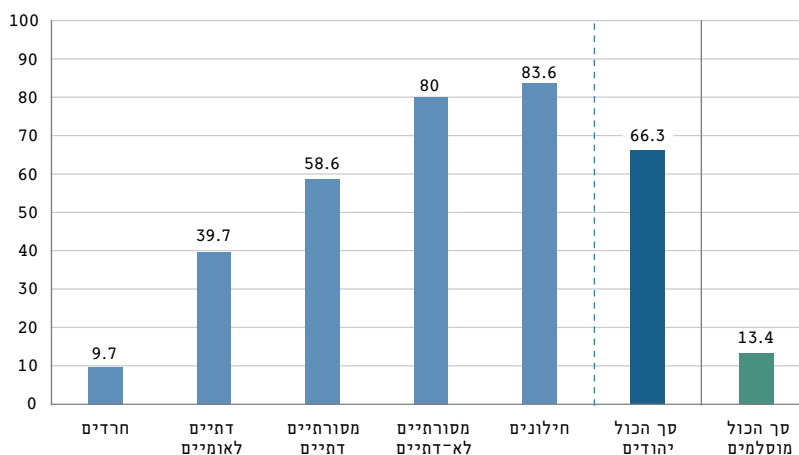
תרשים 18

שיעור ההסכמה עם הטענה שעל המדינה לספק ולממן טיפולי פוריות גם לנשים לא נשואות הרוצות להביא ילדים לעולם, לפי דת, ובקרב יהודים – גם לפי הגדרה דתית על הרצף חילוניים-חרדים (ב-%)

תרשים 19

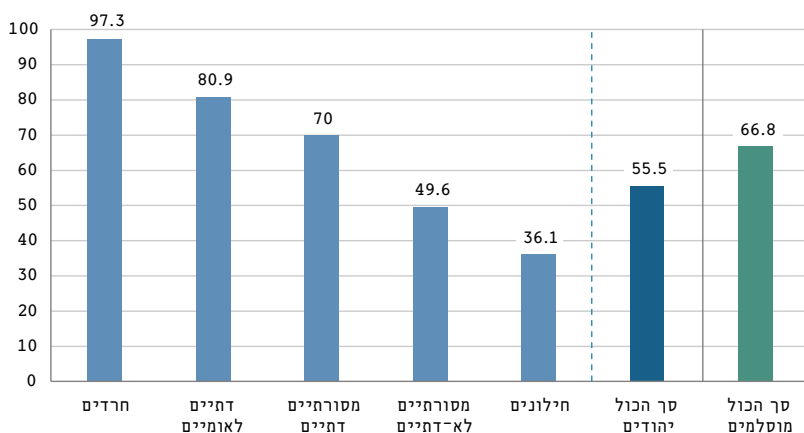
שיעור הסבורים שהמדינה צריכה לממן טיפולי פונדקאות גם לזוגות חד-מיניים ולהורים יחידניים, לפי דת, ובקרב יהודים – גם לפי הגדרה דתית על הרצף חילוניים-חרדים (ב-%)

לבסוף, ביקשנו לבחון גם את סוגיית ההורות ואת ההזדהות עם התפיסה השמרנית שילדים צריכים לגדול במסגרת משפחתית הכוללת אב ואם. שאלנו על מידת ההסכמה עם הטענה שרצוי שילדים יגדלו בתא משפחתי של הורים הנשואים כחוק (תרשים 20). רוב בציבור היהודי (כ-55%) מסכים עם הטענה הזאת, וכן רוב גדול יותר בציבור המוסלמי (67%). בקרב חרדים ודתיים לאומיים התמיכה גורפת, אבל גם בקרב חילונים 36% מסכימים עם הטענה. התא המשפחתי המסורתי, כפי שמצביעים הנתונים, הוא עדיין האופציה המועדפת. אולם, כאשר שאלנו אם הורה יחידני כשיר לגדל ילדים כמו זוג הורים (תרשים 21) ההסכמה הייתה רחבה: כ-74% בקרב יהודים, אבל רק 37% בקרב מוסלמים. כצפוי, ההסכמה הייתה גבוהה בקרב יהודים חילונים, אבל גם בקרב החרדים נמצאה הסכמה של 37%. לבסוף, שאלנו גם בדבר הורות של זוגות להט"בים, בניגוד לטענה השמרנית שילד "זקוק לאימא ואבא", רוב מכריע בציבור היהודי בישראל (75%) חושב שזוגות מאותו המין יכולים להיות הורים טובים כמו זוגות הטרוסקסואליים (תרשים 22).

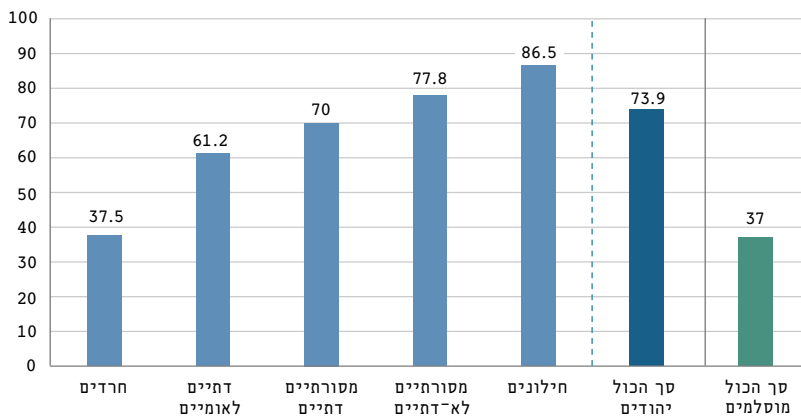
תרשים 20

שיעור הסבורים שרצוי שילדים יגדלו בתא משפחתי של הורים הנשואים כחוק, לפי דת, ובקרב יהודים - גם לפי הגדרה דתית על הרצף חילונים-חרדים (ב-%)

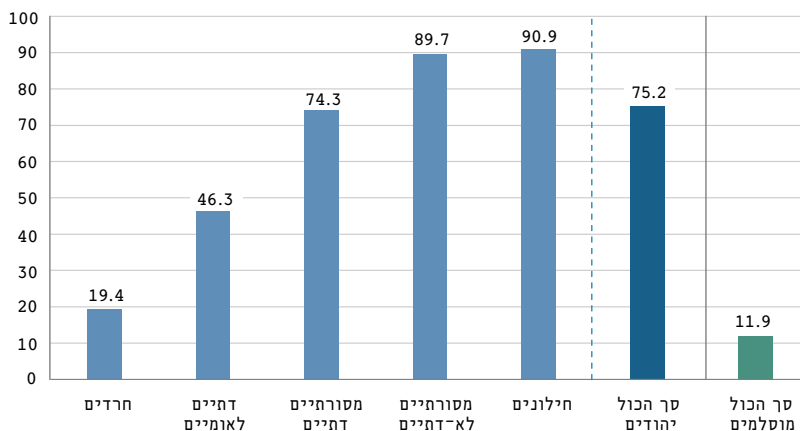
תרשים 21

שיעור הסבורים שהורה יחידני כשיר לגדל ילדים כמו זוג הורים, לפי דת, ובקרב יהודים – גם לפי הגדרה דתית על הרצף חילוני-חרדים (ב-%)

תרשים 22

שיעור הסבורים שזוגות חד-מיניים יכולים להיות הורים טובים כמו זוגות הטרוסקסואליים, לפי דת, ובקרב יהודים – גם לפי הגדרה דתית על הרצף חילוני-חרדים (ב-%)

לטענה השמרנית הנורמטיבית שמשפחות שבהן שני אבות או שתי אימהות אינן "נורמליות", הנשענת גם על תפיסות דתיות, מתלוות טענות בנוגע לטובת הילדים (הזקוקים, לשיטתם, לגדול במשפחה "נורמלית"). נוסף על כך, עולה הטענה שהרחבת הגדרת המשפחה והתמיכה בזכויות להט"בים, במיוחד בנוגע להורות, היא נחלת מיעוט המכפיף את הרוב לרצונו. הנתונים שהצגנו כאן מציינים תמונה אחרת, המצביעה על תפיסות ליברליות דווקא בנושא הזה בקרב חלקים נרחבים בציבור היהודי בישראל. המשפחתיות (familism), שבה דנו קודם, היא מושג המזוהה לעיתים קרובות עם תפיסה שמרנית של משפחה ושל חלוקת עבודה מגדרית מסורתית. אולם בישראל מוסד המשפחה ותפיסת המשפחתיות כדרך חיים נשענים לא רק על יסודות דתיים אלא גם על תפיסות לאומיות ואסטרטגיות דמוגרפיות של "רוב יהודי" שאינן בהכרח דתיות, והם שזורים אלו באלו. המשפחה בישראל היא "מוסד לאומי מובהק לפני שהוא עניינו הפרטי של האזרח [...] הוא קשור בראש ובראשונה בעובדה, שהסטאטוס האישי (נישואין-גירושין) מובנה במושגים דתיים ולא אזרחיים" (פוגל-ביז'אוי, 1999: 114). נראה אפוא שבמקרה של החברה היהודית בישראל חשיבות המשפחה והמשפחתיות, ובמיוחד תפיסת ההורות, מלווה בקבלה, מסויגת לעיתים, של זהויות מיניות ושל מבנים משפחתיים מגוונים המאפשרים הרחבה של מוסד המשפחה ומערערים, גם אם לא לכך התכוונו, על תפיסות שמרניות של ערכי משפחה.

7. התנהגות מינית

שמרנות וערכי משפחה כוללים גם תפיסות נורמטיביות של יחסים אינטימיים ודרישה או שאיפה שאלה יהיו מותנים בנישואים. גם בנושאים האלה עושה הרושם שתהליכי החילון בישראל מחלישים את הסמכות הדתית, הפורמלית והלא-פורמלית, לטובת בחירה אישית. חיים משותפים ללא נישואים, המוכרים גם במונח "זוגרות", נהפכו נפוצים יותר בישראל. הבחירה בחיים ללא נישואים עשויה להיות בחינה של חיים משותפים לפני נישואים, פתרון עבור מי שאינם יכולים להינשא, ביטוי לזהות חילונית או בחירה לחיות יחד כחלק ממערכת זוגית. רבים ממי שחיים בזוגרות בישראל נישאים בשלב מאוחר יותר של חייהם (וינרב, 2022), הוכחה נוספת לחשיבותו של מוסד

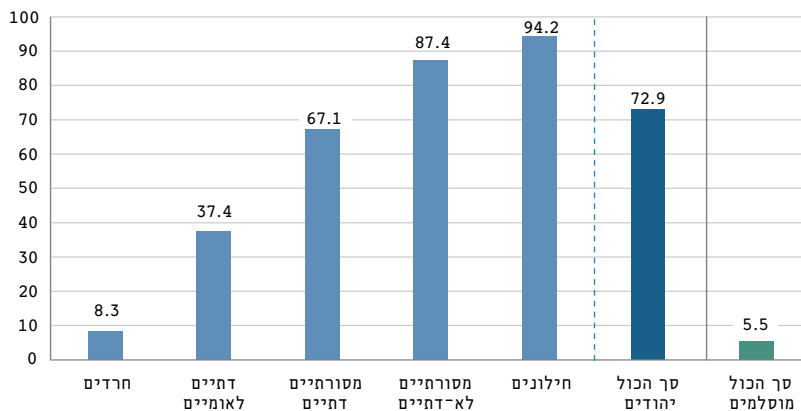
הנישואים בישראל, השומר על כוח המשיכה שלו, אך גם לחילון שלו. כבר ב-2003 מצאו גליקמן, אורן ולוין-אפשטיין כי זוגות נעשתה מקובלת יותר מבעבר, וכי 53% מהאוכלוסייה מסכימים שאין פסול בחיים משותפים בלי להינשא (גליקמן, אורן ולוין-אפשטיין, 2003).

תרשים 23 מציג את התפלגות התשובות לשאלה עד כמה מגורים משותפים של בני זוג לא נשואים מקובלים על משתתפי הסקר. בשאלה זו ניתן לראות דמיון בין יהודים חרדים לחברה המוסלמית בישראל – בשתי הקבוצות נמצאה שלילה גורפת כמעט של אפשרות זו. לעומת זאת, בעיני 40% כמעט מהדתיים הלאומיים מגורים משותפים נחשבים לגיטימיים, נתון מפתיע במיוחד, ואילו בשאר הקבוצות היהודיות, ובהן גם מסורתיות דתיות, הרוב מקבל זאת. בקרב חילונים שיעור ההתנגדות למגורים משותפים של בני זוג לא נשואים זניח ונמוך מ-5%. ובכלל, למעלה מ-70% מהיהודים בישראל אינם רואים בעיה בחיים משותפים ללא נישואים. נתונים דומים קיבלנו גם כאשר שאלנו על יחסים אינטימיים בקרב בגירים שאינם נשואים. בקרב יהודים חרדים ומוסלמים הייתה לכך התנגדות מלאה כמעט, בקרב דתיים לאומיים כ-30% ציינו שיחסים כאלה מקובלים עליהם, ואילו בשאר הקבוצות היהודיות הייתה הסכמה רבה שהדבר מקובל. כלומר, קשרים אינטימיים בין בגירים שאינם נשואים (תרשים 24) מקובלים על רוב הציבור היהודי, וכצפוי התמיכה או ההתנגדות קשורה בהגדרה הדתית.

שאלנו גם בנוגע לאמצעי מניעה, ואם הם צריכים להיות זמינים וחוקיים לבגירים. כיום גלולות למניעת הריון ניתנות לנשים מגיל 14, על פי שיקול דעת רפואי, ומ-2019 גלולות "היום שאחרי" נמכרות בבתי מרקחת ללא מרשם לנערות מגיל 14 (אליזרע, 2019). המדיניות הזאת משקפת את עמדות הציבור כפי שהיא עולה מהסקר (תרשים 25). רוב גדול של היהודים בישראל (85%) סבורים שאמצעי מניעה צריכים להיות זמינים וחוקיים לבגירים (לעומת 44% מהמוסלמים). בקרב יהודים חילונים כמעט 90% סבורים כך, אך גם בקרב חרדים כמעט 60% סבורים שכן. במקרה הזה ייתכן שמדובר באפשרות של זוגות נשואים לתכנן משפחה או בתפיסה שמדובר בעניין "חילוני", ובדיון במיניות שחרדים מעדיפים שלא לקחת בו חלק גם בשאלות סקר. אם כך, ככלל, אורח חיים שמרני, הכולל התנזרות מיחסי מין לפני הנישואים, רחוק מלהיות הנורמה בחברה היהודית בישראל.

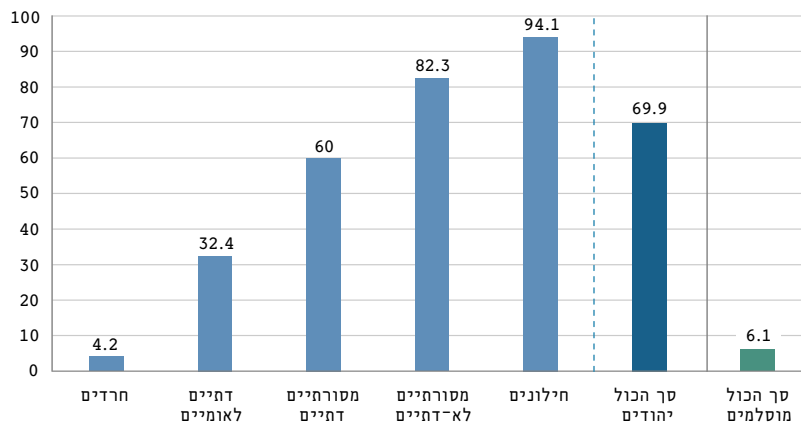
תרשים 23

שיעור ההסכמה עם מגורים משותפים של בני זוג שאינם נשואים,
לפי דת, ובקרב יהודים - גם לפי הגדרה דתית על הרצף
חילוני-חרדים (ב-%)

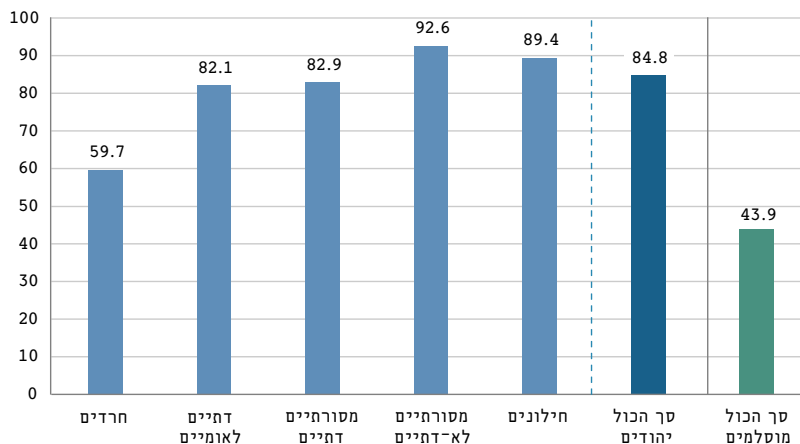
תרשים 24

שיעור ההסכמה עם קשרים אינטימיים בין בגירים שאינם נשואים,
לפי דת, ובקרב יהודים - גם לפי הגדרה דתית על הרצף
חילוני-חרדים (ב-%)

תרשים 25

שיעור המסכימים שאמצעי מניעה צריכים להיות זמינים וחוקיים לבגירים, לפי דת, ובקרב יהודים – גם לפי הגדרה דתית על הרצף חילוני-חרדים (ב-%)

8. הפלות וזכות האישה על גופה

חוקי הפלות המסדירים הפסקת הריון והתערבות המדינה בהחלטת האישה שלא לממש את הריונה נוגעים ישירות לשליטה בחייה ולהעצמתה או החלשתה. אמיר ושושי מבחינות בין חוקים האוסרים הפלות, חוקים המאפשרים הפלות ומותירים את ההחלטה בידי האישה, וחוקים "נסיבתיים" הקובעים את התנאים שבהם תותר הפסקת הריון מלאכותית (אמיר ושושי, 2008). החיבור שבין סמכויות דתיות, שראו בהפלה חטא והתערבות ברצון האל, לבין מדינות לאום, שקישרו תפיסות מוסריות דתיות עם שיקולים דמוגרפיים ופוליטיים, היתרגמו למדיניות המטילה הגבלות על הפלות במדינות רבות בעולם, שבחלקן הוסרו אחרי מאבקים פוליטיים. ההתנגדות להפלות הייתה ועודנה שכיחה יותר בקרב דתיים, וההנמקות הדתיות להתנגדות נובעות מהתפיסה שהעובר הוא יצור חי, אבל גם מטיעונים

מוסריים הקשורים בערכי משפחה ורואים בהפלות תוצאה של "הפקרות מינית" (Jelen, 2014). החוקים שאסרו על הפלות במדינות רבות בעולם הפכו את ההפלות לעבירה פלילית, ומדיניות זו אילצה נשים להפסיק הריונות במחתרת, ולסכן את חירותן, את בריאותן ואף את חייהן. מאבקים של תנועות נשים במדינות מערביות, שהחלו בשנות ה־60 של המאה ה־20, ביקשו להרחיב את הזכות להפלות, ובעיקר להותיר את ההחלטה לנשים עצמן, ואכן הביאו לליברליזציה של חוקי ההפלות, שקיבלה ביטויים מגוונים במדינות שונות. ההבדל בין המדינות היה לא רק בהעברת חירות ההחלטה לנשים, אלא גם במחויבות של המדינה למימוש החירות הזאת, קרי – הימצאות מערכת רפואית המאפשרת הפלות (Yishai, 1993).

בארצות הברית, לדוגמה, בעקבות שינויי החקיקה, נהפכו ההפלות לנושא פוליטי מעורר מחלוקת ולזירת מאבק בין שמרנים ודתיים שביקשו להגביל את הזכות להפלות (או, בחלק מהמקרים, לבטל אותה), לבין מי שביקשו להרחיב אותה ולהותיר את ההחלטה בידי הנשים עצמן. קבוצות וארגונים, לעיתים תחת הכותרת ה"זכות לחיים" (right for life או pro-life), טענו כי ההפלה היא חטא מוסרי. קבוצות אלו, שקיבלו תמיכה מכנסיות ומפוליטיקאים שמרנים, פעלו לשכנע נשים שלא להפיל, הפגינו מול מרפאות המבצעות הפלות ותמכו ביוזמות מדיניות ובחקיקה שהגבילו את ההפלות. שאלת ההפלות הפכה לדוגמה קלסית ל"פוליטיקה של המוסר" (Doan, 2014), סוגיה פוליטית שאינה קשורה לחלוקת משאבים אלא למחלוקת ערכית שאינה מאפשרת פשרה, או לחלק מ"מלחמת תרבות" החוצה את ארצות הברית לשני מחנות פוליטיים (Hunter, 1991).

כפי שנראה בהמשך, בשל הבדלים בנסיבות הדתיות והפוליטיות, בישראל, לא תפסה סוגיית ההפלות מקום מרכזי בדיון הפוליטי והציבורי. ישראל איננה רק חברה משפחתית, כפי שתואר קודם לכן, אלא גם חברה "פרו־נטיליסטית", כלומר חברה המעודדת ילודה בדרכים שונות ומגבילה הפלות כחלק מתפיסה לאומית, שבה ילודה היא חלק מרכזי במאבק הדמוגרפי בין יהודים לערבים. במשך שנים רבות נותר על כנו החוק המנדטורי שאסר על הפלות, אולם החוק לא נאכף. בשנת 1977, אחרי עבודה של ועדות מקצועיות ודיונים בכנסת, התקבל החוק הקובע כי ביצוע הפסקת הריון מותנה באישור של ועדה להפסקת הריון, ואישור כזה צריך להתבסס על אחת מארבע עילות: (א) גיל

האישה (מתחת לגיל 18 או מעל גיל 40), (ב) ההיריון נובע מיחסים האסורים על פי החוק הפלילי (אונס או גילוי עריות), (ג) הוולד עלול להיות בעל פגם גופני או נפשי, (ד) המשך ההיריון עלול לסכן את חיי האישה או לגרום לה נזק גופני או נפשי. סעיף נוסף של החוק, הסעיף ה"סוציאלי", שקבע כי הפלה תותר גם במקרים של מצוקה כלכלית, בוטל בשל לחצן של המפלגות החרדיות (טהון אשכנזי, 2023). בוועדות להפסקת היריון – הפועלות בבתי חולים ציבוריים ובמוסדות רפואיים פרטיים שהוכרו על ידי משרד הבריאות – מכהנים שני רופאים או רופאות ועובדת סוציאלית או עובד סוציאלי, ונדרש שתהיה בוועדה לפחות אישה אחת. הוועדות מאשרות את רובן המוחלט של הבקשות, כ-99% (אבגר, 2022). בשנת 2022 אושרה בישראל רפורמה בחוק ההפלות המאפשרת הפלה תרופתית בקופות החולים, מבטלת את החובה להופיע פיזית לפני ועדה להפסקת היריון ומסירה מהבקשה לבצע הפלה שאלות הנחשבות משפילות וארכאיות (שפר, להב"ר והשילוני-דולב, 2025).

מאז נחקק החוק הדיון הפוליטי בסוגיית ההפלות דל יחסית, וגם ניסיונם של החרדים לפוליטיזציה של הנושא לא צלח (אמיר, 2015). במציאות שבה רובן המכריע של ההפלות מאושרות, קל לכאורה להסביר את העניין הפוליטי המועט בסוגיה, בהשוואה לארצות הברית, לדוגמה. אולם נשים שלא עמדו בקריטריונים המאפשרים הפלה נאלצות למצוא דרכים חלופיות, להפיל הפלות פרטיות או לשקר:

בהעדר פתרון חוקי למצבן, נשים רבות נאלצות לשקר בוועדות על מנת להיכנס בגדרן של העילות המנויות בחוק כמצדיקות הפלה, ובפרט נשים נשואות הנאלצות להצהיר בפני הוועדות כי נכנסו להריון מחוץ לנישואים כדי לקבל את האישור המיוחל. מלבד העובדה כי נשים אלה הופכות בעל כורחן לעברייניות, ההצהרה השקרית על הריון מחוץ לנישואין פוגעת קשות בכבוד האדם שלהן ואף עלולה לסכן בעתיד בחיוב גט ושלילת מזונות בביה"ד הרבני. לצד פתרון זה, נשים רבות, ככל הנראה פונות לשוק שחור של הפלות בלתי חוקיות (לפי אחת ההערכות כמחצית מההפלות בישראל אינן חוקיות) (שדולת הנשים, 2016).

בעדויות שנאספו תיארו נשים את הצורך להתייצב מול ועדות כדי לקבל אישור להפלה כהליך פוגעני ומשפיל הדוחק בנשים שלא לומר את האמת אם מציאות חייהן אינה תואמת את הקריטריונים שקבע החוק (טהון אשכנזי, 2023). מציאות זו הביאה לדרישה לצמצם את הפיקוח של המדינה ולאפשר לנשים להחליט בעצמן. בתגובה ליוזמה של חברי כנסת להוסיף לוועדות הפסקת ההיריון אנשי דת, כתבה שדולת הנשים:

הוועדה להפסקות הריון הן מוסד ארכאי שאינו תואם את עקרונות האוטונומיה הגופנית והשוויון כפי שנגזרים מחוק יסוד כבוד האדם וחירותו. העובדה שבשנת 2017 נשים בישראל נאלצות להתייצב בפני וועדה המורכבת מזרים גמורים להם נתון הכוח להחליט מה ייעשה בגופן אינה עולה בקנה אחד עם עקרונות של כבוד האדם, על כן יש לבטל את מוסד הוועדות. ההחלטה בנוגע להפסקת ההיריון צריכה להיוותר בידי האישה בליווי צוות רפואי המוכר לה ומתאים עבורה (שדולת הנשים, 2016).

העמדה ההלכתית היהודית, להבדיל מהעמדה הנוצרית, קובעת שהעובר אינו בעל זכות לחיים אלא בעל זכות להיוולד, ושלחיי האם עדיפות על חיי העובר אם הוא מסכן אותה. לפיכך, לצד עמדה המעודדת ילודה, ההלכה היהודית מתירה הפלות בנסיבות מסוימות, ובניגוד לתפיסות המקובלות בנצרות – הפלה איננה רצח (שפר, להבדיל והשילוני-דולב, 2025). הבדל זה מביא גם לפער בתפיסת נושא ההפלות בישראל לעומת התפיסה במדינות נוצריות באירופה ובצפון אמריקה. פוליטיקאים ישראלים חרדים ודתיים הסתפקו בביטול סעיף 5 בחוק ההפלות, ואת ההתנגדות להפלות הובילה "אגודת אפרת", שנרשמה ב־1982, ואחריה גם עמותת "בעד החיים" ו"מרכז לילך". אגודת אפרת החלה לפעול כבר בשנות ה־60 לעודד נשים יהודיות ללדת, כדי, לתפיסת מקימיה, לשקם את העם היהודי אחרי השואה. אפרת העניקה תמיכה כלכלית לנשים הרות ששקלו להפסיק את ההריון כדי לשכנע אותן שלא לעשות הפלה, ועסקה גם בהסברה נגד הפלות. האגודה זכתה לתמיכה ממוסדות המדינה, ובכלל זה גם מהמרכז לדמוגרפיה שפעל בשנים 1968–2003 לעידוד הילודה, ואימצה את עמדתו לפעול למניעת הפלות "מיותרות", כלומר כאלה הנובעות מקשיים כלכליים או אחרים (שם). קמפיין חוצות

ותשדירים של אגודת אפרת בשנים 2010-2011, שבהם נאמר ונכתב "הצער והחרטה על ההפלה שעשיתי מלווים אותי יום-יום", עוררו מחאה ודרישה להסירם. רשות השידור והרשות השנייה הסירו את התשדירים אחרי פניות לבית המשפט. ב-2022 ערכה אפרת קמפיין נוסף, בין השאר בשלטי פרסום באוטובוסים, שבו לצד תמונות של תינוקות נכתב "יום אחד הוא יקבל סיכת לוחם" או "יום אחד היא תהיה מהנדסת" (שם).

ארגון אחר, עמותת "בעד חיים" ושלוחותיה, ו"מרכזי לילך" שהיא מפעילה, אימץ אסטרטגיה דומה לארגוני המתנגדים להפלות בארצות הברית, ומקבל מימון גם מחו"ל, מארגונים נוצריים. מטרותיה של העמותה הרשומה "בעד החיים" הן: "להגן על האם ועל העובר, ולפעול להגדלת השמירה על חיי תינוקות טרם לידתם. העלאת המודעות הציבורית להשלכות המוסריות והרפואיות של הפלות מלאכותיות. הצעה ואספקת עזרה מעשית לאמהות במצוקה באמצעות גופי העמותה"²². בקמפיין פרסומי בשנת 2021 הועלו מודעות של מרכזי לילך בשלטי ענק ובהן תמונת עובר והכתרת "זו לא עובר, זאת נופר" (לנק ומחולה, 2021).

את השיח והאסטרטגיה שאימצה אגודת אפרת אפשר לכוונת "פמיניזם שמרני", והשינויים בהם דומים להתפתחויות בארצות הברית – משיח המבוסס על נימוק דתי, לאומי ומעודד ילודה, עברה אפרת לשיח על חופש בחירה ו"הסכמה מדעת". הדגש הועבר מ"עידוד ילודה" או הגבלת הפלות ל"מתן ייעוץ וסיוע לנשים הרות במצוקה". באתר האינטרנט הם מסבירים: "אגודת 'אפרת' היא אגודה פמיניסטית-ליברלית הדוגלת בזכות האישה על גופה. האגודה מציעה מידע מקצועי, חוות דעת רפואית נוספת, תמיכה נפשית וסיוע כלכלי לנשים הרות במצוקה, שנקלעו להיריון לא מתוכנן"²³. להבדיל מארגונים דומים בארצות הברית המתנגדים להפלות, אפרת אינה עוסקת בניסיונות להגבילן בחקיקה. חגי גולדשמידט, מנכ"ל אגודת אפרת, מכנה את החוק למניעת הפלות "מיותר" ומתנגד גם לטיעון שהפלות הן "רצח".

22 עמותת **בעד חיים – אגודה למען הגנת האישה והעובר (ע"ר)** באתר גייזסטאר.

23 דף הבית של אתר **אגודת אפרת**.

העזרה שלנו היא באמת ארוכת טווח היום, היא אחרת לגמרי, היא לא מתמקדת רק בנושא של מה שקראתם, הפלות, אנחנו כבר לא רק שם [...] המטרה שלנו להעצים את האישה, שנכון, בגלל ההיריון, היא הגיעה למצב כלכלי קשה, אבל אם את רצית את ההיריון הזה והבעיה שלך היא באמת רק כלכלית, אני שם בשבילך לטווח ארוך [...] אני לא בעד הפלות, אבל אם החלטת לעשות הפלה זו החלטה שלך [...] עוד פעם, אני בעד חיים, אני לא אשקר, אני אומר במפורש, זה המטרה של הארגון. המטרה של הארגון להציע פתרונות למי שתקועה, אבל עד גבול מסוים, משם אז זה ההחלטה שלה. את רוצה, תעזרי בי, את לא רוצה, אל תעזרי בי [...] אני פה לרשותך. ההחלטה היא שלך חד-משמעית, לא בלחץ, לא לנפנף ברצח או לא יודע מה. זה לא יהיה פה לעולם (חגי גולדשמידט, ריאיון, 10.12.2024).

השינוי שעברה אגודת אפרת ובחירת האסטרטגיה החדשה, לתפיסתו, מבטא את הצורך להתמודד עם שינוי המציאות:

אני באמת חושב שאנחנו נמצאים בעולם אחר היום, נשים הן חכמות מספיק, ותקבלנה החלטה בעצמן מה הן רוצות, מה הן רוצות לעשות. ואני חושב באמת שזה יותר נכון להיות ארגון סיוע מאשר ארגון פונדמנטליסטי, תסלח לי. כן, כאילו, בוא, אנחנו לא בשאלה, אנחנו לא שם, אנחנו לא בעולם הזה כבר, אנחנו כבר לא בשנות 2000, זה כבר שנות 2024, זה כבר לא שנות 2000 אפילו, כבר, זה כי התקדמנו, העולם משתנה (גולדשמידט, שם).

החלטת בית המשפט בארצות הברית לבטל את פסיקת רו נגד וייד (Roe v. Wade)²⁴, והדיון הפוליטי בישראל סביב הרפורמה/הפיכה משטרית השפיעו גם הם על הדיון בסוגיית ההפלות. מצד אחד, חלק ממתנגדי ההפלות בישראל (מפלגות וארגונים) אימצו את השיח האמריקאי, שלפיו העובר הוא

²⁴ Roe v. Wade, 410 U.S. 113 (1973). פסיקת בית המשפט העליון קבעה שהפלה היא זכות חוקתית ומנעה ממדינות לאסור על הפלות.

אדם בעל זכויות, ואת התפיסה שהפלות הן "רצח", החמורים יותר מהעמדות ההלכתיות המוכרות. מצד שני, היו מי שביקשו או דרשו לקדם רפורמות שיתירו הפלות במינימום של התערבות בירוקרטית (פרנקל, 2023). ביוני 2022 אישרה ועדת העבודה והרווחה של הכנסת תקנות שהציע שר הבריאות דאז, ניצן הורוביץ. התקנות החדשות כללו אפשרות להפלה תרופתית ללא אשפוז, שינוי בטפסים לבקשה להפסקת היריון, וביטול החובה להתייצב בפני הוועדה להפסקת היריון. הורוביץ הסביר את הסיבות לשינוי, ואת מגבלותיו:

הבחירה בסופו של דבר, הבחירה והמילה האחרונה אם לבצע הפלה, היא בידי האישה. זאת עמדתי הפשוטה, וזה העיקרון שמוביל אותי. אני רוצה כאן להגיד ולהסביר לחברי הכנסת, אנחנו לא מתקנים כאן את חוק העונשין. זה לא שינוי חקיקה. חוק העונשין במדינת ישראל – אני אומר לצערי, אבל זה המצב – מחייב ועדה, והוועדות ממשיכות, כי הן קבועות בחוק, עם כל העילות שקבועות בחוק. אנחנו כאן מדברים על תקנות לחוק, והתקנות נועדו להסדיר. יש כבר תקנות קיימות. אנחנו מעדכנים אותן כדי להתאים אותן לזמן החדש (ועדת העבודה והרווחה, 2022).

חבר הכנסת משה גפני מיהדות התורה הסתייג מהדיון בוועדה שהתקיים לקראת פיזור הכנסת וביקש להדגיש את המחלוקת סביב ההפלות:

לגופו של עניין, יש ויכוח גדול, ויכוח שמתנהל בחברה הישראלית והוא לא דבר חדש. יש פה עניין שהאישה רוצה להתנהג כמו שהיא רוצה להתנהג, ומצד שני מדובר בעובר בר חיים שהיא מפילה, והסיפור לא קל ערך כזה שאפשר להגיד: אנחנו בעד זכות האישה על גופה, כאילו אין עוד נושאים. זה ויכוח ודיון שיש להם עוד השלכות גם על התקנות. זה היה צריך להיות תוך כדי דיון על החוק עצמו, וזה היה צריך להיות ויכוח שמתנהל כאן בכנסת בין הגישות השונות (שם).

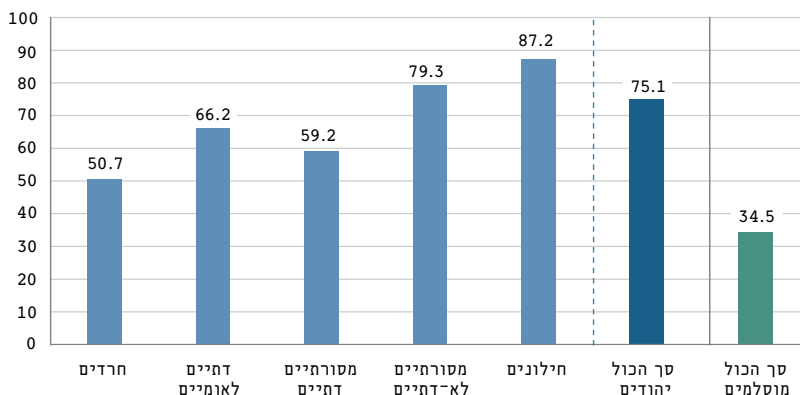
חבר הכנסת בצלאל סמוטריץ' מהציונות הדתית היה נחרץ יותר וכתב בחשבון הטוויטר שלו:

משלב מסוים בהריון הפלה היא רצח [...] בחסות בנט ושקד
ניצן הורוביץ מקדם רישיון לרצח עוברים [...] זה עוד שלב
בכרסום של הממשלה הזו בערכים היהודים של המדינה
היהודית, הפעם בתחום קדושת החיים (גוטליב, 2021).

הדיון הציבורי בישראל, למרות העמדות הנחרצות שהתעוררו בשנים האחרונות, נותר מוגבל בהיקפו, וסוגיית ההפלות אינה מעוררת מחלוקות רחבות, כפי שמעיד גם הסקר שערכנו. מנתוני הסקר ניתן להתרשם שהרצון להגביל הפלות בחוק אינו זוכה לתמיכה רחבה בישראל (תרשים 26). גם בקרב חרדים מעט למעלה מ־50% מאמינים שהפלות בשלבים הראשונים של ההריון צריכות להיות חוקיות. בקרב דתיים לאומיים ומסורתיים דתיים שיעור התמיכה הוא כבר למעלה מ־60%, ובקרב כלל הציבור היהודי – 76%. התפיסה האסלאמית בנוגע להפלות דומה לתפיסה היהודית – היא מתירה הפלות אם מדובר בצורך רפואי, אך מגבילה אותן בנסיבות אחרות. גם כאן, הציבור המוסלמי שמרן יותר ורובו (66%) מתנגד להפלות. בשאלה אם הפלה צריכה להיות באישור ועדה (תרשים 27) המחלוקת רחבה יותר – תמיכה בקרב חרדים ודתיים והתנגדות, כלומר תמיכה בזכות האישה לבחור, בקרב מסורתיים לא־דתיים וחילונים. בכלל הציבור היהודי נמצאה מעט יותר תמיכה בהפקדת ההחלטה בידי האישה ההרה (49%) לעומת התניית באישור ועדה או התנגדות להפלה (46%). המשכנו ושאלנו (תרשים 28) אם רצוי שבועדה המאשרת הפלות יהיה איש דת. לעומת התמיכה הגבוהה בכך בקרב חרדים ודתיים לאומיים (83% ו־72%), נמצאה תמיכה מועטה בכך בקרב שאר הקבוצות – רק 30% מכלל הציבור היהודי בישראל ו־50% מהמוסלמים חושבים שאיש דת צריך להשתתף בדיוני הוועד המאשרת הפלות.

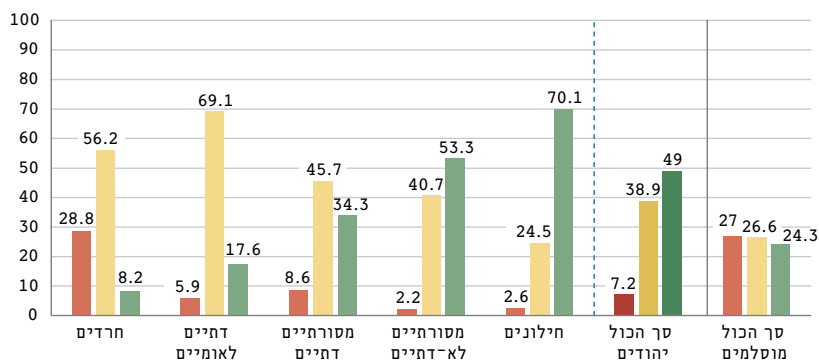
תרשים 26

שיעור המסכימים שהפלות בשלבים הראשונים של ההיריון צריכות להיות חוקיות בכל המקרים או ברובם, לפי דת, ובקרב יהודים – גם לפי הגדרה דתית על הרצף חילוני-חרדים (ב-%)

תרשים 27

היחס לביצוע הפלה באישור ועדה בתחילת ההיריון, לפי דת, ובקרב יהודים – גם לפי הגדרה דתית על הרצף חילוני-חרדים (ב-%)

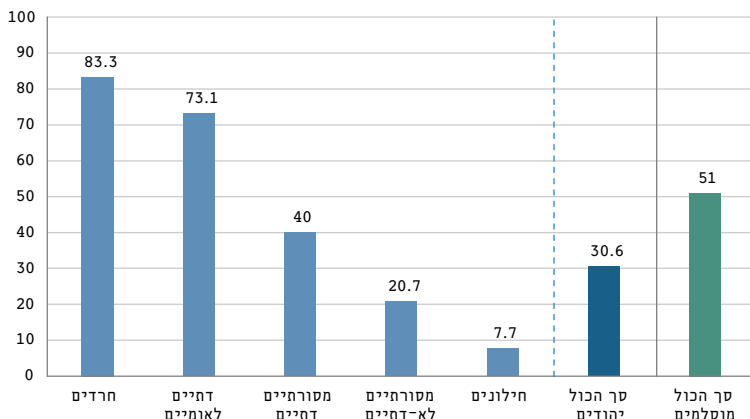

■ לא ראויה, כי אין להחליט ביצוע הפלה בשום מצב
 ■ ראויה, אבל חשוב לוודא שההפלה נעשית מסיבות מוצדקות
 ■ לא ראויה, ההחלטה על ביצוע הפלה צריכה להיות של האישה ההרה בלבד

הערה: הקטגוריה "לא יודע/ת" אינה מוצגת בתרשים אך נכללת בחישוב האחוזים.

תרשים 28

שיעור התמיכה בהשתתפות איש דת בדינוי הוועדה המאשרת הפלות, לפי דת, ובקרב יהודים - גם לפי הגדרה דתית על הרצף חילוני-חרדים (ב-%)

ההתנגדות להפלות היא חלק מהמאבק על ערכי המשפחה, ושלא במפתיע קשורה בעמדות שמרניות אחרות, כמו התנגדות למין מחוץ לנישואים, יותר מלעמדות בשאלת הזכות לחיים (Jelen, 2014). בארצות הברית, כ-63% מהציבור סבורים שהפלות צריכות להיות חוקיות בכל המקרים או ברובם, לעומת 36% הסבורים שהפלות צריכות להיות לא חוקיות בכל המקרים או ברובם, והתמיכה וההתנגדות קשורות ברמת דתיות ובהשתייכות הפוליטית (מכון PEW, 2026). בישראל, בקרב הציבור היהודי, התמיכה בזכות להפלות בשלבים הראשונים של ההיריון, עמדה הנתמכת במקרים מסוימים גם בהלכה, רחבה יותר - 75%. עם זאת, יש מחלוקת בנוגע לסמכותה ולזכותה של האישה להכריע. התמיכה בהפלות בלי פיקוח של ועדה, כלומר ללא מעורבות המדינה, קטנה יותר, ובכל זאת, רוב הציבור תומך בביטולה של הוועדה המפקחת. רוב גדול יותר מתנגד להשתתפות איש דת בוועדה (כיום חברים בה שני רופאים/ות ועובד/ת סוציאלי/ת). גם בנושא זה הציבור המוסלמי שמרן יותר. הציבור היהודי בישראל תומך בזכותן של נשים הרות להכריע בשאלת המשך ההיריון ומסתייג מהכפפת ההחלטה לסמכות דתית.

מסקנות

משפחתיות והורות הן ערכים מרכזיים בחברה הישראלית וחלק ממה שנחשב למסלול חיים נורמטיבי. אולם, ובניגוד למצופה, משפחתיות והורות בישראל אינן חופפות בהכרח את השמרנות המוכרת ממקומות אחרים בעולם, גם אם גורמים שמרניים-דתיים בישראל שואבים מהם השראה. המשפחתיות וההורות בישראל הן לא רק בחירה אישית או הגשמה עצמית מקובלת, אלא גם חובה קולקטיבית וחלק מתפיסת אזרחות רפובליקנית הקשורה במאבק לאומי ודמוגרפי. אומנם עמדות אלו מתכתבות עם שמרנות המוכרת ממקומות אחרים בעולם, אבל בה בעת הן גם מרחיבות את הגדרות המשפחה ואת הזכות להורות גם למי שאינם עומדים בהגדרות המקובלות של משפחה נורמטיבית. המספרים הגדלים בשנים האחרונות של משפחות חד-מיניות, ההכרה בזכויות של נשים להיות אימהות גם ללא נישואים, או בזכותם של זוגות גברים לאמץ ילדים, כפי שמראה מחקר זה, זוכים לתמיכה ציבורית נרחבת, גם בקרב קבוצות יהודיות מסורתיות. לעומת החברה היהודית בישראל, שבה עמדות ליברליות בנושאי המשפחה והמיניות הן נחלת הרוב, החברה המוסלמית בישראל שמרנית הרבה יותר ודבקה בערכי המשפחה המסורתיים.

מוסד הנישואים נותר מרכזי בחברה הישראלית, בקרב יהודים ומוסלמים, ורוב מכריע דוחה את הטענה שמדובר במוסד אנכרוניסטי שעבר זמנו. אולם, בקרב יהודים ישראלים התמיכה במוסד הנישואים איננה בהכרח תמיכה בהמשך מתכונתו הנוכחית הכפופה לסמכותן של היהדות האורתודוקסית ושל הרבנות הראשית. רוב הציבור היהודי תומך בהנהגת נישואים אזרחיים בישראל ובמתן אפשרות ללהט"בים להינשא. כמו במקומות אחרים בעולם, גם בישראל אחוזי הגירושים בעלייה, שינוי הקשור גם הוא בתפיסה שהנישואים אינם תכנית דתי או חברתי שאינו ניתן לפירוק אלא מערכת יחסים שהמשך קיומה תלוי ברצונם של שני בני הזוג. ובהתאמה, נמצאה גם התנגדות בקרב יהודים בישראל לסמכות הדתית האורתודוקסית ולמונופול שלה על הליכי הגירוש, הנתפסים כנוקשים מדי ופוגעים בזכויות הפרט.

עמדות כלפי להט"בים בחברה היהודית בישראל מצביעות על תפיסות ליברליות בחלקים נרחבים ממנה. אומנם האלימות כלפי להט"בים לא נעלמה, ואולי אף התגברה, והשוויון איננו מלא, אבל בחברה היהודית ישראלית ככלל ניכרת קבלה של להט"בים והכרה בזכויותיהם, וגם בנושא הזה החברה

המוסלמית שמרנית הרבה יותר. הביטוי המובהק ביותר לעמדות הליברליות הוא בהכרה בזכויות של להט"בים למשפחה. הרוב היהודי בישראל תומך בזכותם של להט"בים להיות הורים – דרך טיפולי הפריה, פונדקאות או אימוץ – וכך, גם אם המשפחה המסורתית נותרת האופציה המועדפת, נדחיית בפועל הטענה השמרנית שילדים צריכים לגדול במשפחה שיש בה אב ואם ביולוגיים. תפיסת המשפחתיות בישראל בקרב יהודים נוטה אפוא לראות בהורות הגשמה עצמית שיש לאפשר לכולן וכולם, מאימהות יחידניות ועד זוגות בני אותו המין, ומי מהם שמאמצים דפוסי משפחה והורות הומו־נורמטיבית גם מתקבלים בקלות רבה יותר בחברה היהודית בישראל.

הליברליזם בחברה היהודית בישראל מקבל ביטוי גם בתפיסות כלפי מיניות והתנהגות מינית, הרחוקות מתפיסות דתיות־שמרניות. עבור רוב הציבור היהודי בישראל חיים משותפים ללא נישואים או יחסים אינטימיים בין בגירים שאינם נשואים אינם מעוררים התנגדות. הציבור היהודי בישראל תומך בהספקת אמצעי מניעה לבגירים, וגם במתן אפשרויות להפלה לנשים המעוניינות בכך, ללא פיקוח דתי. גם בשאלות האלה ניכר פער נרחב בין הליברליזם של החברה היהודית לבין השמרנות של החברה המוסלמית. החברה המוסלמית בישראל, בתפיסות ערכי המשפחה שלה, מראה דפוסיים שמרניים דומים לחברה החרדית ולחברה הדתית־לאומית היהודית – בהתנגדות להכרה בזוגות חד־מיניים, למשפחות שאינן מורכבות מגבר ואישה ולהתנהגויות מיניות הנחשבות מתירניות.

עם זאת, כאשר מדברים על "ליברליזם" בישראל יש לסייג את המושג. הליברליזם בחברה היהודית הוא בעיקרו פנים־קהילתי ונוגע לשאלות של סמכות הדת על מה שנחשב חיי הפרט והמרחב הציבורי. בנושאים אחרים, כמו זכויות אדם ואזרח, היחס למיעוטים ותפיסות בדבר ערכים דמוקרטיים, החברה הישראלית אינה מראה מגמות דומות. כך, ההתקבלות ההולכת וגוברת של להט"בים בחברה הישראלית קשורה למה שכינינו קודם "הומו־נורמטיביות", כלומר ליכולתם ובחירתם של להט"בים ישראלים יהודים לאמץ דפוסי חיים התואמים את ערכי הרוב – שירות צבאי, עבודה ומשפחתיות. משפחתיות והורות להט"בית, כמו משפחתיותם של אחרים שאינם חיים במסגרות נישואים "רגילות", דומות ואף זהות להורות ולמשפחתיות המקובלות, ולפיכך מאפשרות את הקבלה. עם זאת, קבוצות שמרניות רואות

בדפוס החיים "הלא־רגילים" האלה איום על "ערכי משפחה" ולפיכך פוסלת את הלגיטימציה הניתנת להם ונאבקות כנגד התהליכים שתוארו כאן.

העמדות השמרניות בישראל, עמדותיהם של מי שסבורים שהמשפחה המסורתית היא אבן יסוד בחברה ובמדינה, ומנגד רואים בזהויות מיניות ובמשפחות לא מסורתיות איום או סטייה שנדרש להיאבק בהן, הן נחלת מיעוט. הטענות השמרניות שההכרה בזכויות של משפחות שאינן נורמטיביות מערערת את ביטחונה וקיומה של המדינה היהודית, ושמשפחה "נורמלית" היא אב, אם וילדים, עומדות לא רק מול מציאות שבה משפחות אחרות נעשות נורמטיביות, אלא גם מול תמיכה רחבה בזכות של כולם וכולן למשפחה. כך, גם אם רבים בחברה היהודית־ישראלית אינם מגדירים את עצמם "חילונים", דפוס ההתנהגות שלהם או העמדות שלהם בנוגע לשאלות של משפחה, ילודה והתנהגות מינית מעידות שתהליכי חילון, במובן של היחלשות הסמכות הדתית, ותהליכי האינדיבידואליזציה השפיעו גם עליהם.

רשימת המקורות

אבגר, עידו (2022, יולי). [הפסקות היריון בעולם](#). מרכז המחקר והמידע של הכנסת.

אבגר, עידו (2024, אפריל). [נחונים על סרבנות גט ועל עגינות](#). מרכז המחקר והמידע של הכנסת.

אדמקר, יקי וירקצי, דנה (2018, 22 בינואר). [ח"כ יוגב נגד פונדקאות ללהט"בים: "לא צריך להוביל סטיות בעולם"](#). וואלה.

אזולאי, מורן ואלון, אמיר (2018, 16 ביולי). [נחניהו בהתבטאות נדירה: תומך בפונדקאות לבני זוג מאותו מין](#). ynet.

אטינגר, אמיר (2023, 22 בפברואר). [בניגוד לעמדת הקואליציה: אמיר אוכנה הצביע בעד הצעת חוק אימוץ ילדים לזוגות חד-מיניים](#). ישראל היום.

אלוני, שולמית (2007). המעמד האישי בישראל. בתוך: ירמיהו יובל (עורך), [זמן יהודי חדש](#) (עמ' 437-442). כתר.

אליזרע, רותם (2019, 6 בפברואר). [מהיום: גלולות היום שאחרי יימכרו ללא מרשם - לנערות מגיל 14](#). ynet.

אמיר, דלילה (2015). [הפלות כסוגיה מושתקת בישראל](#). רסלינג.

אמיר, דלילה ושושי, ניבה (2008). פמיניזם והעצמת נשים בישראל: מדיניות ההפלות כמקרה בוחן. [העצמה במשפט](#). הפקולטה למשפטים, אוניברסיטת תל אביב.

בלומברג, אילנה מ' (2023, 24 באוגוסט). "אינך חייב לתת לה גט": ההשפלה שעוברת אישה שמתגרשת ברבנות. הארץ.

בלומנטל, איתי ואלון, אמיר (2018, 23 ביולי). כ־80 אלף הפגינו בכיכר רבין במחאת הלהט"ב: "מהפכה של ממש". ynet.

בן-פורת, גיא (2016). הלכה למעשה: חילוננו של המרחב הציבורי בישראל. פרדס.

בנימין, אורלי (2019). חשיבותו של מוסד המשפחה השמרני לפרויקט הניאו-ליברלי. הזמן הזה.

גבאי, גל (2025, 7 בינואר). לראשונה בישראל, משפחה חד-מינית אימצה ילד באופן רשמי. הארץ.

גוטליב, יהונתן (2021, 1 בדצמבר). סמוטריץ': ניצן הורוביץ מקדם רישיון לרצח עוברים – בחסות בנט ושקד. ערוץ 7.

גולדין, סיגל (2007). טכנולוגיות של אושר: ניהול פריון במדינת רווחה פרו-נטליסטית. בתוך יוסי יונה ואריאנה קמפ (עורכים), **פערי אזרחות: הגירה, פוריות וזהות** (עמ' 165–204). מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד.

גיל עד, הדר (2023, 23 ביולי). דרך הרבנות: כך דורסת הממשלה את זכויות הנשים בישראל. ynet.

גליקמן, אניה, אורן, ענת ולוין-אפשטיין, נח (2003). **מוסד הנישואין בישראל בפתחה של המאה ה-21**. דעות בעם, 7, 1–8.

גרוס, אייל (2016). הפוליטיקה של זכויות להט"ב: בין (הומו) נורמטיביות ו(הומו)לאומיות. בתוך אייל גרוס, עמליה זיו ורז יוסף (עורכים), **סקס אחר: מבחר מאמרים בלימודים להט"ביים וקוויריים ישראלים** (עמ' 183–248). רסלינג.

גרינווד, חנן ודביר (דבול), נועם (2019, 13 בפברואר). **שלטי ענק בכניסה לייס: "משפחה היא אבא ואמא"**. ישראל היום.

דון-יחיא, אליעזר (1996). הפוליטיקה של ההסדרה: יישוב סכסוכים בנושאי דת בישראל. מחקרי פלורסהיימר למחקרי מדיניות.

האגודה לזכויות האזרח. (2006, 21 בנובמבר). בג"ץ: לרשום כנשואים בני זוג מאותו המין שנישאו בחו"ל.

האגודה למען הלהט"ב בישראל. (2025). דו"ח מצב הלהט"בופוביה בישראל 2025.

הרמן, תמר, ענבי, אור וקפלן, ירון (2023). שותפות בעירבון מוגבל: יהודים וערבים, ישראל 2023. המכון הישראלי לדמוקרטיה.

וינרב, אלכס (2022). מגמות עכשוויות בנישואים וגירושים בישראל. מכון טאוב.

ועדת העבודה והרווחה, הכנסת ה-24 (2022, 27 ביוני). פרוטוקול ישיבה מס' 151: הצעת תקנות העונשין (הפסקה הריון) (תיקון), התשפ"ב-2022.

טהון אשכנזי, ענת (2023). הסדרה משפטית של הפסקת הריון בישראל. קריאות ישראליות, 3, 36-45.

יוסף, רז (2024). הומולאומיות, אי-הזדהות ופרפורמטיביות קוורית. קריאות ישראליות, 5, 301-326.

כהן, אשר וזיסר, ברוך (2003). מהשלמה להשלמה: השעס הדתי-חילוני בפתח המאה העשרים ואחת. שוקן.

לנק, מרגלית ומחולה, לינה (2021, 26 בספטמבר). איך למשטר נשים: עד מתי נסבול שלטים כאלה בעיר שלנו? Time Out.

מבקר המדינה. (2023). השמח ילדים בסיכון בפנימיות, באומנה ובאימוץ [דוח]. משרד מבקר המדינה.

מבקר המדינה. (2024). הפריה חוץ-גופית בישראל - היבטי הסדרה ופיקוח [דוח]. משרד מבקר המדינה.

מורג, גלעד (2023, 28 בדצמבר). [העליון בהחלטה דרמטית, פה אחד: גם לפי החוק – בני זוג מאותו מין כשירים לאמץ ילדים. ynet.](#)

מורג, גלעד, אלבז-אלוש, קורין וינקו, אדיר (2023, 27 ביולי). [שר הרווחה נגד אימוץ ע"י להט"ב: "טובת הילד"; היועמ"שית: לא חייבים חקיקה. ynet.](#)

מילר, מרדכי (2020). כבר לא מבדילים בין ישראל לגויים: מלחמתו של הרב צבי ישראל טאו בהשפעות זרות. [ראשית, ח \(תשפ"א\), 80–112.](#)

מכון Pew. (2026, 12 ביוני). [סקר עמדות הציבור בעניין הפלות.](#)

מעוז, אבי (2021, 27 ביוני). [מה הם ערכי היסוד של מדינת ישראל \[נאום בכנסת\].](#)

מפלגת נעם. (תש"פ). [מפלגת נעם, נעים להכיר.](#)

מרסיאנו, אילן (2006, 21 בנובמבר). [השר יצחק כהן: בג"ץ עקר את המזוזה האחרונה. ynet.](#)

נחשוני, קובי (2022, 30 באוקטובר). [הציונות הדתית ועוצמה יהודית: התשובות המלאות. ynet.](#)

עמיקם, איתי (2018, 30 באפריל). [משרד המשפטים: "לא להליך פונדקאות לגברים בארץ". ynet.](#)

פוגל-ביז'ואי, סילביה (1999). משפחות בישראל: בין משפחתיות לפוסט-מודרניות. בתוך יזרעאלי ואחרות (עורכות), [מין, מגדר, פוליטיקה \(עמ' 107–166\).](#) הקיבוץ המאוחד.

פיטרקובסקי, שלמה (2022, 22 במאי). [חתונמי הוכיחה: נישואי להט"ב כבר לא מעניינים אף אחד. מקור ראשון.](#)

פינקלשטיין, אריאל וגולדברג, אילה (2024). [סקר עמדות הציבור היהודי על הרבנות הראשית והבחירות לתפקיד הרבנים הראשיים 2024. המכון הישראלי לדמוקרטיה.](#)

פינקלשטיין, אריאל, גולדברג, אילה, רביצקי-טור-פז, שלומית ופדון, יערי (2024). [דו־שנתון דת ומדינה בישראל 2024](#). המכון הישראלי לדמוקרטיה.

פרידמן, שוקי (2019). [שחיקתו של הסטטוס קוו ביחסי דת ומדינה](#). המכון הישראלי לדמוקרטיה.

פרנקל, מיכל (2023). [הרהורים על פמיניזם ושיח ההפלות בישראל](#). [קריאות ישראליות](#), 3, 11-16.

שדולת הנשים. (2016, 29 בדצמבר). [עמדת שדולת הנשים בנושא הפסקת היריון בישראל](#).

שלג, יאיר (2020). [החרד"לים: היסטוריה, אידאולוגיה, נוכחות](#). המכון הישראלי לדמוקרטיה.

שפר, רומי, להב־רז, יעלה והשילוני־דולב, יעל (2025). [בעד הילד היהודי, בעד האישה המסורתית: אגודת אפרת ופוליטיקת ההפלות השמרנית בישראל. סוציולוגיה ישראלית: כתב עת לחקר החברה הישראלית](#).

שצ'וצ'ינסקי, רוני (2022, 13 ביוני). [מי מחברי הכנסת והשרים תומך בנישואים חד־מיניים?](#). פרויקט מיוחד. [רשת 13](#).

Ali, Nohad & Al Atawneh, Mohammad (2018). *Islam in Israel: Muslim communities in non-Muslim states*. Cambridge University Press.

Alphonso, Gwendoline M. (2016). Resurgent parenthood: Organic domestic ideals and the southern family roots of conservative ascendancy, 1980-2005. *Polity*, 48(2), 205-223.

Beckford, James (2002). *Social theory and religion*. Cambridge University Press.

Ben-Porat, Guy (2013). *Between state and synagogue: The secularization of contemporary Israel*. Cambridge University Press.

Ben-Porat, Guy, Filc, Dani, Ozturk, Ahmet Erdi, & Ozzano, Luca. (2023). Populism, religion and family values policies in Israel, Italy and Turkey. *Mediterranean Politics*, 28(2), 155-177.

Birenbaum-Carmeli, Daphna (2025). Resilient pronatalism: Reproductive politics among Jews in Israel. In Sarah Franklin & Marcia C. Inhorn (Eds.), *The new reproductive order* (pp. 142-162). New York University Press.

Bluhm, Katharina, & Brand, Martin (2018). "Traditional values" unleashed: The ultraconservative influence on Russian family policy. In Katharina Bluhm & Mihai Varga (Ed.), *New conservatives in Russia and East Central Europe* (pp. 223-244). Routledge.

Blus-Kadosh, Inna, Rogel, Avner, Blatt, Ruth, & Hartal, Gilly (2023). Progress and challenges of the LGBT+ community in Israel. In P. Kumaraswamy (Ed.), *The Palgrave international handbook of Israel* (pp. 1-16). Palgrave.

Buss, Doris, & Herman, Didi (2003). *Globalizing family values: The Christian right in international politics*. University of Minnesota Press.

Chaves, Mark (1994). Secularization as declining religious authority. *Social Forces*, 72(3), 749-774.

Cooper, Melinda (2017). *Family values: Between neoliberalism and the new social conservatism*. Zone Books.

Davie, Grace (1994). *Religion in Britain since 1945: Believing without belonging*. Blackwell.

Doan, Alesha (2014). Morality politics. In D. Haider-Markel (Ed.), *The Oxford handbook of state and local government* (pp. 757-777). Oxford University Press.

Dobbelaere, Karel (1981). Secularization: A multi-dimensional concept. *Current Sociology*, 29(2), 3-153.

Dowland, Seth (2015). *Family values and the rise of the Christian right*. University of Pennsylvania Press.

Eichner, Maxine (2007). Marriage and the elephant: The liberal democratic state's regulation of intimate relationships between adults. *Harvard Journal of Law & Gender*, 30(1), 25-66.

Fogiel-Bijaoui, Sylvie (2020). Families in Israel in the 21st century: The personal, the national, the global-A contemporary view of families in Israel. *Trial Scales*, 13, 1-27.

Fogiel-Bijaoui, Sylvie & Katz, Ruth (2024). Families and (post)modernism: Jewish families in Israel. In H. Hartman (Ed.), *The Jewish family in global perspective: Studies of Jews in society* 6 (pp. 187-208). Springer.

Gottlieb, Beatrice (1993). *The family in the Western world: From the Black Death to the industrial age*. Oxford University Press.

Grzebalska, Weronika, & Pető, Andrea (2018). The gendered modus operandi of the illiberal transformation in Hungary and Poland. *Women's Studies International Forum*, 68, 167–172.

Gubbala, Sneha, Poushter, Jacob, & Huang, Christine (2023, November 27). *How people around the world view same-sex marriage*. Pew Research Center.

Haidar, Aziz, & Bar-Haim, Eyal (2022). Marginalized yet flourishing: The remarkable growth of the Palestinian middle class in Israel. *The American Sociologist*, 53(4), 532–556.

Hunter, James Davidson (1991). *Culture wars: The struggle to define America*. Basic Books.

Jamal, Amal (2018). Emerging elites and new political ideas amongst Palestinians in Israel. In Joel Peters & Rob Geist Pinfold (Eds.), *Understanding Israel: Political, societal and security challenges* (pp. 149–166). Routledge.

Jelen, Ted G. (2014). The subjective bases of abortion attitudes: A cross-national comparison of religious traditions. *Politics and Religion*, 7(3), 550–567.

Kocamaner, Hikmet (2018). The politics of family values in Erdoğan's new Turkey. *Middle East Report*, 288(1), 36–39.

Lévi-Strauss, Claude (1956). The family. In Harry Lionel Shapiro (Ed.), *Man, culture and society* (pp. 258–261). Oxford University Press.

Metz, Tamara (2010). *Untying the knot: Marriage, the state, and the case for their divorce*. Princeton University Press.

Norris, Pippa, & Inglehart, Ronald (2004). *Sacred and secular: Religion and politics worldwide*. Cambridge University Press.

Peled, Yoav, & Herman Peled, Horit (2018). *The religionization of Israeli society*. Routledge.

Sforza, Lauren (2023, June 21). [Majority worldwide for first time says their area is good place for gay people to live: Gallup](#). The Hill.

TOI Staff (2017, September 17). [State commits to legislate adoption rights for gay couples](#). *Times of Israel*.

Yishai, Yael (1993). Public ideas and public policy: Abortion politics in four democracies. *Comparative Politics*, 25(2), 207-228.

Zehavi, Amos (2017). Religionization from the bottom up: Religiosity trends and institutional change mechanisms in Israeli public services. *Politics and Religion*, 10(3), 489-514.

פרופ' גיא בן-פורת הוא חבר סגל במחלקה לפוליטיקה וממשל באוניברסיטת בן-גוריון בנגב. מחקריו עוסקים בתהליכי שלום, דת ומדינה ויחסי משטרה-מיעוטים.

פרופ' יריב פניגר הוא חבר סגל בבית הספר לחינוך באוניברסיטת בן-גוריון בנגב. מחקריו מתמקדים באי-שוויון השכלתי, במדיניות חינוך ובעמדות פוליטיות וחברתיות בקרב קבוצות בישראל.

יולי פופוב היא תלמידה לתואר שני במדע המדינה, ממשל ויחסים בינלאומיים באוניברסיטת תל אביב.

יונתן יפה הוא תלמיד לתואר שני במחלקה לפוליטיקה וממשל באוניברסיטת בן-גוריון בנגב. עבודת המחקר שלו עוסקת בתפיסות של ערכי משפחה בקבוצות בציונות הדתית.

המכון הישראלי
לדמוקרטיה

www.idi.org.il